

LARS
BORGERSRUD

**”UNNGÅ
Å IRRITERE
FIENDEN...”**

KRIGEN I NORGE 1940 -
EVENTYR, OG
VIRKELIGHET

OKTOBER

LARS BORGERSRUD

«Unngå
å irritere
fienden . . .»

KRIGEN I NORGE 1940 –
eventyr og virkelighet

Forlaget Oktober A/S
Oslo

«Unngå
å irritere
fienden . . .»

© 1981, Forlaget Oktober A/S
Omslag: Øyvind Rauset
Kart: Jens Petter Kvande
Sats: Ellen Damsleth
Trykt hos A/S Duplotrykk, Oslo 1981
ISBN 82-7094-250-2

Tidligere utgitt av Lars Borgersrud
(under psevdonymet Ottar Strømme):

Våpen mot folket, 1–3

I tilfelle opprør. Det norske militærapparatet fra 1814 til 1905. 1979

Den hemmelige hæren. Den hemmelige militære organisasjonen mot «indre uro» i Norge fra 1918 til 1940. 1978

«Stille mobilisering». Hvorfor det blei stille og delvis mobilisering 9. april 1940, og hvorfor soldatene fikk ubrukelige våpen. 1977

Forord

Høsten 1978 henvendte forlaget seg til en del relativt nyutdannede historikere med spørsmål om de var villige til å delta i et større arbeid om 1940. Jeg var en av dem. Dette var midt i en periode med intens offentlig debatt om 1940 og krigen. Interessen for de politiske og militære hendingene i 1940 blusset kraftig opp igjen, særlig i radikale intellektuelle miljøer. Min egen interesse for å delta i et slikt prosjekt blei i tillegg stimulert fordi et stort nytt kildemateriale sto foran åpning, – arkivet til den militære undersøkelseskommissjonen av 1946.

Utpå vinteren begynte arbeidet, fordelt med forskjellige ansvarlige for følgende emner: Den militære motstanden, regjeringens virksomhet, Administrasjonsrådet, fagbevegelsen og fagopposisjonen, og til slutt riksrådsforhandlingene. Jeg hadde tatt på meg ansvaret for den militære motstanden. Forlagets mening var å presentere en samla framstilling av hendingene de bevegde månedene våren, sommeren og høsten 1940.

Arbeidet var ferdig i løpet av sommeren 1980. Dessverre viste det seg at den økonomiske bæreevnen til forlaget var sunket vesentlig i samme periode. Forlaget regnet ikke med å klare en såpass stor framstilling. Denne vurderingen var basert på at interessen for krigsstoff var synkende hos publikum, i takt med den synkende interessen for kritisk debattstoff generelt.

Beslutningen om å ikke gi ut hele materialet var svært beklagelig for de som hadde lagt ned et omfattende arbeid i prosjektet. Det var imidlertid lite å gjøre med det slik situasjonen var.

På denne bakgrunnen blei jeg spurt om jeg ville utgi avsnittene om den militære motstanden som en del for seg. De betenkelighetene jeg hadde, gikk først og fremst på at manuset forutsetter at

en rekke viktige hendinger blei behandlet i andre deler. Det dreier seg f.eks. om regjeringens og Administrasjonsrådets virksomhet. Det er umulig å skille de politiske og militære hendingene fra hverandre. Det berømmelige «Rena-møtet» 11. april, da Hærens Overkommando/generalstaben anbefalte regjeringen å kapitulere, er f.eks. behandlet i en annen del. Det samme gjelder de politiske hendingene i Nord-Norge etter evakueringen fra sør. Det politiske spillfekteri som fant sted bak den tyske fronten, og som bl. a. fant sitt uttrykk i opprettelsen av Administrasjonsrådet, er forutsatt behandlet andre steder på linje med en rekke andre viktige forhold.

Forsåvidt kan jeg med rette kritiseres for å gi en altfor snever og avgrenset militær framstilling i denne boka. Det får være en mager trøst at det ikke var meningen. Jeg har latt den opprinnelige arbeidsdelingen ligge til grunn, og ikke forsøkt å rette opp disse skjevhetene.

Jeg vil takke alle dem som på forskjellig grunnlag og forskjellig tidspunkt har vært inne i bildet med dette manuskriptet. Først og fremst gjelder det selvfølgelig deltakerne i den opprinnelige gruppa. Alle manuskriptene blei diskutert og gjennomgått i gruppa en rekke ganger. Mine kapitler blei gjennom denne prosessen vesentlig forandret og bedret.

Jeg vil også takke oberst O.U. Munthe-Kaas og oberstløytnant N. Borchgrevink, begge med mangeårig bakgrunn ved Forsvarets krigshistoriske avdeling, samt major og lektor S. Blindheim, som alle på forskjellig tidspunkt har lest igjennom manuskriptet og bidratt med verdifulle råd og vurderinger.

Uten den hjelp og veiledning som jeg har fått, ville ikke denne boka vært mulig.

De som her er nevnt, bærer selvsagt ikke noe ansvar for det sluttlige produktet.

Oslo i juli 1981

L.B.

«UNNGÅ Å IRRITERE FIENDEN»

er et dårlig motto for en forsvarskrig. Orda er ikke mine. De blei uttalt av kommandanten for en av våre fem kystfestninger i et forsøk på å forklare hvorfor han ikke hadde skutt mot tyskerne.

De bør bli stående som en påminnelse om hvordan store deler av denne forsvarskrigen egentlig artet seg, i motsetning til mye av det som står å lese i historiebøkene.

Motstand var det, men kanskje minst fra de som hadde det som yrke. At motstanden ikke var særlig hard, kan vi lese av tapstalla. Noen «Look to Norway» var det liten grunn til i 1940. Det blei det heller ikke seinere, da landets økonomiske liv lot seg mjølke av Tyskland, til stor nytte for den tyske kampen mot andre og mer gjenstridige nasjoner. Grimme fakta, – men fakta dog.

Den militære organisasjonen i Norge var først og fremst forbedret på en indre krig. Ikke en krig mot Tyskland. Den var ute av stand til å yte et forsvar av nasjonen. Uten tillit og aktiv deltakelse av nasjonen, – ikke noe nasjonalt forsvar.

En snever militær tilnærming som ikke viser interesse for de sosiale og politiske forholda som utformet forsvaret dengang, har i utgangspunktet avskåret seg fra å forstå de faktorene som bestemte både krigen, reaksjonene på krigen og krigsforløpet.

Å trekke direkte militære lærdommer av 1940 for å bruke dem i dagens forsvarsdebatt uten å ha dette som utgangspunkt, er meningsløst og uhistorisk.

Det er så fælt å se skjebnen under øyne;
og så vil en jo gjerne ryste sorgene av seg,
og prøve som best å skyte tankene fra seg.
En bruker brennevin, en annen bruker løgne;
å, ja! så brukte vi eventyr
om prinser og troll og alle slags dyr.
Og bruderov med. Men hvem kunne tenkt
de fandens regler skulle i ham hengt?
Hu, for et skrik! Det er nøkken eller draugen!
Peer! Peer! – Der oppe på haugen –!

Fra «Peer Gynt»

Innhold

Forord	5
«Unngå å irritere fienden»	7
En gammel, rusten hvalbåt	13
Krig på norsk: «Unngå å irritere fienden»	14
Weserübung – et strategisk overfall	16
Planene klikker i Oslofjorden	19
«In Drontheim alles in Ordnung»	24
Kystartilleriet som ikke skjød	26
Det ublodige felttoget	31
Tallene som sjelden nevnes	31
Myten om «de harde kampene»	33
Et udugelig forsvar – uegnet til krig	35
Offiserene – 126 år i bakvendtland	35
Et umoderne og klassepreget forsvar	39
Da den norske marinen blei tysk	43
Hvordan skulle sjøoffiserene opptre?	44
Det tyske krigsbyttet	46
Norsk-tysk militært samarbeid i Oslo	48
Hovedstaden uten forsvar	48
Ikke fred – ikke krig	49
Felttoget mot Fornebu	52
Fra kapitulasjon til militært samarbeid	53
General Hvinden Haug redder tyske soldater	58
Fire busser med forhandlere?	58
Flyattaché Spillers iherdige innsats	61
Midtskogen	63
Hvinden Haugs ordre om at det ikke skulle skytes	66
Men oberst Meinich lot seg overtale	68
En spion og desertør	72
Aksjonen for å redde Hvinden Haug	75

Den Rugske omveltning av 11. april	80
De første timene og dagene i Oslo-bruhodet	81
Oppgjøret med Laake	83
«Ruges reisende kommissærer»	84
Illevarslende nyheter	86
Vendepunkt rundt Oslo	88
De første kamphandlingene – og erfaringene fra dem	91
Ruges direktiv om oppholdende strid	92
Tyskerne angriper – og lærer	94
Den oppholdende striden – dømt til nederlag	98
Tapet av Hamar	100
De frivillige ved Kongsvinger	102
Situasjonen blir kritisk på Østlandet	105
Katastrofen i Gausdal	107
Tyskerne stoppes ved Bagn – og bryter gjennom ved Tonsåsen	110
Trefningene Gulsvik–Flå	113
Sammenbruddet i Hedmark	114
Hedmarksgeriljaen	116
Nåverdalen – Gauldalen	117
Britene kommer – sammenbruddet i sør	118
Fra Balberg til Åndalsnes	118
Britene	120
Kapitulasjonen	123
Vinjesvingen	124
Noen lærdommer fra Østlandet	127
Ski og bevegelse	127
Stridsvogner	128
Fly og luftvern	129
Søvn og mat	131
Spillet om Vestlandet	133
Britenes planer	133
Norges øyne mot vest	135
Kampene i Rogaland	137
Tomrommet på Vestlandet	140
Britene vil ta Trondheim – men kan ikke	145
Britene vil ha Narvik – men tør ikke	150
Malmen var bare et påskudd	150
Grensevakt og kommunistjakt i nord	152

Tyskernes kupp i Narvik	153
Den nølende gjenerobringen av Narvik	156
Katastrofen med trønderbataljonen i Gratangen	156
Britene blir ikke enige med seg sjøl	158
Tyske forsterkninger på veg til Narvik	159
Narvik og Bjørnefjell	160
De allierte trekker seg	162
Etterord: Den tredje veg – «dansk» løsning	165
Kilder og litteratur	168
Register	179

KARTREGISTER

Kart 1: Oslo 9. april	52
Kart 2: Spillergruppas retur	70
Kart 3: Utflanking sør for Mjøsa	76
Kart 4: Innringing av Østfold	89
Kart 5: Nordmarka	91
Kart 6: Haugsbygda	95
Kart 7: Tysk flankemarsj over Mjøsa	101
Kart 8: Kongsvinger festning	103
Kart 9: Elverum 18. – 19. april	104
Kart 10: Tysk framrykking mot Gudbrandsdals-Østerdals- området 9. – 19. april	106
Kart 11: Vestoppland-Buskerud	108
Kart 12: Bagn-Tonsåsen	112
Kart 13: Åsta	115
Kart 14: Tysk framrykking i Gudbrandsdals-Østerdals- området 19. april til 8. mai	122
Kart 15: Tysk framrykking mot Voss	142
Kart 16: Planlagt angrep mot Steinkjer	147
Kart 17: Angrepet på Gratangsbotn	157
Kart 18: Alliert framrykking sørover mot Narvik og østover mot grensa	161
Kart 19: Angrepet på Narvik	163

En gammel, rusten hvalbåt..

Ytterst i Oslofjorden ligger Færder fyr og Torbjørnskjær fyr. Her ute har fra gammelt av grensa gått for Oslofjorden. Som to vaktposter har fyrlyktene sendt ut glimta sine i mørket, i år etter år. Med Færder på babord og Torbjørnskjær på styrbord var en på rett lei inn. Noen mil lenger inn i fjorden skulle Fuglehuk dukke opp på babord. Der blir fjorden trang for alvor.

Løpet mellom Færder og Torbjørnskjær er bare 7-8 sjømil bredt.

Om kvelden 8. april 1940 lyste fyrlyktene som vanlig. En sørvestlig bris sto inn fra havet. Med den fulgte det en lett dis. Lenger ute kom tung skodde. På vaktskipet «Pol 3» speidet vakthavende østover og utover. Den gamle hvalbåten hadde nettopp vendt ved Færder og var på veg over mot Torbjørnskjær igjen. Klokka var noen minutter over 23.00. Plutselig blei vakthavende vår av to store, mørke skygger som kom ut av disen på styrbord baug. Alarm! Kaptein Welding Olsen slo full fart forover. Hvalbåten rista seg framover. Gutta opp på bakken. Av med presenningen. Harpункanonnen hadde forlengst veket plassen for en 76mm kanon. Varsel-skuddet dundret avgårde. Den ene skyggen ute i disen stoppet. «Pol 3» var kommet i siget. Et dunk etterfulgt av en skjærende lyd fortalte av hvalskuta hadde boret seg inn i sida på det fremmede skipet. Tyske stemmer. Eder og forbannelser.

En lyskaster feide over «Pol 3». Fra «Pol 3» freste en hvit og to røde raketter opp på natthimmelen, signalet om at fremmede krigsskip trenger seg forbi.

Krig på norsk: «Unngå å irritere fienden . . .

Slik kom den andre verdenskrigen til Norge. Ut av skodda, ut av natta, uten at noen visste akkurat hva som skjedde. Noe ganske annet 35 år tidligere, da de svenske og norske panserskipene krysset overfor hverandre dag etter dag, hin hektiske sommer og høst 1905. Imens forhandlet de i Karlstad. Da visste alle hva som kunne skje. Fienden tegnet sine skorsteiner mot horisonten. Røyken avslørte kurs og fart. Alt var så mye enklere.

Hva kaptein Welding Olsen på «Pol 3» tenkte de få minuttene han hadde igjen å leve, veit vi ikke. Men han var nok like sjokkert som det store flertallet av hans offiserskolleger i marinen blei da de oppdaget at skipene var tyske. Mange hadde snakket om engelsk angrep etter mineleggingen fire dager tidligere. Men tysk!

En stemme fra det tyske skipet forlangte overgivelse. Welding Olsen nektet. I krig er det enten eller. Han måtte vite det. Tyskerne visste det. En av gutta løp opp på bakken og begynte å skru kanonen ned i horisontalstilling. Tyskeren hadde drevet et par hundre meter unna i den urolige sjøen. Likevel så de hver minste bevegelse ombord i hvalbåten, som lå badet i lyskasterskinnet. Med ett sprutet mitraljøseilden over hvalbåten. Ned på dekket! Så prøve å komme seg ned i en pram på le side. Prammen blei fylt med vann. Welding Olsen var truffet i låret. Mistet mye blod, klarte ikke å holde seg fast i rælingen i det kalde vannet. Mistet taket og forsvant. Han var den første nordmann som blei drept i krigen i Norge.

Kapteinen blei egentlig drept av sin egen overraskelse og ubeslutsomhet. Av panikken. Kulene var tyske. Men situasjonen var norsk. Det skulle bli mange slike i dagene som fulgte. Likevel

hadde episoden med «Pol 3» blitt glemt om det ikke hadde vært for Welding Olsens tverrhet. Det var ikke den samme nølingen som vi seinere så i Østfold, Kongsberg, Hønefoss, Setesdalen og mange andre steder. Den som førte til samarbeid. Til «dansk løsning», oppkalt etter et helt lands reaksjon på den tyske flodbølgen. Vi skal komme nærmere tilbake til dette.

Nei, Welding Olsen blei en helt, *sjøl* om han ikke ga ordre om å skyte. Han ofra livet for sin tverrhet. Hvor stor forskjell var det ikke på han og den bedagelige oberst Einar Steen på Kongsberg! Fire dager seinere skulle Steen overgi et helt regiment til en håndfull tyskere, – det hele skulle skje etter korrekt militær «conduite» i regimentets egne forlegninger!

Skyteepisoden var over like fort som den begynte. Det tyske skipet gikk langs sida og tok over det norske mannskapet. Tapet av kapteinen hadde gitt dem en støkk. Etter panikken fulgte apati. Den tyske skuta het «Albatros» og var en torpedobåt. I Norge ville den blitt kalt torpedojager, *sjøl* om den var tre hundre tonn større enn de norske jagerne. «Albatros» hørte til den tyske «angrepsgruppe 5», sammen med de tunge krysserne «Blücher» og «Lützow», hver på ca. 12 000 tonn, den lette krysseren «Emden» på 5 600 tonn, og de to andre torpedobåtene «Möwe» og «Kondor» på 924 tonn. «Gruppe 5» hadde ligget ute i skodda og ventet. Faktisk var de for tidlig ute, en skam for tysk punktlighet. For å oppnå den fullstendige overraskelsen skulle angrepet begynne nøyaktig samtidig over hele landet. Gruppe 5 lå to timer foran planen.

Kl. 22.00 snappet gruppe 5 opp en norsk melding om at alle fyrlykter fra svenskgrensa til Marsteinen fyr ved Bergen skulle slokkes. Lysene som skulle leide dem inn til Oslo ville med andre ord forsvinne om få minutter! Gode råd var dyre. Da utkikken på den totalt mørklagte «Blücher» oberserverte «Pol 3» på veg østover ca. kl. 23.00 med tente lanterner, var beslutningen forlengst tatt. Gruppe 5 ville begynne krigen på egen hand, mens det ennå var lys i fyrlyktene.

Fra brua på «Blücher» blei «Albatros» dirigert ut av kjølvanns-

linja for å ta seg av den innpåslitne vaktbåten. På brua var det mørkt. Stemningen var nervøs, spent. Stadig peiling ut i mørket. Til styrbord et sted bak Fuglehuk fyrlykt: Rauer fort. På babord: Bolærne fort.

Men «lykken står den kjække bi». Tidligere på natta hadde det vært klart. Mot midnatt kom disen sigende. Så kom skodda. Til slutt blei sikten lik null. På Rauer kunne de ikke engang se fjæresteina. Ei tid før midnatt forsvant lyset i fyrlyktene. Men nå var angrepet forlengst i gang.

WESERÜBUNG – ET STRATEGISK OVERFALL

Den tyske invasjonen i Norge var en operasjon så dristig at den savnet sidestykke i militærhistoria. 116 000 mann skulle overføres til Norge tvers over et havområde som var behersket av den engelske flåten. Det skulle skje så hurtig og i så stor hemmelighet at ingen skulle få noe forvarsel. Praktisk talt hele den tyske krigsflåten og en stor del av handelsflåten var nødvendig for å få den svære mengden av mannskaper, våpen og annet utstyr over havet. Vel framme ved den norske kysten ventet lange og trange innseilinger. Farvannet i seg sjøl var en stor fare uten los. Inne i fjordene ventet kanskje kystartilleriet og minesperringene. Og ikke bare det. Kom de uskadde forbi kystfestningene, så ventet et terreng på dem som få tyskere kjente. Et forvridd og knutete fjelland. Et vinterland med svarte og tunge skoger, nesten uten veger og jernbaner. Et arktisk land. Dette landet som hadde en naturlig festning i så å si hver ås og skogholt, skulle nå erobres med en hær som var øvet til å operere på de sentraleuropeiske slettene og i det russiske flatlandet. Innslaget av alpetropper i den tyske felthæren var lite.

Det betydde en stor militær utfordring. I operasjonsordren for besettelsen av Norge kan vi lese at «. . . Størrelsen av landet og terrengforholdene nødvendiggjør innsettelse av vidt adskilte kampgrupper, som først ettersom operasjonene utvikler seg kan

komme i forbindelse med hverandre og bli forsterket. Betingelsen for at foretagendet skal lykkes, er derfor handlekraftig og selvstendig opptreden av alle førere og friksjonsfritt samvirke mellom de stedlige samarbeidende deler av styrkene . . .»¹

I praksis betød det at de tyske styrkene kom til å måtte operere i små avdelinger, isolert fra hverandre av hundrevis av kilometer i første fasen av angrepet. Både de uhyre vanskelige terrengforholda i landet og situasjonen i Nordsjøen og på vestfronten gjorde det umulig å sette inn store styrker i første fase.

Den 8. april var det hektisk aktivitet på hotel «Esplanade» i Hamburg. Sentrale personer i den tyske hærledelsen var samlet. Under ledelse av veteran-generalen von Falkenhorst, dannet de det midlertidige hovedkvarteret for operasjon «Weserübung». Falkenhorst var handplukket av Hitler til denne oppgaven, bl.a. fordi han hadde krigserfaring fra Finland i 1918, hvor han deltok i den tyske intervensjonen på de hvites side i borgerkrigen.²

Første fase av «Weserübung» hadde allerede vært under full utfoldelse i flere dager. 25 transportskip var avgått i det stille fra forskjellige havner, de første av dem så tidlig som 3. april. Om bord hadde de olje, våpen og annet materiell. De skulle være på plass i norske havner 9. april, kamuflert som fredlige handelsskip. Andre fase var angrepet med sjokkstyrken på til sammen 8850 mann. Falkenhorst hadde fordelt dem på 6 angrepsgrupper. De skulle utføre det strategiske overfallet samtidig i Narvik, Trondheim, Bergen, Kristiansand (og Arendal), Oslo og Egersund. «Wesertid» var satt til kl. 04.15 9. april. Alle gruppene ble overført på hurtiggående krigsskip. For at overfallet skulle skje samtidig, var det nødvendig med nøyaktig planlegging og samordning. Fase tre i angrepet var overføringen av resten av styrken, ca. 105 000 mann, som skulle skje ved hjelp av 270 lasteskip på til sammen 1 180 000 tonn, 100 fiskefartøyer og 1100 fly. Skipene og flyene måtte gjøre mange turer for å overføre de ca. 7 divisjonene

1. W. Hubatsch: «Weserübung», s. 442.

2. Under ledelse av von der Golz. Feltoget i Finland blei gjort til gjenstand for studier som ledd i forarbeidene til «Weserübung».

som kom til å bli satt inn, med alt utstyr som måtte med: 16 100 hester, 20 300 biler, stridsvogner og artilleri og 110 000 tonn annet materiell.

Den tyske hær- og marineledelsen hadde vært tvilende til «We-serübung». Hvordan skulle de klare å få 105 000 mann over til Norge utenom den mektige engelske flåten? Problemet blei løst ved at Danmark blei trukket med i planene. *Danmark måtte besettes*. En sterk tysk flybasis nord i Jylland ville endre utsiktene radikalt. En nødvendig mellomstasjon til Norge. Et viktig springbrett til å jage de engelske slagskipene ut av Skagerak og østlige deler av Nordsjøen. Tysk luftherredømme over havet endret det strategiske bildet fullstendig.

Alt dette skulle general Falkenhorst og staben hans få til å klaffe fra hotellet i Hamburg. Først når situasjonen var avklart i Norge, skulle hovedkvarteret flyttes til Oslo, etter planen om ettermiddagen 9. april. Så enkelt skulle det imidlertid ikke gå.

Falkenhorst og staben hans hadde tatt alle tenkelige hensyn for å holde «øvelsen» strengt hemmelig. Bare et fåtall høye offiserer utenfor staben kjente til de virkelige planene. Soldatene fikk først vite hvor de skulle da de var i rom sjø. Likevel fantes det lekkasjer. Engelske agenter i de tyske havnene meldte om tyske trosskipstransporter nordover. Informasjon om planene kom til og med fra folk innafør det tyske hovedkvarteret. Svenske myndigheter meldte om trosskipstransporter nordover. Flere slike meldinger fant vegen til norske myndigheter. Men ingen av dem førte til full alarm. Planen til Falkenhorst forutsatte overraskelse. En dansk og en engelsk melding på ettermiddagen 8. april førte til at det blei gitt ordre om «skjerpet beredskap» på de norske kystbatteriene. Det var *en* strek i regningen til Falkenhorst. Men enda kunne det gå etter planen. Norske myndigheter lot seg ikke skremme av varsler om invasjonsplaner. Ikke engang tyske soldater som blei reddet i land i Kristiansand og Lillesand etter at trosskipskipet «Rio de Janeiro» var blitt torpedert av den polske ubåten «Orzel», blei trodd på alvor da de sa at de var på veg til Bergen for å «hjelp nordmennene mot England».

Men det var ikke meldinger som holdt på å velte spillet til Falkenhorst. Det var noe så handfast som den rustne hvalbåten «Pol 3» og de to andre vaktskipene ute mellom Torbjørnskjær og Færder. Det lot seg ikke gjøre å passere dem uten å bli oppdaget. Lenger inn i fjorden lå den norske minesveiperen «Kjæk» i samme ærend. Skytinga og rakettene ved «Pol 3» blei observert. Få minutter etter lå melding på bordet til forsvarsministeren om at krigsskip av ukjent nasjonalitet var i ferd med å forsere Oslofjorden.

PLANENE KLIKKER I OSLOFJORDEN

Å angripe kystartilleri med krigsskip er ingen enkel oppgave. Det beste en fiende kan håpe på er å komme seg forbi usett eller ved hjelp av overrumpling eller bløff. I en direkte konfrontasjon med kystfestninger har krigsskip normalt små sjanser.

Denne velkjente militære læresetningen var like akseptert i Berlin som i London. Falkenhorst satset på en kombinasjon av bløff og overrumpling.

Den tyske eskadren som var på veg inn Oslofjorden tok få sikkerhetshensyn. I spissen gikk «Blücher», krigsmarinens pryd. Ombord var hele det sentrale apparatet som skulle «overta» Oslo, general Engelbrechts stab som skulle lede landoperasjonene og en mengde soldater og gestapofolk. Så fulgte «Lützow» og de andre skipene i mørklagt kjølevannslinje. Den tyske sjefen regnet ikke med motstand. Om korte timer skulle paraden avsluttes ved kaia foran Akershus festning. Riktignok litt tidligere enn beregnet. Forhåpentligvis stilte mottakelseskomiteen opp i god tid. Den tyske sendemannen i Norge, Dr. Bräuer, og noen Abwehr-folk³ skulle etter planen ta imot på kaia.

På Rauer fort observert utkikken en av rakettene fra «Pol 3». Straks blei det slått full alarm. Kort tid etter meldte kommandanten for Oslofjord festning, oberstløytnant K. Notland, at flere

3. Den tyske militære etterretningstjenesten.

fartøyer trengte forbi bevoktningen. Likevel var fungerende forts-sjef, kaptein C.J. Gullichsen, i tvil. Etter en stund bestemte han seg for først å skyte varselskudd, og kastet dermed bort verdifulle minutter mens skipene passerte skuddfeltene. Skipene stoppet sjølsagt ikke. Fortet rakk bare å skyte 4 brisantgranater før skipene var borte i skodda. Ingen av skuddene traff på tross av at holdet bare var ca. 4500 m.

På Bolærne fort ringte telefonen fra Rauer. Det gjorde den også på Oscarsborg hvor fortssjefen personlig blei orientert om at skip av ukjent nasjonalitet hadde brutt igjennom nordover fjorden. Også oberstløytnant Notland, kommandanten for Oslofjord festning blei personlig orientert fra Rauer pr. telefon. Nå kunne det ikke være tvil, dette var ikke skip som søkte nødhavn. Det var angrep.

På Bolærne lå forholda nå usedvanlig godt til rette. Telefonbeskjeden fra Rauer var klar nok. Kanontordenen fra den andre siden av fjorden hadde alle hørt. Rakettene fra «Kjæk» var observert. Skipene ville passere på kort hold. Fortssjefen, major F.W. Færden, ga ordre om å skyte med brisantgranater med en gang skipene kom inn i skuddfeltene. Etter alle kystartilleri-taktiske vurderinger lå det an til slakt.

At det ikke gikk slik, skyldtes i stor grad batterisjefen, kaptein Telle.⁴ Han fant ut at han ikke ville adlyde ordren. I stedet skjøt han først et løst varselskudd, og seinere et nytt varselskudd foran baugen på det forreste fartøyet. De stoppet sjølsagt heller ikke nå. En etter en passerte de tyske skipene fortet uten å bli skutt på. På brua på «Blücher» gikk verdens lengste 15 minutter i åndeløs spenning mens de passerte fortet i bare 3600 meters avstand. Lyskasterne fra «Blücher», «Lützow» og «Emden» badet kanonstillingene i det flotteste flomlys.

På Oscarsborg var oberst B. Eriksen underrettet om det som hadde skjedd ved Rauer og Bolærne. Han var klar over at det måtte dreie seg om et angrep, og ikke om skip som søkte nødhavn. Det var umulig å skyte varselskudd. Det var allerede gjort tre

4. E. A. Steen: Norges Sjøkrig 1940–45, b. 2, s. 35.

ganger. Eriksen var også klar over at skudd fra Oscarsborg ville bety treff. Batterienes plassering i det trange Drøbaksundet overløt lite til tilfeldighetene. Uansett ville det bli kort hold.

Lite ante de overmodige sjefene på «Blücher» og «Lützow» at deres egen arroganse fratok Eriksen alle muligheter for valg, iallfall i første runde. Langt på veg er det rett å si at tyskerne beseglet sin egen skjebne.

De mørke skipene i kjølvannslinje innover mot «Borgen» og Drøbaksundet kom med grålysningen. Tilsynelatende fullstendig uvitende om dødsfella. Det trange sundet skulle forseres med «Blücher» og «Lützow» i teten. Norsk forsvarsvilje blei ikke levnet mye ære.

Det første skuddet fra hovedbatteriet på Oscarsborg falt på kloss hold.⁵ Det andre fulgte tett etter. Sjøl om kanonene var gamle, var ammunisjonen modernisert. Med et kaliber på 28 cm og vekt på 255 kg gjorde prosjektilene svær skade. Treffene lå i kommandoseksjonen på «Blücher» og satte styremaskiner og ildledningssentralen ut av spill. Så spilte batteriene på Drøbaksida opp. Over 50 granater fant vegen ned i de to store skipene som ség innover. «Blücher» var et inferno av flammer og eksplosjoner. Sporlys i alle retninger. På tvers av festningen blei den truffet av to torpedoer. Dødsmerket fortsatte skipet ferden videre innover sundet inntil magasinene midskips sprengte ut skipets indre. Så bar det ned i dypet. 576 mann av besetningen og et ukjent antall av de innskipede 800 soldatene omkom.⁶

I Oslo gikk militærattaché og Abwehr-mann Schreiber nervøst omkring i den tyske legasjonen. Han så på klokka. Snart på tide å gå ned på kaia? Schreiber hadde foreslått for overkommandoen at «Blücher» skulle signalisere til Oscarsborg festning at skipene løp inn i full forståelse med den norske regjeringen. Han visste ikke at forslaget ikke var tatt til følge.⁷

5. Nøyaktig hvor stor avstanden var er umulig å si med sikkerhet, men den lå i skuddøyeblikket mellom 1800 m (målt av orografen) og 1400 m.

6. E.A. Steen: Norges krig 1940–45, b. 2, s. 61.

7. W. Hubatsch: «Weserübung», s. 84.

Da «Blücher» var i ferd med å synke, giret «Lützow» og «Emden» rundt, og satte kursen utover igjen. Tyskerne trakk seg tilbake. En ny situasjon hadde dermed oppstått. Og nå valgte oberst Eriksen. «Festningen har løst sin oppgave,» var begrunnelsen for ordren til batteriene om å innstille ilden.⁸ Nøytraliteten var markert. Nå måtte man unngå unødig blodsutgytelse. Hva var «unødig»? Ikke en eneste norsk soldat eller offiser var drept eller skadet. De eneste norske tap var to sivile i Drøbak. Skipene var lenge ypperlige mål for festningens artilleri mens de trakk seg ut fjorden.

De to skipene kom til å bli jokerne som reddet spillet for tyskerne i Oslofjorden. Med dem blei sjøforsvarets ledelse i Oslofjorden, som holdt til i Horten, bløffet og tvunget til å overgi seg. Med dem blei Moss og Son besatt. Derfra var vegen kort til Drøbak og Oscarsborgs landbatterier.

Eriksen valgte å innstille ilden. Han lot «Lützow» og «Emden» trekke seg ut. Han lot dem besette Horten, Moss, Son og Drøbak. Obersten har aldri blitt kritisert. Tvert imot har han blitt en av landets krigshelter. Grunnen var vel at så veldig mange gjorde så mange verre ting. Men få hadde så lite valg.

Utover dagen blei Oscarsborg bombet gjentatte ganger med bombefly og artillerigranater fra «Lützow». Den formelle kapitulasjonen kom først om morgenen etter. Fasit var fremdeles: ingen drepte, ingen sårede. Men i Oslo kunne kongehuset og regjeringa, og nesten alle stortingsrepresentantene rolig begi seg til Østbanen og ta toget til Hamar.

I Horten satt admiral J. Smith-Johannsen. Han var sjøforsvarssjef i Oslofjorden. Han kom snart til å velge akkurat som oberst Eriksen.

Samtidig med kampen ved Oscarsborg, utspant det seg et merkelig skuespill på havna i Horten. Mineleggeren «Olav Tryggvason» under kommandørkaptein T. Briseid lå på havna for anker. Full alarm ombord. Offiserene ombord diskuterte hvilke to små skip det var som passerte dem på ca. 60 meters avstand med kurs

8. O. Lislegaard: «Oscarsborg», s. 86.

inn på havna. Kunne de være tyske? Da sjefen endelig bestemte seg for å skyte, var det for seint å få ram på begge. Skutas 4 12 cm kanoner kunne skutt dem til pinneved. Den ene kom seg unna. Den andre fikk folk i land, men var temmelig ødelagt. Vel i land, tok 40–50 tyske soldater seg fram til admiral Smith-Johannsens hovedkvarter og forlangte overgivelse. Ellers ville «Lützow»s kanoner legge byen i aske. Admiralen, som personlig hadde tatt imot tyskerne på sine kontorer, hadde et kompani infanteri i byen og mange luftvernartillerister under våpen. Dessuten hadde både han og hans stab personlige våpen som kunne vært brukt hvis det var interesse for det. I stedet ringte admiralen til Kommanderende Admiral H.E. Diesen i Oslo for å be om råd. Han fikk det rådet at han måtte ta avgjørelsen på egen hand. Så fikk admiralen en særdeles overbevisende visitt og omvisning ombord på «Lützow» som nettopp var ankommet fra Oscarsborg. Krysseren lå nå utafor Horten.

Admiralen fikk et valg, og han valgte å gi seg. Ordren blei sendt videre til andre ledd i sjøforsvarsdistriktet, på tross av at tyskerne bare truet Horten. På Rauer hadde tyske styrker gjort landgang, men hadde store problemer. Fortssjefen H. Enger var i ferd med å organisere infanteriangrep på den lille styrken, da han med forundring mottok ordren fra Horten om å overgi seg. Seinere blei denne ordren rettet til bare å gjelde Horten, men da var det for seint. Den norske besetningen på Rauer hadde overgitt seg til forbausede og søkkvåte tyskere.

I Oslo var det vel nå full mobilisering? I full gang med å ødelegge flystripene på Fornebu? Forsvarsstillinger langs innfartsvegene? Den galgenfristen som var resultatet av «Blüchers» undergang og vendereisen til «Lützow» og «Emden» blei vel nå utnyttet til den minste trevl? Ja, forsåvidt. Man tok toget til Hamar. Ellers blei lite gjort.

Fornebu skulle etter planen sikres fra de tyske fartøyene som skulle ta Oslo. Så skulle transportflyene komme fra Danmark. En siste mulighet var å sikre seg flyplassen med fallskjermssoldater, uten støttroppene fra «Blücher». Men uhellet forfulgte Luftwaffe.

Det samme usiktbare været som hadde loset gruppe 5 forbi Rauer og Bolærne gjorde det umulig for de tyske flyene å finne Fornebu. Flyene fikk ordre om vendereis til Danmark. En avdeling transportfly fikk ikke denne ordren. De fant til slutt flyplassen, og landet i den tro at fallskjermssoldatene ventet på dem på bakken. Ingen forsøk var gjort på å blokkere plassen. En ving norske jagerere som blei sendt opp hadde knapt nok kontakt med de ubevæpnede tyske transportmaskinene. Innsatsen til de 7 norske jagerflyene (ytterligere 5 sto på bakken) blei voldsomt oppdramatisert etter krigen, og står ikke i noe forhold til de faktiske tyske flytap denne dagen.⁹ Den bitre sannhet var at flyene hadde gjort større nytte for seg hvis de var blitt parkert på tvers av flystripa. Det ville iallfall vært noe.

På hotell «Esplanade» i Hamburg kunne Falkenhorst med stab puste lettet ut. Luftbrua fra flyplassen som hadde kostet Danmark en okkupasjon, – Aalborg flyplass – kunne begynne.

«IN DRONTHEIM ALLES IN ORDNUNG»

Slik beskrev en Abwehr-melding situasjonen i Trondheim den 10. april. Ingen steder hadde det gått så glatt for tyskerne. Ingen steder er det ennå i dag så vanskelig å skille mellom vakling, dumhet, forræderi og direkte 5. kolonne-virksomhet på norsk side.

Tonen blei slått an av den militære sjøavsnittsjefen, kommandørkaptein Olav Bergersen, som mente at det ikke var nødvendig med full beredskap ved Agdenes festning ut fra meldinger om angrepet i Oslofjorden. Festningen besto av tre fort, og stengte fullstendig innløpet til Trondheimsfjorden. Da en av fortssjefene, kapten Øyvinn Lange, slo alarm, fikk han skrape av kommandanten, oberstløytnant F. Jacobsen. Kommandanten annullerte deretter ordren, og gikk hjem og la seg. Ved Brettingen fort fikk

9. I følge rapporter fra flyverne visste man ikke hvordan siktene på de nye Gloater-Gladiatorflyene virket, jfr. daværende sjef for hærens flyskole, rittmester Harald Normann i «Uheldig Generalstab», s. 81–82.

fortssjefen blankt avslag da han foreslo å kjøre fram ammunisjon.

Ved tre-tida fikk festningen nok et varsel da de tyske skipene blei observert av vaktbåtene. Men ingen av batteriene var i kampklar stand da skipene passerte en halv time seinere. På Brettingen tok det ytterligere 12–13 minutter å klargjøre skytset, men deretter virket ikke tenningsystemene. Til slutt lyktes det endelig å løsne skudd, men da den første tyske retursalva slo ned ved fortet, falt lyskasteranlegget ut. 20 minutter brukte skipene på å passere gjennom skuddfeltene på Hysnes fort uten å bli beskyttet. Seinere i grålysningen blei to jagere observert fra fortet mens de landsatte infanteri for å angripe fra landsida. Ordre blei gitt om ikke å skyte. Det samme skjedde seinere da en ubåt passerte i overflatestilling.

Dermed var vegen fri til Trondheim. Der blei tyskerne møtt med bokstavelig talt åpne armer av generalmajor Laurantzson, sjefen for 5. divisjon, som overga dem byens store beholdninger av alle typer våpen og ammunisjon. All mobilisering i denne delen av Trøndelag blei dermed umulig, og tyskerne fikk en masse verdifullt utstyr som de seinere gjorde stor nytte av bl. a. i kampen ved Hegra fort.

Ved Agdenes fortsatte skuespillet. Den tyske landgangsstyrken rykket mot festningen fra landsida. Det blei skutt en masse fra begge sider, på norsk side blei kun to soldater såret. En sivil blei drept. Tyskerne oppga ingen tap. Til slutt ga kommandanten ordre om å trekke seg inn i festningen uten å skyte. Så overgivelse. På Brettingen fikk de ordre om ikke å gjøre motstand.

Da de norske offiserene kort tid etterpå blei frakta inn til Trondheim, oppdaget de til sin store forbauselse at det hersket lynsjestemming mot dem i byen.

Til den militære undersøkelseskommissjonen forklarte kommandanten seg slik: «. . . For å vinne tid måtte jeg sinke tyskernes fremrykning, og det var ingen annen utvei enn av all evne å søke å undgå å fremprovosere en forsert tysk fremrykning, m. a. o. såvidt mulig undgå å «irritere tyskerne».»¹⁰

10. «Rapport fra den militære undersøkelseskommissjonen av 1946», (NOU 1979:47), s. 47. Første del av rapporten er tidligere utgitt av Oktober forlag. Henvisningene til rapporten i denne boka refererer seg til den fullstendige offentlige utgaven.

Det er ikke vanskelig å forstå at slike forklaringer var dårlig egnet til å avkrefte mistankene om forræderi. På toppen av det hele blei Hysnes og Brettingen overlevert tyskerne med alt skyts i intakt stand. To dager seinere blei et britisk forsøk på å trenge forbi festningen stoppet med effektiv ild. Men nå med tyske artillerister bak kanonene.

Det står forøvrig ingen steder i de offisielle framstillingene av de såkalte «kampene» ved Agdenes at både Jacobsen og Lange var sterkt protyske. Den siste sto tilogmed fram som en gjennomreflektert nazist med ei bok noen måneder seinere.¹¹

KYSTARTILLERIET SOM IKKE SKJØT

Hadde Jacobsen valgt feil yrke? Passet han bedre som landskapsmaler eller kirketjener? En offiser som så det som sin viktigste oppgave å «undgå å irritere» fienden? Jacobsens eneste trøst må ha vært at mange av hans kolleger tenkte som han. Kommandør E.A. Tandberg-Hanssen, sjefen for Ytre Oslofjord sjøforsvarsavsnitt, og de fortsjefene som var underlagt han, tenkte i samme baner. Måkerøy fort, sjef kaptein R.E. Wølner, åpnet ikke ild med sitt topp moderne, grove skyts tross flere gode målobservasjoner. Begrunnelse: Da ville man røpe fortets beliggenhet for tyskerne! «Her som på mange andre steder får en inntrykk av at interessen konsentrerte seg om å få en rimelig grunn til å gi opp.»¹² Håøya fort, sjef kaptein K. Aas, åpnet heller ikke ild. Om ettermiddagen 14. april undertegnet oberstløytnant Notland ordre om overgivelse av Måkerøy og Håøy med alt skyts i intakt stand.¹³ I fem dager hadde disse to forta klart å unngå å «irritere» tyskerne. Overgivelsen skjedde i direkte strid med ordre fra Kommanderende Admiral Diesen.

11. Øyvind Lange: «Krigen som vekket Norge».

12. Kommandør P. Askim til den militære undersøkelseskommissjonen, «Rapport fra DMU», s. 36.

13. E.A. Steen: «Norges Sjøkrig 1940–45», b. 2, s. 167.

Så lenge holdt det ikke på Bolærne. Stemningen i fortet var laber etter det som hadde skjedd rundt midnatt, da tyskerne slapp forbi. Seinere blei det skutt noen få skudd med skytset, med den følgen at 15 cm-kanonene blei ødelagt en etter en. Etter krigen har sjøforsvaret antydnet at det blei skutt med granater hvor brannrørene var fjernet.¹⁴ Forholdet blei aldri rettslig undersøkt. Hvorfor var eventuelt brannrørene fjernet? Munningssprenkningene og ødelagte mekanismer på 15 cm kanonene gjorde det nødvendig å øve opp mannskapene til 12 cm kanonene. Dette nektet imidlertid fortssjefen og henviste til faren for bombeangrep, og unødig tap av menneskeliv. Mannskapene til dette skytset mistet som følge av dette den siste rest av respekt for fortsjefen og befalet. Fortssjefen, major Færden, skaffet seg medhold hos kommandanten, oberstløytnant Notland, om at det ikke skulle gjøres motstand mot «overlegent» tysk angrep på Bolærne. Den 10. april blei det plutselig heist hvite flagg flere steder på fortet. Det blei aldri brakt på det reine av hvem. Episoden blei innleiert til fullstendig sammenbrudd i besetningen. Våpen og utstyr blei ødelagt, men det var ingen tyskere i nærheten å overgi seg til. Først utpå kvelden fikk fortssjefen kontakt med en armert tysk hvalbåt, og fikk overgitt fortet til skipperen ombord.

Etter krigen har det vært satt fram flere anklager om forræderi og forsømmelser ved Måkerøy, Håøy og Bolærne. Tidligere sjef ved Bolærne, major H. Chr. Ringe, er blant dem som ikke har lagt fingrene mellom. Han forsøkte å reise saken både med skriv til Stortinget og tallrike presseartikler. Til den militære undersøkelseskommisjonen hevdet han om Måkerøy «at det foreligger forræderi fra de ansvarlige sjefers side. Det skal ha vært avtale mellom tyskerne og batteriet om at batteriet ikke skulle skyte.»¹⁵ Han var imidlertid ikke villig til å overlate sin dokumentasjon til kommisjonen. Saka blei derfor droppet, og det blei ikke reist noen tiltale.

14. E. A. Steen: «Norges Sjøkrig 1940–45, b. 2, s. 153.

15. «Rapport fra den militære undersøkelseskommisjonen av 1946», s. 38.

Det må føyes til, som en vesentlig del av den miserable helheten, at fortsjefenes iver etter å gi seg, står i rimelig forhold til den iveren som avsnittsjefen, kommandør Tandberg-Hanssen, viste. Om ettermiddagen den 9. april ringte kommandøren til Kommanderende Admiral Diesen på Eidsvoll, og «spurte om det var noe mer å kjempe for.»¹⁶ Diesen – optimistisk etter det som hadde skjedd i Drøbaksundet – ga bestyrtet en forbindelsesoffiser i Oslo beskjed om å gjenta en kategorisk ordre for avsnittsjefen om å kjempe så lenge som mulig, deretter ødelegge skytset og evakuere. Fartøyene skulle gjøre så stor skade de kunne, og så komme seg unna vestover. Tandberg-Hanssen unnlot å sende denne ordren videre til fartøyene. Resultatet var at tyske og norske fartøyer patruljerte om hverandre i ytre Oslofjord uten å åpne ild. På eget initiativ sendte så kommandøren ut ordre til fartøyene om ikke å yte motstand mot overmakt. Resultat: Ingen av marinens fartøyer foretok seg noe i retning av fiendtligheter mot tyskerne i ytre Oslofjord – (med unntak av «Olav Tryggvason» i Horten, som allerede nevnt). Det siste kommandøren foretok seg, var at han flyttet hele avsnittstaben fra Tønsberg til Skien, for å komme unna tyskerne, som han sa. Men dermed overlot han også hele Ytre Oslofjord sjøforsvarsavsnitt til seg sjøl, og det blei opp til de enkelte fort- og fartøyssjefer hvordan de skulle opptre. Hadde kommandøren vært opptatt av å gjøre motstand mer enn han var opptatt av sin personlige sikkerhet, så hadde han i stedet evakuert til en av fortene eller fartøyene.

Også i Bergen fikk de tyske skipene passere kystartilleriet nesten uskadd, på tross av tidlig varsel. Da skipene kom inn i skuddfeltene til Kvarven fort, ga kommandanten oberst G.I. Willoch ordre om å holde ilden i flere minutter for å unngå å skade to handelsskip som gikk foran krigsskipene. Dermed rakk batteriene bare å skyte få skudd, og skipene kom seg forbi med minimale skader. Torpedobatteriet kunne ikke skyte, fordi kommanderende admiral tidligere hadde bestemt at det ikke skulle settes opp. Torpedoene var dessuten ikke i orden. Hellen fort fikk ikke

16. E. A. Steen: «Norges Sjøkrig 1940–45», b. 2, s. 149.

skytset til å virke før det var for seint, og ilden nærmest var virkningsløs.

At tyskerne i det hele tatt hadde skipstap i Bergen, skyldtes bare indirekte norsk motstand. Den 10. april forlot nemlig eskadren byen, mens krysseren «Køningsberg» måtte bli liggende igjen for å utbedre skader. Samme dag blei den senket ved kai av britiske bombefly.

I Kristiansand så det en stund ut til at de tyske skipene skulle bli stoppet. To ganger blei angrepet avvist av Odderøya fort. Den tredje gangen slapp imidlertid fartøyene inn på Kristiansand havn uten å bli skutt på. En signalmann hadde meldt at et av fartøyene førte fransk flagg. Dette blei ikke kontrollert av noe ledd i fortets ledelse, ikke engang av sjefen for Kristiansand Sjøforsvarsavsnitt, kommandør S.E. Wigers, som oppholdt seg like i nærheten, inne på fortets område. I mellomtida var det sendt ut ordre til alle ledd ved festningen om at britiske styrker skulle passere og at det ikke skulle skytes på britiske fly.

Det har ikke vært mulig å bringe endelig på det rene om skipene førte falsk flagg eller om signalmannen forvekslet nasjonalflagget med et signalflegg. Det avgjørende er imidlertid at den militære ledelsen passivt godtok meldingen, og ikke selv satte noe inn på å kontrollere en så overraskende nyhet.

De tyske skipene slapp heldig fra det av en annen grunn i tillegg. Gleodden fort, som sammen med Odderøya utgjorde Kristiansand festning, åpna ikke ild i det hele tatt. Forta var lagt slik i forhold til hverandre at enhver angriper ville komme under kryssild. Fortsjeften og befalet på Gleodden sviktet imidlertid fullstendig.

I Narvik fantes det ikke noe kystartilleri. De tyske skipene kunne gå helt inn på havna uten vanskeligheter. Etter at de to gamle panserskipene «Norge» og «Eidsvold» var torpedert og senket, blei styrkene landsatt uten motstand. Den kjente nazisten oberst Sundlo var sjef for styrkene i byen. Han innledet forhandlinger om overgivelse av de norske styrkene.

Kampene ved Oscarsborg og Odderøya viste at denne typen

sjøfrontforsvar kunne være svært effektivt om det blei utnyttet på riktig måte. At kystartilleriet som helhet var satt opp med reduserte besetninger, begrenset nødvendigvis anleggenes kampevne. Likevel kan det neppe være tvil om at den ubeslutsomhet og svikt som den ansvarlige ledelsen viste, gjorde at forsvarsmulighetene på langt nær blei utnyttet. På tross av alle politiske uklarheter og mannskapsmessige problemer. Akkurat dette poenget skal vi se enda klarere belyst når vi i et seinere kapittel ser nærmere på marinens innsats.

Det ublodige felttoget

TALLENE SOM SJELDEN NEVNES

Det kan neppe være tvil om at felttoget som helhet var en ganske pyntelig affære. Sjølsagt forekom terrorbombing, i den forstand at sivile mål blei bombet og ødelagt. En rekke byer og tettsteder blei lagt i grus, det er oppgitt tall på ca. 4000 ødelagte bygninger i alt.¹⁷ Men tallet på drepte sivile var svært lavt. Det er oppgitt tall på mellom 185 og 300.¹⁸ Selv om det fins flere eksempler på folkerettsstridig oppførsel fra tyske militære, er det i absolutte tall snakk om få tilfeller. Alt i alt er det liten grunn til å snakke høyt om hva som foregikk på dette området her i landet, sammenliknet med hvilket som helst annet krigsteater i Europa.

Det mest typiske ved de militære konfrontasjonene til lands i Norge var at de i så liten grad førte til tap av menneskeliv. Både britene og tyskerne hadde sine langt største tap til sjøs. Britenes største enkelttap var da hangarskipet «Glorious» og jageren «Acasta» og «Ardent» blei senket 8. juni av en tysk flåtestyrke vest av Nord-Norge. 1515 mann omkom og 25 jagerfly gikk ned med hangarskipet.¹⁹ 107 mann omkom da jageren «Glowworm» blei senket vest av Helgelandskysten 8. april. Britene mistet i alt 1869 døde og sårede av sine landavdelinger.²⁰ De tyske tapene var offisielt 5660 mann, av dem 691 savnet.²¹ 2375 gikk ned med fartøyer eller blei drept på annet vis under overfarten. 1317 falt

17. Odd Lindbäck-Larsen i «Forsvarets rolle i Norges historie», 1965, s. 36.

18. Henholdsvis O. L-Larsen i «Krigen i Norge 1940», s. 174, og Edvard Bull i «Norges historie», b. 12, s.

19. E.A. Steen: «Norges sjøkrig», b. 4, s. 271.

20. T.K. Derry: «Det britiske felttog i Norge 1940», s. 272.

21. W. Hubatsch: «Weserübung», s. 221.

under kampene i Norge, men av dem utgjorde 289 mann tap under sjøkampene ved Narvik 10. og 13. april.²² De tyske tap til lands skulle dermed være 1028. Tallet på sårede er oppgitt til 1604. Norske militære tap omfatter 850 døde, av disse 276 som gikk ned med panserskipene «Norge» og «Eidsvold» i Narvik 9. april. Da står vi tilbake med i underkant av 586 nordmenn som falt under kampene til lands. Det er uklart hvor mange som blei såret, det opereres med tall fra 500 til 800.²³ Polske og franske tap er oppgitt til ca. 500 mann.

Hvor mange blei til sammen drept under felttoget til lands? 1028 tyske, 586 norske, ca. 400 britiske (hvis vi regner grovt 20% drepte av samla tap) og ca. 100 polske/franske (20% av 500) skulle i alt bli ca. 2100 drepte. Tallene er sjølsagt omtrentlige, det virkelige tallet ligger nok noe lavere, bl.a. fordi de omfatter mindre enkelttap til sjøs og i luften som ikke direkte hadde med feltoperasjonene å gjøre.

Tallene er usedvanlig lave. På tysk side deltok ca. 100 000 mann, på alliert side ca. 38 000 mann og på norsk side ca. 50 000 mann på forskjellige tidspunkter. Til sammen ca. 190 000 mann. At så få blei drept og såret er det sikreste beviset vi har på at kampene som helhet har vært udramatiske. Det står i skarp kontrast til de voldsomme skildringene av enkeltkamper, hvor det ofte snakkes om «hundrevis av døde tyskere». Krigslitteraturen, og særlig den militære, er fulle av slike skildringer. Det er ofte gjengitt historier om at tyskerne «skal ha» brent alle sine uoffisielle døde i hemmelighet for å unngå at det skulle komme ut. Slike rykter refereres f.eks. i framstillingen av kampene om Bergen festning, Hegra fort, Fossum bru osv. I de fleste tilfellene er det ingen grunn til å feste lit til slike røverhistorier. De tyske tapstallene virker i all hovedsak nøkterne, og står i rimelig forhold til materialtap og deres vurdering av motstandernes tap.

På samme måte forholder det seg med historiene om at de

22. E.A. Steen oppgir omtrentlig tall «Norges Sjøkrig», b. 4, s 111–129.

23. Derry angir «tap» på 1335, O. L-Larsen oppgir døde og sårede til 1700. Tallet på ca. 850 døde er akseptert av de fleste i dag.

norske soldatene hadde så mye bedre skyteferdigheter enn tyskerne. I all hovedsak avkrefter tapstallene dette også. Det forhindrer sjølsagt ikke at der hvor norske skytterlagsfolk deltok, var skyteferdigheten på norsk side høy.

Det er med disse mytene som med historien om de tre bussene som kjørte utfor stupet ved Skaret (Sollihøgda) fulle av tyske soldater, men med norske sjåførere. Historien har vært gjengitt som fakta i en rekke bøker etter krigen, men er rein fantasi.

MYTEN OM «DE HARDE KAMPENE»

Tapstallene er såpass lave at en sammenlikning av kampene i Norge i 1940 med kampene ellers i Europa blir nesten uten interesse. En kan overhodet ikke snakke om «harde» kamper i Norge hvis en f.eks. sammenlikner med Østfronten, som var hovedavsnittet i den andre verdenskrigen. Svært lite av det som skjedde i Norge vil i det hele tatt bli registrert i en slik målestokk. Norge tapte under hele krigen 0,3% av sin befolning. Sovjet: 6%. Jugoslavia 10%. Polen 17%.²⁴ Tallene er lite smigrende for Norge. De viser at innsatsen og ofrene i kampen mot tyskerne under og etter felttoget lå på samme lave nivå for befolkningen som helhet, sett i forhold til andre land.

I denne sammenhengen blir det nesten patetisk å lese om «dramatiske» kamper i Norge, slik de f.eks. blir skildret i de militære framstillingene av kampene om de fem norske kystfestningene. «Dramaene» kostet 17 norske drepte og et lite antall sårete. Ironisk nok brukte de ansvarlige ved samtlige festninger (unntatt Kristiansand) argumentet om «å unngå unødig blodsutgydelse» som begrunnelse for å innstille kampene. Argumentet gikk siden igjen ved så å si alle kapitulasjonene i Norge. Hva er «unødvendig» tap av menneskeliv? Noe fasitsvar fins sjølsagt ikke på et slikt spørsmål. Vi kan tenke på den lille sovjetiske besetningen på Brest-(Litovsk)festningen i juni/juli 1941. De sloss til siste mann,

24. Hans Fredrik Dahl: «Krigen i Norge», s. 10. Andre kilder opererer med tall av samme størrelsesorden.

og bandt store tyske styrker i nesten en måned. Sjefen for Måkerøy fort ga seg etter fem dager uten å ha skutt et eneste skudd. Forskjellen i tenkemåte var ufattelig stor. Hans kamp, og de fleste norske offiserers kamp i 1940 i det hele tatt, var ikke en eksistens-kamp på liv og død. Det var en kamp innenfor visse gjensidig aksepterte regler mot deres tyske kolleger.

Hvis denne påstanden er riktig – og alle fakta om felttoget i 1940 synes å bekrefte det, – kommer vi ikke utenom et nærmere blikk på de særegenhetene som preget det norske forsvaret fram til 1940, for å finne forklaringen på hvordan en slik mentalitet og en slik tankegang kunne oppstå hos de som hadde forsvar som yrke.

Et udugelig forsvar – uegnet til krig

OFFISERENE – 126 ÅR I BAKVENDTLAND

Den spesielle norske militærtradisjonen må ta sin del av skylda for den tafatthet og apati som preget så mange offiserer i 1940. Det var gått 126 år siden nederlaget mot svenskehæren i 1814, et nederlag nordmennene blei påført uten at den daværende militære ledelsen engang hadde vært i stand til å manøvrere den norske krigsmakten i kontakt med fienden. En forsmedelig krig, – men med et etterspill. Tre høye offiserer, av dem en general, blei dømt til døden for måten krigen var blitt ført på. En fjerde, også en general, unngikk dødsstraff på en hårsbredd.²⁵

I perioden 1814–1905 var større eller mindre deler av offiserskorpset engasjert i en serie svensk-inspirerte aksjoner og intriger mot nasjonal og sosial reising i Norge. De dristigste satte seg i spissen for arbeidet med å organisere militære kupplaner mot Stortinget, planer som blei avslørt før de kom til utførelse. Så seint som i 1905 demonstrerte toneangivende marinekretser for åpen scene at de var sterkt uenige i sjølstendighetspolitikken.

I tida etter 1905, og særlig etter 1917, engasjerte norske offiserer seg sterkt i den politiske kampen mot arbeiderbevegelsen. Da de fascistiske og nazistiske organisasjonene dukket opp som ledd i denne kampen, var det med offiserer i ledelsen på ulike plan. Svært mange krigsskole-utdannede offiserer var med i disse organisasjonene eller ga dem sin tilslutning. Noen absolutte tall er ennå ikke tilgjengelige, men stikkprøver viser at tallene var store. Av

25. Se G. Hallager: «Norges høyesterett 1815–1915», s. 81–85, s. 116–123 (I), og O. Strømme: «I tilfelle opprør», s. 61.

f. eks. krigsskolekullet 1927 blei halvparten medlemmer av NS. Av sjøkrigsskolekullet samme år blei 8 av 14 medlemmer av NS, mens 11 av 14 stemte NS ved valget i 1936.²⁶

At fascistisk inspirerte offiserer også blei protyske, var en naturlig konsekvens av at Hitler-Tyskland blei oppfattet som det internasjonale sentrum for anti-kommunisme og anti-sosialisme. Det betyr ikke at flertallet var medlemmer i NS. I det hele tatt er skillet mellom de organiserte NS-folka og de uorganiserte fascistene blant offiserene ikke særlig interessant. Det beste beviset på det er den store mengden offiserer som meldte seg inn i NS sommeren og høsten 1940. Når f. eks. avdelingssjefen for kystartilleriet i admiralstaben, major Ingolf Hoel, kunne melde seg inn i NS to uker etter kapitulasjonen i Nord-Norge, får vi ikke inntrykk av han som noen innbitt anti-nazist de foregående ukene heller. Her kunne vi gjort navnelistene lange. Ca. 1150 norske offiserer og befal av alle typer var meldt inn og registrert i NS' befalsgruppe (eller opprettholdt sitt tidligere medlemskap) etter 9. april 1940.²⁷

Den protyske orienteringen i offiserskorpset var så alminnelig at det ikke blei oppfattet som spesielt forsvarspolitisk betenkelig at ledende, offentlige NS-folk satt i sentrale militære posisjoner i 1940. Etter krigen har mange offiserer hevdet at offiserene var innbitte motstandere av nazismen og Hitler-Tyskland, og at de gjorde alt for å advare mot angrepsfaren derfra. Hvis det var slik, hvordan kunne det da ha seg at sjefen for noe så viktig som mobiliseringskontoret i forsvarsdepartementet var nazisten major F.H. Kjelstrup? Eller at sjefen for den like viktige mobiliseringsavdelingen i generalstaben var oberstløytnant A.F. Munthe, – han som til og med var en av stifterne av partiet NS? Hvordan kunne det da ha seg at major Vidkun Quisling og løytnant Odd Melsom blei mobiliseringsdisponert til Hærens Overkommando? Hvordan vi kunne ha regimentsjefer som oberstene C. Frølich-Hansen, H.S. Hjort og K. Sundlo? Hovedtyngden av organiserte og uorganiserte fascistere og nazister fantes forøvrig blant fenriker,

26. Upublisert materiale av Svein Blindheim.

27. Navneliste vedlagt skriv fra FO II, 26/11-45.

løytnanter og kapteiner. Det var de som hadde vært igjennom krigsskolene fra slutten av 20-tallet fram til 1940, nettopp den tida da Tyskland og tysk militærstell blei så sterkt beundret og dyrket ved de militære skolene.²⁸

Det kan her være på sin plass å lette noe på det sløret som blei lagt over resultatene av granskningen av offiserene etter krigen. Det sentrale granskingsutvalget startet sitt arbeid i august 1945, og blei ferdig i desember 1947.²⁹ De behandlet i alt 12 231 befal. Av disse blei 9179 godkjent uten kommentarer. 569 blei godkjent med kritikk. 1072 blei forkastet. 118 blei innstilt til videre undersøkelser. 1298 blei ikke gransket, enten fordi de ikke var befal pr. 8/5-45 eller var utenfor Norge under krigen i 1940 og okkupasjonen. Med fradrag av de som ikke blei gransket og de som blei innstilt til videre undersøkelser, blei forkastelsesprosenten 10,09%. I 48 tilfeller omgjorde Forsvarsdepartementet vedtak om forkasting til godkjenning. I 11 tilfeller forkastet FD befal som hadde blitt godkjent. Her var det altså en ganske klar uenighet.

Ser vi nøyere på de 1072 som blei forkastet, så fordelte de seg på følgende grupper:

1. På grunn av innmeldelse/medlemskap i NS:	496
2. På grunn av tjeneste i AT (Arbeidstjenesten):	101
3. På grunn av innmeldelse/medlemskap i NS og tjeneste i AT:	56
4. På grunn av unasjonal holdning forøvrig:	66
5. På grunn av passiv holdning under mobiliseringen og krigen i 1940:	88
6. På grunn av arbeid for tyskerne el. i firma som arbeidet for tyskerne:	222
7. På grunn av off/komm.verv, medlemskap i lærerlaget, studiereiser til Tyskland m.v.:	43

28. I sin dagbok (7. sans) har Quisling notert følgende 6. mars 1940: «Av bat's 40 off.bef. er 8 NS, 10 symp., 14 ind., 8 motst.» Det er uklart hvilken bataljon han siktet til.

29. Det følgende materialet er hentet fra granskingsutvalgets beretning, oversendt FD 30/12-47.

Utover de 9179 som blei godkjent uten kommentarer, kan følgende detaljer nevnes:

1. Godkjent med bemerkning om passiv holdning under felttoget i 1940 og mobiliseringen:	196
2. Godkjent på tross av innmeldelse/medlemskap i NS:	72
3. Godkjent fordi de hadde fått ordre av Heimefronten om å melde seg inn i NS, eller gjorde det i forståelse med Heimefronten:	21
4. Godkjent på tross av tjeneste i AT fordi de hadde fått ordre om det av, eller gjorde det i forståelse med HF:	49
5. Godkjent på tross av manglende deltaking i 1940 pga. sjukdom:	14
6. Godkjent på tross av arbeid for tyskerne el. i firma som arbeidet for tyskerne:	166
7. Godkjent tross off./komm.verv, medlemskap i lærerlaget, studiereiser til Tyskland mv.:	26
8. Godkjent med forskjellige andre bemerkninger:	25

1298 blei altså ikke gransket, og sjøl om forkastelsesprosenten ikke behøvde å bli svært forandret pga. disse, så ville det absolutte tallet på offiserer som hadde forbrutt seg blitt større, om de hadde blitt gått nærmere etter i sømmene. Tallenes tale er altså klar nok.³⁰

Den politiske orienteringen i retning Tyskland må åpenbart ha blitt et problem for offiserene nettopp når motstanderen blei Tyskland. Hadde motstanderen vært et annet land, hadde denne politiske orienteringen sikkert ikke spilt så stor rolle. Hvor stort problemet blei for den enkelte offiser, lar seg (sjølsagt) ikke måle.

30. Må ikke forveksles med personer som blei dømt. Denne granskingen tok sikte på å forkaste eller godkjenne i forhold til ansettelse som befal etter krigen. En rekke av de som blei forkastet blei også dømt, men bare 4 for forhold fra krigen i 1940. Den militære undersøkelseskommisjonen foreslo tiltale for 30, av de blei det utarbeidet tiltale for ca. 20. Rettslig frifinnelse medførte ikke at vedkommende gikk fri for kritikk.

Det er imidlertid et faktum, som også er blitt understreket på offisielt norsk militært hold, at det nettopp blant kompani- og troppsbefalet viste seg vesentlige feltmessige svakheter i 1940.³¹ At dette hadde mye med motivasjon å gjøre, kan det neppe være tvil om, sjøl om andre forhold som f.eks. manglende øvelse også spilte inn.

ET UMODERNE OG KLASSEPREGET FORSVAR

Invasjonsforsvaret forfalt sterkt etter den første verdenskrigen. Det gjorde også den militære tenkingen, og med den det planarbeidet som de militære stabene utførte. Grunnen til dette forfallet lå i de djupe politiske endringer i Norge som fant sted i mellomkrigstida.

De skjerpede klassekonfliktene etter den første verdenskrigen i Norge og ute i Europa skapte en revolusjonsfrykt av slike dimensjoner her hjemme at forsvaret i helhet blei omorganisert. En hemmelig hær blei organisert innafor de «offisielle» avdelingene. De besto av de mest «pålitelige» blant soldatene. Denne hemmelige hæren blei innkalt en serie ganger i tilknytning til streiker, lockouter og forskjellige andre konflikter i arbeidslivet og samfunnet. Av redsel for at «oprøriske arbeidere» skulle storme våpenlagrene, blei mobiliseringsvåpna i hæren og marinen gjort ubrukelige. Tennstempler og stempelfjærer blei plukket ut av våpna og gjemt unna på hemmelige steder. Seinere blei ordningen utvidet til også å gjelde for tunge våpen.³²

Disse tiltaka var ikke noe offiserene hadde ønsket ut på egen hand. Det var politiske avgjørelser, fattet av ansvarlige politikere. Offiserene, som var ansvarlige for at disse sikkerhetsforanstaltningene virket etter sin hensikt, blei engasjert i et svært omfattende arbeid med planer og forberedelser for å slå ned opprør og sikre

31. O. L-Larsen: «Krigen i Norge», s. 178.

32. Hvor skandaløs og ømtålig denne saken har vært og framleis er, går bl.a. fram av det faktum at den ennå i dag ikke er kommentert på offentlig hold.

staten og det private næringsliv ved uroligheter.

Konsekvensen var at invasjonforsvaret forfalt. De vekslende borgerlige regjeringene skar ned bevilgningene og vedtok nye og stadig knappere hærordninger vel vitende om at disse reduksjonene ikke berørte «den hemmelige hæren». Det var ikke behov for de nyeste jagerfly eller stridsvogner for å ordne opp i arbeideruro i byene. Det var heller ikke nødvendig med store terrengmessige feltmanøvrer eller lange øvelser hver sommer. I stedet for virkelige øvelser, lagde man papirøvelser, «tenkte» øvelser for stabene, for å holde ansikt utad og en viss troverdighet innad.

Resultatet etter 20 år var at forsvaret hadde mistet kontakten med den militærtaktiske og militærtekniske utviklingen ute i Europa. Det gjaldt forsvarets politiske ledelse like mye som den fagmilitære ledelsen. Da bevilgningene begynte å øke noe igjen helt på slutten av 30-tallet, var det for lite, og evnen til å bruke dem på de viktigste områdene var ikke til stede. Lynangrep, bruk av fallskjermtropper, utstrakt taktisk bruk av jagerbombing, – dette var ting som på fagmilitært hold var avvist som usannsynlig i Norge . . . Det samme gjaldt bruken av stridsvogner, på tross av at de hadde utviklet seg til å bli et hovedvåpen i den spanske borgerkrigen.³³ I 1940 fantes det derfor ikke panservern i Norge, og det skulle bli en avgjørende strategisk fordel for tyskerne.

Bruken av forsvaret i den indre politiske kampen i samfunnet blei ei sovepute for såvel det etablerte borgerskapet som for arbeiderbevegelsen. De første mente det var bra nok, de andre ville ha minst mulig med det å gjøre. Om manglene på materiell var store, og forsvarsplanene i praksis ikke eksisterte, så var det likevel et annet område hvor svakhetene var enda større. Det gjaldt sjølve mobiliseringsordningen. Fra gammelt av eksisterte det en egen innkallingsmåte i tilfelle opprør og uroligheter: stille mobilisering. Innkallingen skulle skje uten at den vanlige mann og kvinne visste om det, enten pr. post til den enkelte soldat, eller ved hjelp av et hemmelig kurer- og rodeopplegg. Etter 1918 skulle den

33. Behandlet nærmere av undertegnede i artikkelen «Striden om stridsvognene 1936–39» i Norsk militært tidsskrift nr. 8 1979.

hemmelige hæren innkalles på denne måten. De militære stabene måtte holde rede på to sett planer for nær sagt alle avdelinger. Ett som gjaldt ved krig, og ett som gjaldt ved opprør. Begge alternativene kunne gjelde for hele hæren eller bare for deler av den, dvs. «alminnelig» eller «delvis». Stabene hadde derfor mange sett planer å holde orden på, med tilsvarende ordresett. I tillegg måtte stabene stadig ajourføre lister over «pålitelige» mannskaper. Det militære stabsarbeidet var med dette utviklet til å bli et omfattende byråkrati, et papirkaos av dimensjoner, som svært få i det militære apparatet hadde oversikt over.

I 1937 blei det bestemt å gjøre et forsøk på å skjære igjennom papirmassene og forenkle mobiliseringsopplegget. Først bestemte man å slutte med å plukke ut «upålitelige» soldater for de hemmelige avdelinger. De enkelte avdelingene i den hemmelige hæren blei dermed identiske med de «offisielle» feltavdelingene. Nå het det at en avdeling kunne brukes enten som ordensvern eller som feltavdeling.

For å oppnå en tilsvarende forenkling av mobiliseringsordningen, blei det bestemt at delvis mobilisering bare kunne utføres ved stille mobilisering. Skulle feltavdelingene fortsatt kunne brukes som ordensvern ved indre uroligheter, var dette den eneste muligheten. En åpenlys mobilisering ved indre uroligheter kunne virke provoserende, og var av den grunn mindre å foretrekke enn en stille innkalling. Bak en slik vurdering lå det åpenbart også en politisk vurdering av såvel det indre politiske klimaet i Norge, som en vurdering av krigsfaren, og hvilke av disse forholda som burde ha mobiliseringsmessig prioritet.

Enhver delvis mobilisering måtte etter denne skjebnesvangre endringen i de militære reglementene foregå som stille mobilisering. Det var også det som kom til å skje i 1940.

Utformingen av forsvaret i den indre politiske kampen i samfunnet hadde ikke bare forråtnet den generelle militære tenking og gitt offiserene et rollebilde som deltakere i denne kampen på de privilegertes side, – den hadde altså også forandret grunnleggende trekk ved den indre strukturen i forsvaret. Betydningen av

disse forandringene er etter mitt syn sterkt undervurdert. Forandringene i mobiliseringsordningen og de uklarhetene det førte med seg i 1940, gjorde det umulig med en rask mobilisering. Det strategiske overtaket som angriperne dermed oppnådde, kom til å bli avgjørende for utfallet av felttoget som helhet.

Før vi kommer nærmere inn på utviklingen av sjølvsefelttoget, skal vi ta for oss et eksempel på hvor dramatiske konsekvenser norsk offisersmoral kom til å resultere i.

Da den norske marinen blei tysk

Angrepet på Norge blei en kostbar affære for den tyske marinen. Riktignok gikk bare to fartøyer tapt pga. norsk motstand, «Blücher» og den lille minesveiperen «R-17». Dagen etter blei imidlertid krysseren «Königsberg» senket av britiske fly i Bergen, krysseren «Karlsruhe» senket på veg fra Kristiansand, og «Lützow» alvorlig skadet på veg til Danmark. Seinere blei også den tunge krysseren «Gneisau» alvorlig skadet. Det alvorligste tapet var i Narvik. Etter at engelskmennene hadde gjort seg ferdig der hadde tyskerne bare 10 jagere tilbake av de 22 de hadde da krigen startet. Under overføring av etterforsyningene blei ca. 15 mindre krigsskip og hjelpeskip ødelagt, i tillegg til artilleriskoleskipet «Brummer» som blei ødelagt utenfor Danmark 14. april.³⁴ 21 transportskip på til sammen 111 700 br.r.tonn gikk tapt, et tap på ca. 10% av den transporttonnasjen som blei satt inn.

Den tyske marineledelsen hadde vært innstilt på tap, men ikke på langt nær så store som de blei. Verftskapasiteten i Tyskland var sprengt. Mangelen på stål og andre viktige metaller gjorde det umulig å skaffe erstatninger på kort sikt. Det blei derfor et viktig spørsmål for marineledelsen å sikre seg mest mulig av det flytende norske materiell. Sjølsagt kunne ikke noe av det erstatte tapene av krysserne. Imidlertid var tapet av jagere det som skapte de største kortsiktige problemene for tyskerne, og her kom de norske fartøyene vel med, særlig jagerne og mineleggerne.

34. E.A. Steen: «Norges Sjøkrig», b. 1, 2. 194.

HVORDAN SKULLE SJØOFFISERENE OPPTRE?

Det var ikke noen hemmelighet at den tyske marinen var svak i forhold til den britiske. Det var et alment anerkjent forhold før og under krigen at dette nettopp var en av de mest vesentlige militære svakhetene Tyskland hadde. Dette forhold i seg sjøl burde vært tilstrekkelig for den norske marineledelsen til å presisere overfor fartøyssjefene at det uansett utfallet av kamphandlinger var av vesentlig betydning at fartøyer og materiell ikke blei overtatt av tyskerne i intakt stand. Det hadde vært fullt mulig å formidle slike ordrer til de fleste skipssjefene etter at det var brakt på det reine at angriperne var tyske. Noen slik presisering blei aldri gitt.

Nå var en slik presisering forsåvidt ikke nødvendig utifra det tjenestereglementet som gjaldt for skipssjefene i marinen. Reglementet, som var fastsatt ved kronprinsregentens resolusjon av 5. mai 1900, overlot ingen ting til fantasien på dette punkt. § 75, punkt 1 slår fast at skipssjefen skal holde ut i kampen inntil hans motstander har overgitt seg eller flyktet, og skal i alle tilfeller tappert forsvare sitt fartøy «som en bra og ærekjær offiser, kjempe til det ytterste og ikke stryke flagget så lenge det er ringeste mulighet for å kunne forsvare fartøyet». Denne helt kategoriske bestemmelsen forhindret ikke det store flertallet av skipssjefer fra å overgi sine fartøyer til tyskerne i mer eller mindre intakt stand. Av de store fartøyene var det bare de to gamle panserskipene «Norge» og «Eidsvold», og «Olav Tryggvason» som gjorde aktivt forsøk på motstand mot tyske sjøstridskrefter. Jageren «Ægir» senket transportfartøyet «Roda» ved Stavanger om morgenen 9. april, og blei kort tid etter senket av tyske fly. Jagerne «Draug» og «Sleipner» dro til Storbritannia, den første allerede 9. april uten å ha tatt del i kamphandlingene.³⁵ «Sleipner» deltok aktivt i eskortevirksomhet på nordvestlandet i hele april, og var i det hele tatt det norske fartøyet som gjorde mest nytte for seg i 1940.

35. «Draug» tok transportfartøyet «Main» som prise, men den tyske besetningen senket fartøyet for at materiellet ikke skulle komme de allierte til gode.

I tjenestereglementets § 73 er det slått fast at skipssjefen skal anvende alle de midler som står til hans rådighet, «for å skade fienden ved å erobre, senke, brenne opp eller på annen måte ødelegge de fiendtlige skip eller kampmidler forøvrig». På tross av dette blei en rekke skip overgitt uten at de overhodet løsnet skudd. Det gjaldt i Oslofjorden, Kristiansand (hvor marinens to mest moderne jagere «Odin», «Gyller», og to ubåter og en torpedobåt blei overgitt uten å ha løsnet skudd), i Bergen og Trøndelag.

Punkt 2, § 73 av tjenestereglementet, omhandler hva en skipsjef skal gjøre om han ikke lenger kan gjøre motstand. Fartøyet skal da om mulig senkes eller ødelegges, og alle offisielle papirer, signalbøker, ordrer o.l. skal tilintetgjøres. Det eneste forbeholdet som tas, er «såfremt besetningens redning ikke derved utelukkes». Svært få skipssjefer fulgte denne regelen. De fleste som senket sine skip, gjorde det på grunt vann. Disse fartøyene blei seinere tatt opp igjen av tyskerne, og i de fleste tilfellene lappet sammen og satt inn i aktiv krigstjeneste i den tyske krigsmarinen. Dermed fikk tyskerne en høyst tiltrengt erstatning for tapte skip.

Dommen over de norske skipssjefene var ikke nådig. Kritikken av marinens innsats var så omfattende etter krigen at en med endel reservasjoner kan si at den rammet etaten som helhet. Av 85 offiserer fra kaptein til kommandørs grad blei det foreslått reist tiltale mot hele 12. Et langt større antall blei skarpt kritisert. Både kommanderende admiral Diesen og admiralstabssjefen Kommandør Corneliussen blei skarpt kritisert av den sivile undersøkelseskommisjonen. Den militære undersøkelseskommisjonen sluttet seg til denne kritikken, føyde til at de viste «en slik mangel på initiativ, og at det må sterkt beklages».³⁶ I denne sammenhengen er det også viktig å huske på at marinen var mobilisert alt fra høsten 1939, og at mannskaper og organisasjon var innøvd. Marinen kom derfor i en helt annen situasjon enn kystartilleriet, som bare var oppsatt med reduserte besetninger, eller hæren, hvor bare enkelte avdelinger hadde vært inne til nøytralitetsvakt.

36. Rapport fra den militære undersøkelseskommisjonen av 1946, s. 137.

DET TYSKE KRIGSBYTTET

Undersøkelseskommissjonen forsøkte i 1946 å skaffe seg en oversikt over hvor store verdier det tyske krigsbyttet utgjorde. Kommissjonens materiale bygde for en stor grad på tidligere materiale som var samlet inn av «Sivilforvaltningen for hær og marine». Oppgavene for hæren viser at den største posten var våpenteknisk materiell, til en verdi av noe over 148 mill. kr, intendanturmateriell på ca. 41 mill. kr, og flyteknisk materiell på ca. 11 mill. Til sammen var oppgaven fra hæren gjort opp på ca. 214 300 000. I tillegg kom verdien av materiell fra Kjeller flyfabrikk. Det samme gjaldt antakelig en betydelig mengde materiell fra Kongsberg Våpenfabrikk og Raufoss Ammunisjonsfabrikk. Oversikten fra marinen viser at den største posten var krigsfartøyer, på ca. 44 mill. kr, minemateriell på noe over 14 mill. kr og våpenteknisk materiell på ca. 13 mill. kr. Til sammen er oversikten fra marinen gjort opp på 95 400 000 kr. En del mindre fartøyer er ikke inkludert i posten på 44 mill. Det er heller ikke to jagere som lå til utrustning i Horten og Fredrikstad, og fire andre fartøyer som var under bygging. Det samme gjelder diverse materiell på Marinens Hovedverft i Horten. Marinens Hovedverft var fra våren 1942 lagt under hel tysk forvaltning og ønsket ikke å avgi noen oversikt. Tallene for marinen er derfor for små. Verdien av det samlede krigsbyttet fra hær og marine er satt til ca. 352 200 000 kr. Beløpet er gjort opp i 1942-kroner. En får et begrep om størrelsen ved å sammenlikne med de årlige utbetalingene til forsvaret de siste åra før krigen. Svært grovt kan en si at beløpet tilsvarer 7 ganger 1939 bevilgningene til forsvaret.

Følgende fartøyer blei overført til den tyske krigsmarinen: Torpedojagere: «Odin», «Gyller», «Troll», to fartøyer under utrustning.

Mineleggere: «Olav Tryggvason», «Glommen», «Laugen», «Nor», «Vidar», «Tyr», «Uller», «Vale», «Gor».

Panserskip: «Harald Hårfagre», «Tordenskjold».

Torpedobåter: «Snøgg», «Lom», «Ørn», «Kjell», «Skarv»,

«Laks», «Sild», «Brand», «Trygg», «Stegg».

Minesveiper: «Otra», «Rauma», «Falk», «Hauk», «Hvas», «Kjæk», «Dristig».

Undervannsbåter: «A 2», «B 2», «B 4», «B 5», «B 6».

I tillegg: moderskipet «Sarpen», oppsynsskipet «Farm», losjiskipet «Nordstjernen» og et mindre antall bevoktningsbåter og tre nybygginger. Til sammen ca. 50 fartøyer.

Til sammenlikning kan nevnes at bare to jagere «Sleipner» og «Draug», ubåten «B 1» og tre oppsynsskip dro over til Storbritannia. Til sammen 19 fartøyer blei mer eller mindre ødelagt i løpet av kamphandlingene april-juni, men av disse igjen en lang rekke på den måten at de blei senket av egen besetning.³⁷

Hvordan disse 50 fartøyene kom til nytte for Tyskland er en annen historie. De blei satt inn i vidt forskjellige områder og sammenhenger, og de fleste gjorde en nyttig innsats for det tredje riket i flere år.

Dette er også et kapittel av norsk krigshistorie, men et kapittel som det skrives og sies lite om. Det passer ikke inn i det offisielle bildet. Det er et drastisk eksempel på hvilke forpliktelser sjøoffiserene følte overfor sitt tjenestereglement og overfor fedrelandet, avskrelt alle eventyrfortellinger og krigsromantikk.

Med dette eksemplet i bakhodet kan vi nå gi oss i kast med krigen på landjorda. Den er i det store og det hele heller ingen vakker historie, hvis vi ser nøyere etter.

37. Oppgaver og skipslister fra «Sivilforvaltningen for hær og marine» foreligger i undersøkelseskommissjonens materiale.

Norsk-tysk militært samarbeid i Oslo

I 1940 var general J. Hvinden Haug sjef for 2. divisjon og dermed høyeste militære sjef i Oslo-området. I 1946 blei han spurt av den militære undersøkelseskommisjonen om det hadde vært en alminnelig militær oppfatning at Oslo skulle forsvares «om fienden plutselig skulle komme dit»? »Nei,» svarte han, og fortsatte: «Det var vel ingen som hadde tenkt seg at Oslo skulle bli besatt så fort.»

HOVEDSTADEN UTEN FORSVAR

Det var en representativ oppfatning. I tråd med den hadde kommanderende general K. Laake, som etter reglementet var ansvarlig for å utarbeide forsvarsplaner for Oslo-området, ikke foretatt seg noen ting for forberedelser mot angrep på Oslo utover bombeangrep.

Det var et dårlig utgangspunkt. Hadde det tyske angrepet, inn Oslofjorden gått etter planene, ville ganske sikkert hele den militære ledelsen, regjeringa og Stortinget og kongehuset blitt tatt til fange om morgenen 9. april. Nå gikk det ikke slik. Takket være senkingen av «Blücher» i Drøbaksundet blei med ett slag hele det tyske angrepet brakt inn i sin første og kanskje alvorligste krise under hele felttoget. Det blei et militært tomrom i Oslo, følgelig også et politisk tomrom. Det tok mange dager før tyskerne helt kom seg av denne krisa. Først da «tomrommet» Oslo var militært etterfylt fra Danmark, og etter at en improvisert politisk løsning med Administrasjonsrådet i hovedrollen var etablert, var forutsetningene igjen til stede for en ny militær offensiv ut av byen.

Regjeringen satt samlet på Victoria Terrasse da den tyske sendemannen Dr. Bräuer meldte sin ankomst ca. kl. 04.30 om morgenen 9. april. Bräuer leverte et tysk ultimatum som han selv hadde mottatt med kurér dagen før fra Berlin. Tyskerne forlangte at regjeringen skulle innstille kampen. Tyskerne kom som venner, for å forsvare nordmennene mot engelskmennene. Etter planen skulle tyske mitraljøseposter allerede vært stilt opp rundt Victoria Terrasse og regjeringens medlemmer i realiteten vært Bräuers fanger. Etter planen skulle «Blücher» og «Lützow» ligge ved kai i Pipervika. Men der sto framleis to tyske offiserer og ventet, den ene med et komplett plansett av byens offentlige bygninger og militære installasjoner under armen.

Som kjent godtok ikke regjeringen de tyske kravene om morgenen 9. april. Foreløpig hadde den sin handlefrihet i behold, iallfall til en viss grad. Sammen med folk fra statsadministrasjonen og en rekke stortingsrepresentanter reiste regjeringens medlemmer med et spesialtog til Hamar. Fuglene var fløyet.

IKKE FRED – IKKE KRIG

Regjeringen hadde forlatt byen i en slags ikke-fred-ikke-krigstilstand. Det lå allerede i mobiliseringsbeslutningen tidlig om morgenen. Det lå også i det oppdraget som justisminister Terje Wold ga politimester Welhaven. Regjeringen forlot byen med døra på gløtt for tyskerne. Da de kom til Hamar, åpnet de døra enda mer, ved å oppnevne en forhandlingsdelegasjon.

Dette var bakgrunnen for det som videre skjedde i Oslo. Det forelå ingen krigserklæring. Regjeringens talsmenn passet omhyggelig på å unngå bruken av ordet «krig». Riktignok hadde Koht sagt til Bräuer at «kampen er alt i gang», men dette innebar ikke krigstilstand. Denne uttalelsen kom heller aldri ut til det norske folk. Det eneste i uttalelsen som kunne oppfattes som en oppfordring til militær motstand, var da Koht i et intervju med NRK på Østbanestasjonen ved avreisen til Hamar sa det var «alminnelig

mobilisering». Dette var imidlertid ikke riktig. Tidlig om morgenen hadde regjeringen fattet beslutning om delvis mobilisering, ved å kalle inn fire av de fem feltbrigadene i Sør-Norge. Generalstabssjef R. Hatledal hadde protestert og krevd alminnelig mobilisering med øyeblikkelig frammøte. Regjeringen, forsvarsminister B. Ljungberg og Kommanderende general K. Laake hadde tvunget sin vilje igjennom. På egen regning hadde Hatledal føyet til den 5. brigaden. Som vi allerede har vært inne på, måtte en slik delvis mobilisering utføres som stille mobilisering. Både Hatledal, Laake og Ljungberg var naturligvis vel innforstått med disse reglene. En stille mobilisering pr. brev mens fienden sto i landet, var en militær meningsløshet, og ville først gi ferdige avdelinger om 10–11 dager.

I et nøtteskall var situasjonen slik: Regjeringen hadde forlatt byen, men var innstilt på forhandlinger. Generalstaben og omsider en resignert kommanderende general, hadde også forlatt byen, og overlatt det militære ansvaret til sjefen for 2. divisjon, general Hvinden Haug.

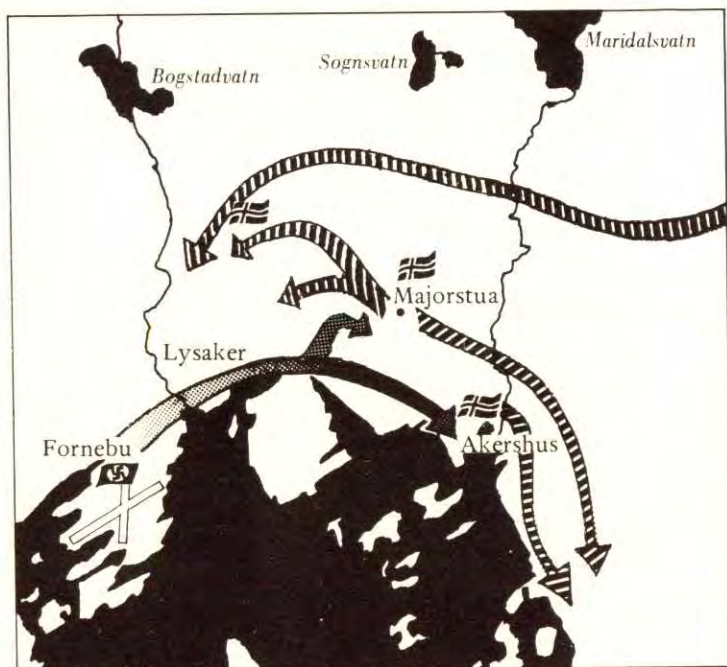
Men general Hvinden Haug hadde også forlatt byen, og i stedet overlatt det militære ansvaret til pensjonert oberst H.P.K. Schnitler. Schnitler blei på stedet utnevnt til «midlertidig fungerende kommandant». Obersten fikk ordre om å handle etter beste skjønn. Samtidig hadde justisminister Terje Wold gitt ordre til politimester K. Welhaven om «å bli i byen, ta imot de tyske troppene og ivareta befolkningens interesser på beste måte.» Han opplyste også at det ikke ville bli kjempet om byen.³⁸ Welhaven prøvde å få fylkesmannen i Oslo, Christensen, til å overta oppdraget, men fylkesmannen vegret seg. Det var altså personer langt ned på rangstigen som hadde fått det militære og politiske ansvaret lagt i armene. De hadde ingen klare retningslinjer å holde seg til i det avgjørende spørsmålet om krig eller fred. Skulle de slåss, – eller skulle de samarbeide? De hadde nøyaktig det samme problemet som mange andre militære sjefer rundt i landet. Av politikerne skulle de ikke få noen hjelp før to dager seinere. Da var det

38. Fra Welhavens rapport til den militære undersøkelseskommissjonen.

for seint. Det som blei tapt militært i disse to dagene inntil regjeringen stilte seg bak kravet om samlet militær motstand, kunne aldri bli vunnet tilbake med de militære ressurser landet rådde over i 1940. Så å si alle sentrale forsvarsanlegg, depoter og magasiner i Sør-Norge lå innafor de tyske bruhodene som blei etablert og sikret i disse to dagene med norsk passivitet. I Oslo skulle tusenvis av soldater møte til mobilisering, her var deres våpen lagret. Her lå alle sentrale militære institusjoner.

FELTTOGET MOT FORNEBU

General Hvinden Haug hadde små styrker til disposisjon i Oslo. Garden hadde fire små kompanier, av dem var ett på rekruttskole på Terningmoen ved Elverum. Garden hadde ikke tunge våpen, men gardistene blei regnet som elitesoldater, med førsteklasses resultater fra marsjkonkurranser og skytekonkurranser i europeisk sammenheng og med høy disiplin. Skoleavdelingene fra befalsskolene og krigsskolen blei også regnet som eliteavdelinger, sjøl om de var små. På Trandum lå en nyoppsatt feltbataljon av IR 5, som på kort tid kunne settes inn i Oslo. På Gardermoen lå et artilleribatteri. Situasjonen var ikke håpløs, men forutsetningen for å få fram forsterkningene til byen i tide var hurtig og bestemt opptreden fra de militære myndigheters side. Allerede ved midnatt var det klart at Oslo var direkte truet, etter forseringen av Bolærne og Rauer. Men i timene fram til klokka fem skjedde det lite. Generalstaben var sendt hjem, kommanderende general hadde dratt hjem. Først ved halv seks-tida fikk kp.6 av II/IR 5 på Trandum under kaptein J. Seip ordre om å dra til byen. Resten av bataljonen fikk bare ordre om å holde seg klar. Omtrent samtidig fikk garden ordre om å dra til havneområdet i Oslo. Denne ordren blei tilbakekalt først klokka 08.00. En halv time seinere fikk gardekp. 2 under kaptein C.H.H. Winsnes ordre om å rykke mot Fornebu, og kp. 4 under kaptein A.J.T. Petterson ordre om å kjøre ut til Digerud på Nesoddløndet, for å samle opp overlevende

Kart 1: Oslo 9. april. Situasjonen i Oslo om morgenen 9. april. Mens tyskerne rykket i ilmarsj til Oslo sentrum og Akershus festning, blei gardekompaniene dirigert ut av byen. Det samme skjedde med skole-skadronen og kp. 5 av IR 5 som blei sendt som unnsetning til byen ved Trandum.

fra «Blücher». Befalsskolen for kavalleriet fikk ordre om å dra til Gjersjøen, for å stoppe mulig framrykking fra Moss.

De disposisjonene generalen gjorde viste at han ikke forsto situasjonen. Allerede halv åtte meldte såvel de fem luftvernbatte-riene i byen som Fornebu om angrepet mot flyplassen. Det var her avgjørelsen kom til å stå. Istedenfor å konsentrere de sparsomme styrkene for å unnsatte det svake flyplassforsvaret på Fornebu (ca. 110 mann), sendte generalen styrker ut av byen på helt uviktige oppdrag.

Gardesjefen, oberstløytnant T.F. Graff-Wang, forhastet seg ikke i ledelsen av operasjonene mot Fornebu. Fordi garden ikke var varslet før seint på morgenen, kom kompani Winsnes seg først avgårde litt etter halv ti. Framrykkingen skjedde med busser, og gikk omvegen via Røa ned langs Lysakerelva, og så forsiktig at de forreste patruljene først nærmet seg Lysaker tre timer seinere. Da var tyskerne forlenget passert på Drammensveien innover mot sentrum. «Hvilke motiver kp.chefen hadde for det, kan jeg ikke si. Det er mulig han kunne ha gått på mere,» uttalte general Hvinden Haug til den militære undersøkelseskommisjonen, på spørsmål om forklaringen til den forsiktige framrykkingen.

Kompani Seip av IR 5 fra Trandum kom også fram mot Lysaker i løpet av formiddagen, og hadde valgt den samme omvegen over Røa, uten å komme i kontakt med tyskerne. Gardekp. 3 under kaptein Heyerdahl-Larsen rykket ut mot Ullernchausseen for å stoppe en tysk patrulje som hadde dratt fra Skøyen opp Hoffalléen mot luftvernstillingen ved Smestad, men klarte heller ikke å komme i kontakt.

Som nevnt rykket tyskerne rett inn på Drammensveien. Ved Olav Kyrres plass blei de 400–500 soldatene møtt av politi til hest under politifullmektig Schønnings personlige ledelse. På ordre fra Welhaven ledsaget de tyskerne ned til Akershus, forbi måpende tilskuere som ikke skjønnte noen ting.

Verken Graff-Wang eller Winsnes la noe skjul på at de var lettet over at det ikke blei kamp ved Lysaker. Da gardesjefen blei spurt om dette av undersøkelseskommisjonen etter krigen, svarte han bl.a.: «Jeg sier det samme som politimester Welhaven. Det var ei Guds løkke at det ikke blei skutt derute ved Lysaker.» Han forklarte at han var redd for at tyskerne ville bombe byen om det blei gjort motstand.

FRA KAPITULASJON TIL MILITÆRT SAMARBEID

Kapitulasjonen fant sted kort tid etter innmarsjen på festningen. Regjeringen var orientert pr. telefon til Hamar. Tyskerne aner-

kjente Schnitler som norsk militær sjef i Oslo. Garden og slottet blei anerkjent som «ukrenkelig». Garden skulle fortsette sin vaktjeneste i byen. Luftvernet i byen skulle fortsette. Kjeller luftvern og Rjukan luftvern skulle overgi seg.

Som følge av avtalen blei gardekompaniene dirigert inn i kaserna på Majorstua igjen. Dette var i åpenbar strid med general Hvinden Haugs siste ordre før han dro fra byen, om , «ikke ta avgjørelse, rykk i tilfelle tilbake over Akerselven mot Kjelsås». Men generalen gikk likevel god for at gardesjefen dirigerte Garden inn på kaserna, istedenfor i det minste å oppløse avdelingen slik at hver mann kunne komme seg ut av byen. Kompaniet ved Digerud og befalsskolen ved Gjersjøen kom seg unna nordover, det samme gjorde kompani Seip ved Lysaker og enkelte av luftvernmannskapene i byen.

I de følgende dagene innledet gardesjefen Graff-Wang og kommandant Schnitler et ganske inngående samarbeid med tyskerne, og forsåvidt også med Quisling. Quisling innkalte Graff-Wang og andre militære til møte og anmodet om at garden måtte holde vakt ved Stortinget, utenriksdepartementet og Hotel Continental, hvor både Quisling og general Engelbrecht hadde installert seg med stab. Til undersøkelseskommisjonen forklarte gardesjefen at han ikke kunne se noe kritikkverdig i et slikt tiltak: «Oppdraget var jo vakthold i Oslo, og å opprettholde ro og orden. Da jeg forela Quislings henstilling for Schnitler, mente jeg at når folk så gardeuniformene ved Stortinget osv., ville de lettere bevare fatningen. Vårt vakthold ville altså være et rent forebyggende middel. Det var Schnitler enig i.» Quisling anmodet også om å få «avgitt» gardekaptein Winsnes (Winsnes ledet «felttoget» til Lysaker) til tjeneste for seg. Også på dette punktet samtykket Graff-Wang og Schnitler, på tross av at de nå begge var klar over at Winsnes var medlem av NS.

Schnitler tok initiativ til flere møter mellom sjefen for Oslo luftvern, major J. Bull Berg, sjefen for Østlandets Luftvernkommando, major Arne Tellefsen, andre norske militære og tyske militærmyndigheter om luftvernet i Oslo. Enden på det var at det

som fortsatt var intakt av luftvernet skulle fortsette sin virksomhet med norske mannskaper. Det skulle ikke skytes på tyske eller norske fly, underforstått bare på engelske.

Gardistene hadde ingen enkel oppgave i dagene som fulgte. Kremen av norske soldater, – og så skulle det ende slik. På vakt side om side med tyske soldater. Ordningen, som blei utvidet til også å omfatte festningen, blei oppfattet som forræderi. Det kom til flere episoder. Gardistene blei skjelt ut, trakassert, til og med spyttet på. Ved Stortinget måtte vakta til slutt trekkes inn på innersida av døra for å få stå i fred.

For tyskerne var ordningen med Garden og luftvernet svært gunstig. Reint militært ga det dem en viss ryggdekning. Viktigere var den politiske effekten. Det blei skapt et inntrykk av at tyskere og nordmenn hadde felles interesser mot engelsk bombing, og at tyske og norske militære i Oslo hadde felles interesser stilt overfor faren for sivile «uroligheter» i Oslo og bak de tyske linjene. Byen vrimlet av ungdommer som skulle møte til mobilisering i og utafør byen. Mange skulle møte på Akershus og på skoler rundt i byen. I tråd med kapitulasjonsavtalen stilte norske offiserer opp på mobiliseringsstedene og ba soldatene dra hjem igjen. Selv gjorde de ingenting for å komme seg ut av byen og fram til den norske fronten. Likevel var det mange soldater som dro ut av byen, til fots, på ski eller på andre måter. Gjennom Nordmarka kom det et jevnt sig av frivillige til Hønefoss og Brandbu.

Dette ville tyskerne ha slutt på. Oppslag rundt omkring i byen kunngjorde at «frankitører»³⁹ ville bli skutt. Politimester Welhaven og biskop Berggrav holdt taler (på tysk oppfordring eller med tysk godkjennelse) i radioen, hvor de understreket at folk måtte besinne seg og ikke gjøre motstand mot tyskerne, men gå på arbeid som vanlig. Det var de militæres sak å gjøre motstand. Berggrav snekret til og med sammen en teologisk begrunnelse for anledningen. Rykter svirret om sabotasje. 11. april trakk general Engelbrecht noen 14–15-åringer for standrett, og forlang-

39. Franktirører: Sivile personer som yter militær motstand, men som faller utenfor folkerettens beskyttelse av regulært militært personell.

te rasende at de skulle skytes, mistenkt for å ha plassert sprengstoff på jernbanelinja ved Dal stasjon. Heldigvis mangla bevisene, og tyskerne måtte la guttene gå. En mengde ungdommer blei arrestert, noen av dem med våpen. Den 13. april gikk Lysakerbrua i lufta, sprengt av norske sabotører med kontakter til norske militære på Ringerike og britisk «Secret Service».⁴⁰ Tyskernes frykt var altså ikke ubegrunnet.

Det som skjedde med Garden og luftvernet i Oslo var en skamplott som ikke kunne vaskes av igjen og skapte voldsom forbitrelse. Likevel blei ingen av de impliserte straffet etter krigen. Graff-Wang la hele ansvaret på Schnitler, og Schnitler døde i løpet av krigen. Hvinden Haug la også ansvaret på Schnitler og regjeringens såkalte godkjennelse av kapitulasjonsavtalen. Dermed var alle dekket. Noen prosess mot lavere militære var vanskelig uten å trekke inn Hvinden Haug og regjeringen. Det blei heller ikke gjort gjeldende noen rettslig undersøkelse for å bringe på det rene hvorfor de store våpenbeholdningene i byen ikke blei forsøkt evakuert, og hvem som var ansvarlig ved de forskjellige avdelingene for at dette ikke blei gjort. Til sammenlikning klarte en sammenrasket gjeng ved Norges bank å evakuere gullbeholdningen og viktige papirer ut av byen, ved hjelp av oppfinnsomhet og innsatsvilje. Noe tilsvarende klarte ikke de militære, på tross av at man hadde relativt lett tilgang til transportutstyr og personell for å utføre en sånn oppgave. Sett i dette perspektivet blei de norske militæres oppførsel ved Lysaker skjebnesvanger. Hadde de i det minste levert et slikt minimum av forsvar at tyskerne var blitt bremsert opp 2–3 timer, så ville en evakuering av våpen fra Oslo hatt muligheter for å bli svært vellykket om det var blitt gjort forsøk på det. Slik det gikk, oppsto det en akutt våpenmangel da mange av mannskapene til IR 2 og DR 1 og andre avdelinger på egen hand søkte til avdelinger utafor Oslo. Mange av dem blei sendt hjem igjen i mangel på våpen.

Om regjeringen hadde erklært Tyskland krig om morgenen

40. Hovedmannen bak denne sabotasjeaksjonen var Oluf Reed Olsen. Aksjonen er omtalt i hans bok «Vi kommer igjen», Oslo 1945.

9. april, og gått offentlig ut med ordre til alminnelig mobilisering og klar beskjed om at det skulle kjempes, så ville tingene skjedd annerledes i Oslo. Oberst Eriksen på Oscarsborg hadde forgjeves bedt om en slik ordre, men fikk den aldri. Derfor holdt han ilden etter at «Blücher» var alvorlig rammet, og gjorde det mulig for tyskerne å rydde opp i ytre Oslofjord med resten av styrken.

Det militære samarbeidet i Oslo blei innledet som et direkte resultat av denne politiske uklarheten, og fortsatte over i åpent forræderi. Det var ikke de militære sjefene som avvirket gårdens vakthold med tyskerne, men Administrasjonsrådet. Først den 19. april blei Garder kommandert inn og dimmitert. Gardistene skulle trekke i sivil og inngå i reservepolitiet under ledelse av politimesteren. Noe tidligere var ordningen med norsk-tysk samarbeid om luftvernet avvirket på tysk initiativ.

Da den militære undersøkelseskommissjonen innstilte seg på å unnlate å forfølge de ansvarlige militære i Oslo rettslig, først og fremst general Hvinden Haug, gardesjefen Graff-Wang og sjefen for luftvernet Bull Berg, leverte komitemedlem Ivar Follestad meget kraftige protester. Om Gardens vakthold uttalte han bl.a. : «Hele denne saken er en flekk som ikke vaskes av gjennom rettslig ansvar mot de skyldige. Der er forsaavidt kanskje hensyn som taler for aa begrave saken i stillhet. Men det er ikke kommisjonens oppgave. Tvertom har kommisjonen al mulig grunn til aa se nøye paa denne saken.»⁴¹

41. I skriv til kommisjonen dat. 23. april 1946.

General Hvinden Haug redder tyske soldater

Generalmajor Hvinden Haug forlot Oslo ved middagstider 9. april. Sammen med deler av sin stab gjorde han første stopp på Kløfta. Oberst Meinich blei her utnevnt til plasskommandant på Gardermoen, og dro straks videre med sin adjutant, rittmester Christophersen, for å lede mobiliseringsarbeidet på Gardermoen.

Stemningen var temmelig oppgitt. Det går fram av generalens rapporter at han på dette tidspunktet ikke visste om det skulle gjøres motstand. Han var klar over at regjeringen hadde godkjent kapitulasjonen i Oslo, ja til og med muligens gitt ordre om den. Generalen hadde sjøl godkjent at Gardens to kompanier i byen skulle overgis og kommanderes inn til videre virksomhet i byen, i stedet for å oppløse dem slik at gardistene kunne søke ut av byen til andre avdelinger. I følge kapitulasjonsavtalen blei det sendt ut ordre fra norske stabsoffiserer i Oslo om at mobiliseringsordren for byens innbyggere var trukket tilbake. Generalen visste også at disse offiserene fortsatt satt på regimentskontorene i byen, og utførte disse og andre pålegg fra stedfortredende kommandant Schnitler, på tysk nåde.

FIRE BUSSE MED FORHANDLERE?

Hvinden Haug hadde tatt opphold i et hus like ved riksvegen på Kløfta. Utpå ettermiddagen kjørte plutselig fire store busser, fulle av tyske soldater forbi huset. Generalen hadde ikke ordnet med vakthold rundt huset eller på vegen, så hvor bussene kom fra eller hvor de kjørte hadde han ingen ide om. I sin forklaring til den

militære undersøkelseskommisjonen i november 1947, hevdet han at han troddet det enten dreide seg om en tysk patrulje eller eskorte for forhandlere. Den første muligheten er det grunn til å ta med ei klype salt. Riktignok ringte han til oberst Meinich og HOK og orienterte om at bussene hadde passert. Han ga imidlertid ingen ordre om at de skulle stoppes, eller at det skulle skytes. Sjøl reiste generalen faktisk kort tid etter samme vegen som tyskerne, og kunne med egne øyne konstatere at de ikke var kommet til Gardermoen. Altså måtte de være lenger nord, muligens på veg mot Hamar. Men fortsatt ingen ordre om militære forholdsregler fra Hvinden Haugs side.

Tvertimot, generalen var opptatt av andre ting. Kl. 22.00 hørte han Quislings andre tale over Oslo-kringkasteren den kvelden. Talen gjorde et slikt inntrykk på Generalen, at han satte igang å ringe for å komme i kontakt med Kongen. Tilslutt klarte han å komme fram til hoffsjef Wedel-Jarlsberg på Hamar. Det spørsmålet han stilte til hoffsjefen, var avslørende for hvordan han tenkte seint på kvelden 9. april. Han spurte hvem som var den lovlige regjering. Det er også temmelig avslørende for generalen at han på dette tidspunktet hoppet bukk over regjeringen og ringte Kongen direkte. Det kan bety at han faktisk anså regjeringen inhabil i dette spørsmålet.

Om vi kan godta generalens påstand om at han kl. 18.30 trodde de fire bussene inneholdt forhandlere, eventuelt utstyrt med en svært så stor eskorte, så kan vi ikke godta det etter at han var i kontakt med hoffsjefen. At en forhandlingsdelegasjon var på veg, i følge med en masse soldater, var en overraskende nyhet for generalen. Likevel foretok han seg ingenting for å bringe klarhet i om det faktisk var i gang forhandlinger! En enkel telefon til Hamar ville gitt generalen ful visshet om at det ikke kunne dreie seg om en forhandlingsdelegasjon. Men Hvinden Haug ringte ikke regjeringen. Hvorfor?

HOK og kommanderende general K. Laake hadde nettopp fått samlet seg på Eidsvoll landsgymnas, etter en viderverdig tur fra Slemdal Hotell i Oslo. Så ringte telegrafbestyreren på Jessheim og

fortalte om de fire bussene som hadde passert. Deretter ringte Hvinden Haug og fortalte om det samme. Legg merke til at telegrafbestyreren ringte først, på tross av at bussene hadde passert Jessheim etter at de hadde passert Kløfta.

HOKs reaksjon var en helt annen enn Hvinden Haugs. Den var nærmest panikkartet. De antok at tyskerne var ute etter dem. Via generalstabssjefen R. Hatledal fikk regjeringen på Hamar beskjed. Dermed forlot HOK sine nyervervede lokaler i en sånn fart at de ikke klarte å få med seg sine arkiver. Sammen med admiral Diesen og andre fra admiralstaben la de vegen over Skarnes til Elverum over Kongsvinger. Tanken på at det kunne dreie seg om en forhandlingsdelegasjon, falt ikke HOK inn et øyeblikk.

Men tyskerne var ute etter feitere vilt. Ferden gikk i full fart over Eidsvoll, Minnesund mot Hamar. I Hamar satt generalstabssjef Hatledal ved telefonen. Han var kommet dit sammen med Laake ca. kl. 19.00. I hui og hast blei det pågående stortingsmøtet avbrutt. Justisminister Terje Wold ba Hatledal sørge for å få stoppet tyskerne, mens regjeringen, kongefamilien og stortingsrepresentantene fortsatte til Elverum.

Dermed overtok Hatledal i virkeligheten Hvinden Haugs kommando. Fra festivitetslokalet i Hamar, i lyset fra et stearinlys (strømmen var borte), fattet den aldrende obersten noen av de viktigste beslutningene norske militære gjorde under hele felttoget. Først ringte han HOK på Eidsvoll, og beordret dem nordover i en fart. Så ringte han oberst Hiort på Elverum, og ga han ordre om å få i stand sperringer på Midtskogen mellom Hamar og Elverum. Deretter ringte han oberst Jensen, sjefen for DR 2, på Hamar, for å få han til å sperre vegen ved Tangen. Oberst Jensen hadde imidlertid ikke mottatt noen ordre fra Hvinden Haug, hans overordnede, om de tyske bussene. Han mente det var umulig å få fatt i folk til å sperre vegen. Men Hatledal ga seg ikke så lett. Til slutt fikk han tak i vegdirektøren, som faktisk klarte å få organisert en sperring på kort tid. Det blei gitt beskjed om å vente med å sprengte ut vegen til HOK hadde passert nordover. Ingen fortalte imidlertid de som skulle utføre jobben at HOK hadde tatt vegen

om Kongsvinger. Dermed blei det ikke noe av sprengingen før det var for seint.

Tyskerne nærmet seg nå Hamar. Hatledal ringte som besatt for å få oberst Jensen til å hindre dem i å ta Hamar uten motstand. Men obersten var ikke å få tak i. Endelig blei det satt ut noen poster ved innkjørselen til Hamar. De blei imidlertid trukket inn uten å skyte da tyskerne kom. Hatledal og Laake var blant de siste som kom seg unna mot Elverum.

Tyskerne var ikke interessert i verken oberst Jensen eller Hamar. Etter en kort stopp fortsatte de mot Elverum. Knappe fem timer etter at de var satt på bakken på Fornebu, sto den tyske styrken foran noe som tegnet til å bli det største militærpolitiske kupp i tysk krigshistorie, midt inne i hjertet av fiendeland. Ca. kl. 01.30 nærmet de seg Midtskogen på vegen fra Hamar til Elverum.

FLYATTACHÉ SPILLERS IHERDIGE INNSATS

Spiller-raidet mot Elverum har ennå ikke fått sin historiker. Mange uklårheter hersker fortsatt om hva som skjedde. Her skal vi peke på noen av dem.

I følge de offisielle framstillingene møtte flyattaché Spiller opp på Fornebu på eget initiativ. Her overtalte han kaptein Walther til å følge han med sine 98 fallskjermssoldater til Hamar for å forsøke og fange de norske myndighetene. Tyske myndigheter fraskrev seg etterpå ethvert ansvar for Spillers handlinger. Det er imidlertid ingenting i karakteren av Spillers aksjon som tilsier at den ikke var planlagt i Berlin. Vi veit at sendemannen i Oslo Dr. Braüer, dagen etter fikk ordre fra Berlin om å arrangere et proforma forhandlingsmøte med norske myndigheter (helst kongen), for å lokke dem i et militært bakhold. Det er også vanskelig å tro at Spiller opererte helt på egen hand ut fra hva vi ellers veit om disiplinære forhold i Wehrmacht.

Det er imidlertid også grunn til å tro at Spiller hadde sendt andre grupper av tyske soldater oppover Romerike før kaptein Walther

ankom med sine soldater til Fornebu. Fallskjermjeger Willy Müller var blant de aller første som blei landsatt på Fornebu om morgenen 9. april. I et større intervju med NRK 9. april 1980, hevdet han at han og 13 andre tyske militære deltok i en patrulje mot Hamar allerede om formiddagen. Etter at de hadde kjørt i ca. tre timer fra Oslo, snudde de og vendte tilbake til Oslo. Turen gikk i lastebil, og overalt hadde de passert norske soldater enkeltvis og gruppevis. Ingen hadde gjort noe forsøk på å stoppe dem.

Det viser seg også at det blei tatt fanger ved Kjellerholen bru før Spiller-gruppa dro fra Oslo. Den patruljen som Müller deltok i, tok ingen fanger. En frivillig som meldte seg på Gardermoen om ettermiddagen, hevdet at han blei passert av tyske soldater på veg både oppover og nedover mellom Gardermoen og Oslo.⁴² Den som dro oppover kan ha vært Spillers folk. Men hvem var det som dro nedover? Det blei også hevdet at tyske offiserer hadde vært innom på Gardermoen, etter at Spillergruppa hadde dratt oppover, men før tilbakekomsten. En menig skreiv f.eks. følgende i en rapport den 16. april 1940: «Klokken var vel 23 eller 24 da det kom 2–3 tyske offiserer i bil og hadde en konferanse med en del høiere norske offiserer.»⁴³ General Hvinden Haug avfeide det hele som fri fantasi. Imidlertid skjedde så mange merkelige og tilsynelatende motstridende ting på Gardermoen i disse timene at en ikke uten videre kan trekke en slik slutning. Her mangler det åpenbart opplysninger.

Da lastebilen med Willy Müller & co. var tilbake i Oslo, blei de beordret til å delta i kaptein Walthers styrke, som hadde forlatt Fornebu kl. 16.30. Da var vegen til sentrum fri, etter at gardekompaniene og kompani Seip var trukket tilbake fra Lysaker av gardesjefen og kommandanten, major Schnitler. Hadde vegen mellom Fornebu og Oslo sentrum blitt blokkert, hadde dette sjølsagt ikke vært mulig. Kapitulasjonsavtalen i Oslo bestemte at det ikke skulle ytes motstand mot tyske styrker og at mobiliseringsordren var trukket tilbake. Dermed fikk tyskerne i praksis fri

42. Gardbruker Kristian Grislingaas i intervju med L.B.

43. Murer Arthur Olav Haugerud i rapport, april 1940.

gjennommarsj iallfall opp til nedre Romerike. Som følge av avtalen var det skapt stor forvirring blant grupper av frivillige i dette området, som ellers ville vært en usikkerhetsfaktor for Spiller.

Det var altså ikke 98 soldater som forlot Oslo under Spillers iherdige ledelse, men 112. Turen begynte lovende. Ved Sinsenkrysset kjørte de inn i deler av kompani Seip som var på tilbaketur fra den bedrøvelige utfarten til Lysaker. Tyskerne tok bussene og våpna. Soldatene fikk stå igjen i vegkanten. Ved Jessheim tok de nok en buss, med 20 soldater som blei behandla på samme vis. Ved Grorud hadde aksjonen krevd sitt første menneskeliv. Ironisk nok var det kaptein Øivind Øi fra generalstabten, han som mer enn de fleste av sine kolleger hadde advart mot faren for strategisk overfall. Øi blei skutt ned fordi tyskerne mente at han forsøkte å trekke tjenestepistolen. Endelig en offiser som brukte sine personlige våpen til mer enn pynt.

MIDTSKOGEN

Det har blitt sagt og skrevet mye om trefningen på Midtskogen. Sjølve trefningen skal vi ikke si så mye om her. Reint militært var den en ubetydelig affære uten interesse. En rekke trefninger i 1940 som hadde betydelig større interesse, er nesten helt gått i glemmeboka. Strengt militært betraktet kan den neppe gå inn i den sparsommelige samlingen av norske seire i det hele tatt, all den stund det var de norske forsvarerne som blei trent tilbake fra kamplassen. Særlig hard var kampen heller ikke. Forsvarerne hadde ikke tap av sårede eller drepte. Angriperne hadde en sterkt såret, nemlig flyattaché Spiller sjøl.

Likevel har Midtskogen fått en helt enestående stilling i norsk krigshistorie. Det er flere grunner til det. Viktigst var det at det var Spiller og ikke noen annen som falt fra. Antakeligvis var dette en rein tilfeldighet, sjøl om Spiller sikkert var mere utsatt enn de fleste av soldatene på grunn av sin oppførsel foran sperringene. Den iherdige Spiller pisket sine menn fram. Alt tyder på at skud-

det som traff var ei «flue». Ellers var treffsikkerheten merkelig slett, tatt i betraktning at det var en rekke offiserer blant forsvarerne.

Etter at Spiller var falt, sto kaptein Walther igjen uten kjennskap til de videre planene. Det forelå ingen skriftlige ordrer. På Hamar sjukehus fant overlege Frostad noen timer seinere en lapp i klærne til den da døde Spiller. På den sto det tre ord: «König Hakon, Hambro, Koht.» Det var alt.

Det var altså ikke noe militært nederlag som stoppet ferden mot Elverum, men kaptein Walthers uvitenhet om de videre planene. Han kunne lite gjøre med den sida av saka. Hans oppgave blei å få sine soldater uskadde tilbake til Oslo.

Fra norsk side var Midtskogen den første bevisste krigshandling mot Tyskland etter det første sjokket om morgenen 9. april. Både blant militære, i Stortinget og i regjeringen var det talsmenn for «dansk løsning». Kommanderende general Laake og general Hvinden Haug var utpregede talsmenn for «dansk løsning». Det samme var utenriksminister Koht. Det var også iherdige talsmenn for kamp både i den militære ledelsen og i regjeringen. At Spillergruppa ikke klarte å rykke videre mot Elverum, blei en voldsom inspirasjon for Terje Wold, Trygve Lie og offiserer som Otto Ruge, Olaf Helset, som nå kom på offensiven i sine krav om en mer aktiv motstandslinje.

Midtskogen gjorde norske militære populære for første gang siden 1905. Ruge fikk mye av kreditten etterpå. Sammen med Helset blei han på folkemunne oppfattet som mannen bak Midtskogen. I virkeligheten var nok det ufortjent og litt urettferdig i forhold til både Hatledal og Helset. Det som gjorde dem populære var ikke stjerner og vinkler, men snarere det stikk motsatte. Mens regulære avdelinger med øvelse bak seg og godt utstyrt med våpen, – overga seg til tyskerne med offiserene i spissen, uten kamp, – så klarte en sammenrasket gjeng av leirarbeidere og kokker fra Terningmoen, skytterlagsfolk fra Elverum, kadetter fra Krigsskolen og befalingsmenn av de forskjelligste grader, å stoppe tyskerne på Midtskogen. Det var noe

På veg mot Norge, 8. april 1940.

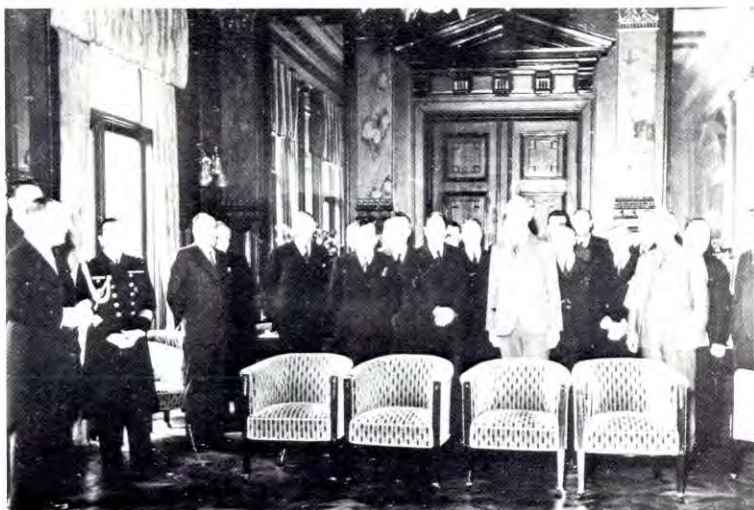
På Hotel Continental etablerte von Falkenhorst seg med stab. Her blei alle tråder samlet og avgjørelsene fattet når det gjaldt krigføringen. På bildet ser vi en gruppesjef med adjutant som feier av gårde med de siste direktiver.

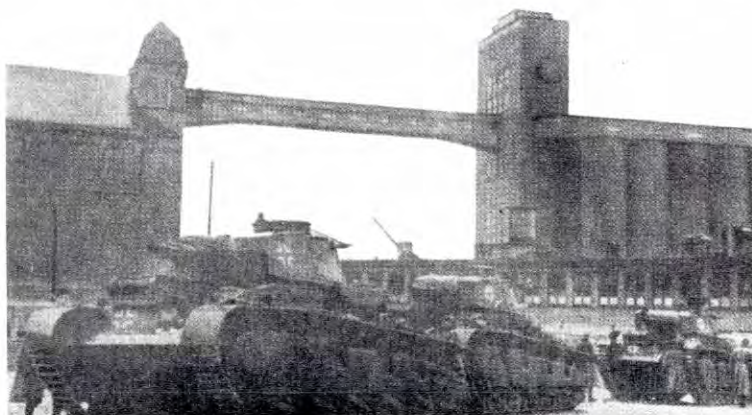
Fornebu blei Luftwaffes viktigste offensive operasjonsbasis mot de norske styrkene i innlandet. Hærens overkommando oppfordret britene innstendig om å bombe flyplassen. De britiske bombeflyene kom natt etter natt, men om dagen blei skadene utbedret av norske arbeidere som blei sendt til Fornebu av Oslo formannskap.

Den norske kirkes primas, biskop Eivind Berggrav, var aktiv i aprildagene. Etter en samtale med den tyske general Engelbrecht lot han seg kjøre opp i Stubdal i Åsa på Ringerike. Utstyrt med en stor megafon la han vegen opp i skogen sammen med tyske pressefolk, og der blei han avbildet for ukebladet «Signal» mens han appellerte til eventuelle nordmenn oppe i skogen om å komme til bygd. Episoden blei en skamplett på biskopens rulleblad, som han aldri seinere klarte å fjerne. Den norske fronten var like i nærheten, og det strømmet stadig frivillige gjennom Nordmarka til Ringerike. Ingen fulgte bispens oppfordring.

Administrasjonsrådet presenteres for offentligheten av sine tyske oppdragsgivere, på bildet bl.a. representert av minister Braüer (nummer to fra venstre). Fylkesmann Christensen er nummer ni fra høyre, og Paal Berg nummer åtte fra venstre. (Foto: Norsk Hjemmefrontmuseum)

Etter at Bolærne og Måkerøy fort hadde gitt seg, kunne transportkonvoiene fra Tyskland løpe inn og losse sin dyrebare last, bl.a. stridsvogner som . . .

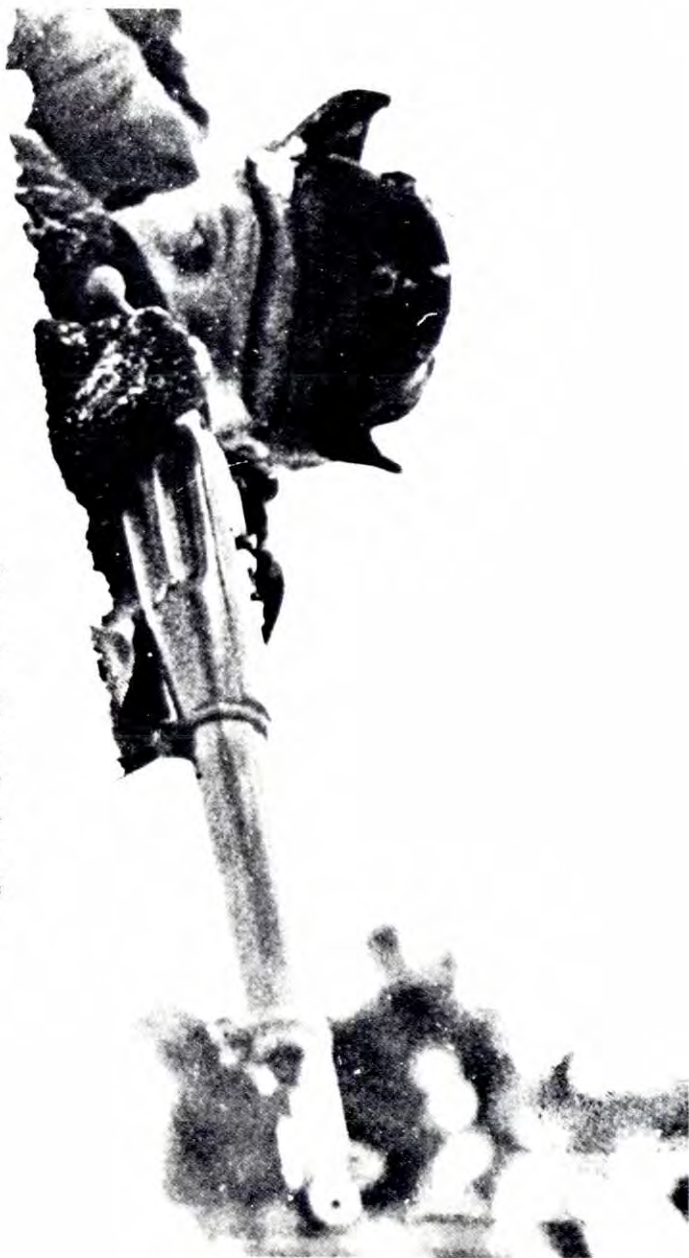

. . . omgående blei fordelt dit det var størst behov for dem. Her på veg over den ubevoktede vegen over Sollihøgda til Hønefoss. Etter få timer . . .

. . . lanserer tyskerne sitt andre angrep i Haugsbygda, denne gangen med stridsvognene i spissen for infanteriet.

De norske soldatene har bare rifler . . .

... og stridsvognene braser gjennom stillingene.

Snart er det hele over.

To norske nazister som har vært inne i de militære magasinene på Akershus og forsynt seg med forskjellige uniformseffekter. Noen dager etter forbød tyskerne NS å bruke uniform, ventelig fordi denne høyst ureglementerte sammensetning av uniformseffekter irriterte norsk befal som var igjen i Oslo.

Mineleggeren «Olav Tryggvason» var et av de mest moderne fartøyene i marinen, og ble overtatt av tyskerne i intakt stand. Under navnet «Brummer» var skipet i krigstjeneste helt fram til krigens slutt, da det ble ødelagt av egen besetning i Kiel.

folk merket seg. Det var ikke en regulær avdeling i den norske hær som «vant» på Midtskogen. Det var de frivillige, de som ville sloss.

Men Midtskogen har også sin hemmelige historie, som ikke omtales ved de store anledningene. Den går ut på følgende: Omkring midnatt hadde politimester Haavie i Elverum vært ute ved de forberedte sperringene og snakket med offiserene. Deretter ringte han til utenriksminister Koht, og fikk kontakt gjennom hans sekretær, løytnant H. Broch. Til Koht sa Haavie at han hadde fått det inntrykket av offiserene ved Midtskogen at sperringene ikke kunne forsvares. Han lurte på om kampen derfor burde avblåses. Koht svarte at det vel var løsningen hvis stillingen ikke kunne holdes. Så ringte Haavie til Terningmoen og sa at Koht hadde gitt ordre om at det ikke skulle skytes. Dette skjedde rett før de vel 90 forsvarerne åpna ild. Hatledal prøvde i en fart å få tak i Koht igjen, gjennom sin nyutnevnte adjutant L. Rolstad. Om det som skjedde videre hersker det en viss uenighet. Rolstad hevder at Hatledal hadde en lengre samtale med Koht, hvor Koht var svært bekymret for at «forhandlingene (med tyskerne) skulle kullkastes om norske kamphandlinger tok overhånd».⁴⁴ Hatledal hevder at han aldri fikk snakke med utenriksministeren. Den arme løytnant Broch hadde følt seg tvunget til å vekke Koht igjen, stilt overfor en rasende Hatledal. Men Koht nektet å komme til telefonen. Broch kunne opplyse at utenriksministeren ventet en tysker oppover onsdag for å ta opp forhandlinger og da var det ikke verdt nu å spille folk og blod i strid fremme ved sperringene. «Det skulle bli som han hadde sagt, striden skulle avblåses.»⁴⁵

Samme beskjedden hadde Ruge fått. Han hadde også kontaktet Koht over telefonen, uten at han hadde klart å overbevise han.

Det merkeligste ved hele episoden var politimester Haavies iherdige forsøk på å spre «ordren» til forskjellige offiserer. Antageligvis var det Hatledals resolute opptreden som gjorde at

44. Reid/Rolstad: «April 1940», s. 27.

45. Redegjørelse fra generalstabssjefen Oberst Hatledal, skrevet i august 1945.

episoden aldri blei mer enn en «episode», og at «ordren» fra Koht ikke blei tatt hensyn til.⁴⁶

HVINDEN HAUGS ORDRE OM AT DET IKKE SKULLE SKYTES

På Hamar sjukehus døde Spiller. Kaptein Walther hadde ingen grunn til å være lenger i byen. Vi veit at han hadde telefonkontakt med tyskerne i Oslo, for allerede på dette tidspunktet fikk Spillers kone beskjed om sin manns død. Det er all grunn til å tro at han også fikk etterretninger om den militære situasjonen mellom Oslo og Hamar.

Så bar det sørover igjen. Stemningen var etterhvert blitt noe laber og nervøs. Det var all grunn til å tro at det ville bli vanskeligheter på veien.

På Gardermoen hadde det vært stor forvirring i timene etter at tyskerne hadde passert nordover. Kort før midnatt hadde den nyutnevnte plasskommandanten Meinich gitt ordre til at mobiliseringen skulle stanses. Etter godt og vel en times tid blei denne ordren tilbakekalt igjen. Oberst Meinich døde i løpet av krigen, og har aldri gitt noen forklaring på denne ordren. Men grunnen var sannsynligvis Quislings tale i radio kl. 22.00.

Godt og vel et døgn hadde gått uten at så mye hadde skjedd. Blant det høyere befalet var det flere som ikke møtte. Oberst E. Astrup, sjefen for DR 1, nektet å stille opp før 1. mobiliseringsdag, dvs. fredag 11. april. Regimentets rittmestere Bjørnseth og Aaby stilte heller ikke opp. Bjørnseth hevdet at han fikk ordre av Astrup om demobilisering. Rittmester Andvord, regimentets nestsjef, måtte stå for oppsettingen på Gardermoen nesten aleine.

Quislings tale hadde også gjort inntrykk på flere enn Meinich og Hvinden Haug. Kaptein Odd Graham i staben til generalinspektøren for hærens artilleri uttalte helt åpenlyst etter talen at

46. Den framstillingen av denne episoden som Bjørn Bjørnsen har gitt i «Det utrolige døgnnet» s. 254–256 er neppe korrekt.

nå var det bare en ting å gjøre, og det var å si heil Quisling. Nazister fantes det både blant befalet og de utkommanderte mannskapene.

Adskillige frivillige møtte allerede 9. april om formiddagen, og seinere steg tallet jevnt. Det var imidlertid tilfeldig hva som skjedde med dem. Noen fikk våpen, noen fikk ikke, andre blei sendt hjem. Den svake ledelsen av det hele skapte en flom av mistanker og rykter, som tidligere nevnt.

Et par timer over midnatt ga general Hvinden Haug ordre om at de mannskapene som var fordelt til forskjellige avdelinger på Gardermoen og Trandum, skulle avmarsjere nordover mot Lillehammer på Trondheimsvegen. Marsjen var en fredsmarsj. Den forreste avdelingen skulle ikke ha framtrygd. Derimot skulle den bakerste ha ettertrygd. Det skulle ikke åpnes ild hvis man støtte på tyske avdelinger underveis. Etter at ordren var gitt, men før den blei satt ut i livet, visste Hvinden Haug om hva som hadde skjedd på Midtskogen. Han var klar over at tyskerne ville komme tilbake. Han hadde ganske store styrker tilgjengelig på den samme vegen som tyskerne etter all sannsynlighet kom til å bruke, bl.a. 8 feltkanoner. Istedetfor å organisere et bakhold, sendte han sine folk fullstendig uforberedt oppover på kollisjonskurs med tyskerne. «Er dere spennna gærne?» spurte rittmester Andvord da han fikk ordre om å lede marsjen nordover, uten å få lov til å åpne ild hvis de møtte tyske «patruljer». Rittmester Andvord visste ingenting om Spiller-raidet. I den ordren som blei gitt av Hvinden Haug om marsjen nordover, blei det ikke gitt noen orientering om at tyske styrker var nordafor i det hele tatt. Det ser ut til at oberst Meinich og Hvinden Haug ikke hadde informert noen blant det lavere befalet på Gardermoen om det tyske framstøtet. At kolonnen skulle ha ettertrygd og ikke framtrygd kunne bare oppfattes som om det var sørfra faren truet. Den var derfor direkte misvisende. Andvords protest blei ikke tatt til følge. Istedet blei han skarpt irettesatt på telefonen. Rittmester B. Christophersen som var adjutant for Hvinden Haug, sa at han fikk ikke lage vanskeligheter nå.

Dermed var korta delt ut. Andvord oppfattet det slik at det ikke under noen omstendighet skulle åpnes ild, og han visste heller ikke at det var tyskere på veg mot dem fra nord da kolonnen satte seg i bevegelse nordover fra Gardermoen på morgensida 10. april.

Men skjebnen ville det slik at Andvord kom til å få varsel om hva som ventet fra annet hold. Mellom Eidsvoll og Minnesund passerte direktør Gunnar Jahn i Norges Bank og direktør Wilhelm Thagaard i prisdirektoratet på veg sørover i privatbil. De hadde vært på Hamar for å snakke med regjeringen. De stoppet og snakket med Andvord. De framholdt at det var tyske styrker nordafor, og at de var iferd med å kjøre rett inn i et bakhold. Andvord sa at han hadde fått ordre om ikke å åpne ild, og at han ikke kunne ta på seg ansvaret for å bryte denne ordren. Thagaard og Jahn sto sjokkert igjen i vegkanten mens marsjen fortsatte. Soldatene som passerte var ubevæpnet. Maskingeværer, miltraljører og ammunisjon lå nedpakket i kasser.

Flere biler passerte på veg nedover. Det blei fortalt at tyskerne sto ved Stange. Ryktene spredde seg fort fra mann til mann. Snart «visste» alle at de var på veg inn i et bakhold. En av soldatene fortalte seinere at en sersjant mente å vite at rittmesteren som hadde kommandoen var svoger med en av de tyske sjefene. Det hele var avtalt spill. De blei helt bevisst ledet inn i den tyske stillingen!⁴⁷

MEN OBERST MEINICH LOT SEG OVERTALE

Det som videre kom til å skje, var som tatt ut av den villette røverroman. Oberst Meinich med følge hadde passert den forreste avdelingen i den norske kolonnen rett etter Minnesund. Uten noen sikring kjørte oberstens bil oppover mot Tangen, og var plutselig helt inne i den tyske kortesjen som var på veg sørover fra

47. Kristian Grislingaas til undertegnede 10/1-75.

Hamar mot Oslo. I følge rapporten fra en av sine adjutanter blei obersten djupt sjokkert revet ut av bilen av tyske soldater som så «helt ville ut, kullsvarte i ansiktene, fektende med pistoler, maskinpistoler og mitraljører og huiende og skrikende.»⁴⁸ Og adjutanten føyde til: «Nu begynte en begivenhetsrik tur på veien til Oslo.»

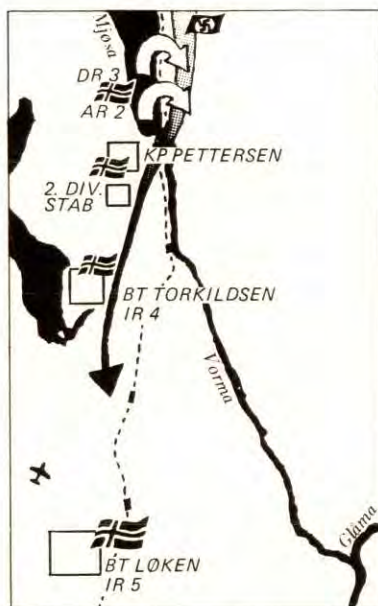
Ved Strandløkka stasjon støtte tyskerne på rittmester Andvord i spissen for sine dragoner av DR 1 fra Gardermoen. Uten sikring, i overfylte biler og med nedpakkede våpen. I en fart fikk tyskerne 5–6 mitraljører brakt ut i bredden. Det norske befalet sto måpende og så på. Mannskapene blei kommandert til å løfte bilene rundt på den trange vegen. Så blei de etterlatt langs vegen med hendene i været, mens offiserer og våpen pent måtte bli med mot Oslo. Ikke lenge etter var det rittmester Quist og hans dragoner i DR 2 som sto for tur. Så, et par kilometer lenger ned, batteri Hellum av AR 2, med fire feltkanoner og ditto utstyr. Rett før kl. 12 var kolonnen framme ved Minnesundbrua. Tyskerne, som nå var blitt et lite mindretall i den svære kolonnen, tok det med ro. De spiste lunsj, røykte og studerte gjennom kikkert det norske gardekompani Petterson som holdt vakt på den andre sida av brua. Gardekompaniet var det samme som general Hvinden Haug hadde sendt til Nesoddlandet om morgenen den 9. for å lete etter overlevende fra Blücher. Istedet for å overgi seg ved kapitulasjonen i Oslo, hadde de tatt seg over til Romerike utenom Oslo sentrum.

Gardekompaniet hadde fått ordre om å holde brua. Da tyskerne dukket opp på østsida, beordret kaptein Petterson etter et kvarters tid en tropp over mot dem, istedenfor å barrikadere tilgangen til vestsida. Dette passet kaptein Walther bra. Han sendte en lastebil smekkefull av mitraljører som pekte i alle retninger i full gass over brua. Etter litt hyling og skriking, og med den vanlige salutten fra mitraljøsene, overga kaptein Petterson kompaniet sitt. En mann var lettere såret. Som takk for innsatsen blei kapteinen og en del offiserer tatt med mot Oslo. Mannskapene blei etterlatt som tidligere.

48. Kaptein Høilands rapport.

Etter at kolonnen hadde satt seg i bevegelse igjen, spurte kaptein Walther oberst Meinich om han trodde at de norske avdelingene lenger sør ville forstå betydningen av et hvitt flagg. Dette svarte obersten bekreftende på. Så blei et hvitt håndkle knyttet til Meinichs sabel. En norsk sersjant fikk ordre om å stå på lastep Janet på den forreste bilen og vifte med det. De nærmet seg nå Eidsvold Verk. Kaptein Sæbø fra Hvinden Haugs stab blei overrasket og tatt til fange idet han skulle fylle bensin. Generalen fulgte det hele med sine egne øyne gjennom vinduet i et hus et steinkast borte. Tyskerne gjennomsokte nabohusa. For andre gangen på et døgn hadde generalen reddet skinnen ved et utrolig hell.

Men turens høydepunkt eller lavmål var ennå ikke nådd. Ved Piro gard var bataljon Torkildsen av IR 4 gått i stilling. De hadde fått varsel om den tyske kolonnen ved hjelp av egen oppklaring, og åpnet ild på tross av det hvite flagget. Kaptein Walther var i en ubehagelig stilling. Hans folk var slitne og nervøse. Etter alt å dømme var det store styrker i forberedte stillinger han hadde med å gjøre. Som tidligere valgte han først å prøve en bløff. Oberst Meinich blei beordra til å løpe fram mot de norske

Kart 2: Spillergruppas retur. Evakueringen fra Gardermoen. De norske avdelingene blei overrumplet en etter en av den lille tyske styrken som var på veg tilbake fra Midtskogen.

stillingene med det hvite flagget. Meinich sprang framover og viftet med sabelen sin mens han gang på gang ropte : «Norsk offiser, stopp skytingen.» Etter at han hadde ropt dette ca. 10 ganger, stoppet skytingen.

Walthers neste trekk var å sende fram en parlamentar, som forlangte at de norske styrkene skulle overgi seg. Major Torkildsen avsto. Han hadde tross alt en knusende overlegenhet. Walther prøvde bløff nummer to. Parlamentæren blei sendt over på nytt med beskjed om at hvis de ikke overga seg, ville det gå ut over de 200 norske offiserene og menige som var fanger. Den virket. Major Torkildsens besluttsomhet fikk en knekk. Han ringte generalen. Hvinden Haug ga ordre om at det ikke skulle skytes og at tyskerne skulle slippes gjennom de norske linjene.

Den tyske kolonnen burde nå stått foran sin ødeleggelse. I stedet fikk den passere. De norske soldatene sto oppreist ved sine våpen.

Siste akt blei utspilt på Jessheim. Bataljon Løken av IR 5 var fullt feltoppsatt, og lå på Gardermoen som nøytralitetsvakt da krigen brøt ut. I morgentimene den 9. april fikk bataljonen ordre om å sende et kompani til Oslo, samt å forberede transporten av resten av bataljonen samme veg. En av soldatene var en korporal Bjørn Østring fra Gjøvik.

Da tyskerne nærmet seg Jessheim nordfra, hadde bataljonen gått i forberedte stillinger for å gi dem en varm velkomst. I skogen vest for vegen sto feltbatteri Jyhne med fire kanoner. Walther sto overfor en formidabel overmakt.

Unnsetningen kom fra det samme hold denne gangen som ved de tidligere anledningene. General Hvinden Haug holdt sin beskyttende hand over tyskerne. Fem minutter før tyskerne kjørte inn i bataljon Løkens stillinger, hadde generalen gitt ordre om at styrken skulle få passere. Det skulle ikke åpnes ild. Detaljene kan vi overlate til fantasien. Det mest utrolige av det som kunne skje, hadde skjedd igjen.

Turen videre til Oslo sentrum gikk uten komplikasjoner. Ved Gjelleråsen passerte de minister Braüer fra legasjonen i Oslo. Han var på veg til Elverum for å forhandle med den norske regjeringen. Med seg i bilen hadde han fru Spiller, som skulle til Hamar for å ordne med transporten av sin døde mann til Oslo. Kl. 20.30 blei de vel 200 norske fangene puttet inn i Universitetets Aula som krigsfanger. En stor menneskemengde samlet seg utafør. Fangene blei trakassert og skjelt ut som forrædere. Noen av fangene skreiv etterpå at de syntes det var urettferdig. De hadde bare fulgt ordre. Så enkelt var det likevel ikke. Ellers hadde kaptein Walther med seg et krigsbytte på over 500 geværer, 4 feltkanoner med utstyr, en mengde mitraljøser, maskingeværer og andre våpen med ammunisjon.

EN SPION OG DESERTØR

Korporal og fungerende troppssjef Bjørn Østring sov ikke mye natta til 10. april. Bataljon Løken var på marsj mot Oslo, og hadde slått leir ved riksvegen ved Kjellerholen bru. Østring hadde ansvaret for vaktholdet ved brua, men han holdt ikke mye vakt heller. Hva han egentlig brukte nattetimene til, er fortsatt i dag hans private hemmelighet. Det som er på det rene, er at han i ly av mørket forlot sin avdeling. Først utpå morgensida dukket han opp igjen. Hvor hadde han vært? Forklaringen hans gikk ut på at han skulle undersøke noen lyssignaler. Den var ikke særlig tillitvekkende. Han blei satt under arrest.

Neste morgen blei det en del oppstyr i rekkene, og det var til Østrings fordel. Nyheten om kapitulasjonen i Oslo var blitt kjent. Bataljonen hadde fått kontraordre. Marsjen skulle nå gå nordover mot Jessheim og Eidsvoll. I forvirringen blei vaktholdet over Østring trukket inn, og han fikk lov til å vende tilbake til troppen sin. Så gikk marsjen til Jessheim, hvor bataljonen gikk i stilling for å ta imot kaptein Walther og hans drabanter. Det som videre skjedde, er allerede fortalt. Noen blei tatt med som fanger på den

videre ferden. Episoden skapte misstemning. Men noen jublet, en av dem var korporal Østring. Det var en dyster bataljon som fortsatte mot Eidsvoll. Var det krig eller var det ikke? Noen fikk tak i Osloavisene, som skreiv om Quislings nye «regjering». En bil med Gjøvik-nazister på veg til Oslo stoppet og snakket med Østring og de andre. De fortalte at hirden skulle mobiliseres i Oslo. Ingen gjorde noe forsøk på å arrestere dem, eller i det minste stoppe dem.

Mot kvelden kom de fram til Eidsvoll. Det blei gitt ordre om å slå leir. Men korporal Østring tenkte ikke på å slå leir. Sammen med en partikamerat fra samme kompani forsvant han i skumringen. I sistnevntes bil gikk ferden mot Oslo og NS-hovedkvarteret i Rådhusgata 17. Tidlig om morgenen var de framme. Korporal Østring skreiv omgående en detaljert rapport om den militære situasjonen i Eidsvoll-Minnesund-traktene til Quisling. Rapporten er bevart. I den kan vi bl.a. lese følgende:

«Stemningen:

Såvell blandt befalet som menige er stemningen at intet bør gjøres og at man må la tysker og menige kjempe seg i mellom. Det er en meget stor stemning i nasjonal retning. De nasjonale i kompaniene arbeider målbevisst. Soldatene får vite svært lite, bare rykter sirkulerer.

Militære stilling:

II/bat. av IR 6 + 2 miltraljøre kompanier + 4. gardekompani + en del tren og artilleri ligger langs Andelva fra Eidsvolds verk og vestover ikke under 1200 mann. (Dette var ved 11 tiden 10/4. Meningen var å ligge over. Telter var reist.)

Broen ved Eidsvold var sperret også av artilleri. Alle broer fra Minnesund og nordover langs Mjøsas vestsida er sprengt i luften av sivile borgervern. Også fra Hurdalen og over til Toten er broene ødelagt. Der hvor veien til Hurdalen svinger opp fra Gjøvikveien er Hvinden Haug og hele hans stab inkvartert. Fra Dal st. og sydover var ikke militære å se i det hele tatt. Vi kjørte

over Gardermoen og kunne ikke se militære her. Det ble også fortalt at Trandum sto tom, de syke som lå her tidligere på dagen var uten mat og forpleining.

Ad ordrer:

Alle som skulle melde seg på Gardermoen 9. ds. fikk utlevert sitt tøy og etter en times tid, ble dette tatt inn og karene fikk reise igjen. Syd for Jessheim lå vi ca. 600 mann da tyskerne kom nordfra med alt materiell fra Gardermoen, vi var allerede gått ut i stillinger og befalt å gjøre mest mulig motstand, men fikk så plutselig beskjed om at Tyskerne skulle slippe igjennom da de skulle ha gisler på bilene. En tropp med Maskingeværer ble avvæbnet. Noen folk ble tatt til fange. Da Tyskerne reiste var det ganske meget vifting, og sigaretter som ble kastet ut ble med glede mottat.»

Rapporten var undertegnet de to, Østring og Aanestad. De to var ikke de eneste som deserterte til Quisling og tyskerne under felttogets begynnelse. Det er imidlertid få tilfelle som kan dokumenteres så ugjendrivelig. Rapporten gikk til Quisling. Hvilken gang rapporten seinere hadde blant tyske militære veit vi ikke noe om. Vi veit heller ikke noe om hvor stor betydning den fikk for de seinere operasjonene. Etter alt å dømme hadde Østring kontakt med tyskerne allerede da han forsvant i flere timer fra vakt holdet på Kjellerholen bru. Riktignok kan ikke dette juridisk bevises. Det er imidlertid vanskelig å finne noen annen sannsynlig forklaring. Østrings egen forklaring var så tynn at bare den må ha bidratt til å kaste et mistenkelig lys over han. Avstanden til det tyske hovedkvarteret på Hotel Continental var så kort at han faktisk kunne ha nådd fram og tilbake uten problemer.

Nå var som nevnt ikke Østrings tilfelle noe enestående. Tyskerne hadde flere informasjonskilder. Den eventyrlig heldige tilbakeresa fra Hamar til Oslo tyder på grundig etterretning og oppklaring. I all litteratur om dette er den tyske effektiviteten forklart som et resultat av pågangsmot og flaks. Så enkelt er det

neppe. Kaptein Walthers telefonkontakt med Oslo fra Hamar var neppe den eneste kontakten han hadde med hovedkvarteret på Continental, så Østrings rapport har neppe brukt lang tid før den lå på bordet til general Engelbrecht.

AKSJONEN FOR Å REDDE HVINDEN HAUG

I landsviksaken mot Bjørn Østring i 1947, bekreftet Hvinden Haug at de opplysningene som Østring og Aanestad ga i spionrapporten til Quisling og tyskerne stort sett var korrekte, spesielt hva angikk sperringene ved Eidsvoll-Minnesund. Men generalen anså det neppe sannsynlig at tyskerne disponerte sine styrker på grunnlag av rapporten. Hvordan generalen kunne trekke en slik konklusjon er ikke lett å forstå. En kan få inntrykk av at generalen prøvde å redusere betydningen av Østrings spionasje. I 1948 blei Østring dømt til sju års fengsel, men hans forhold i 1940 var da bare ett av en serie graverende forhold, som fronttjeneste og virksomhet som en særdeles aktiv nazistisk tillitsmann under resten av krigen. Den spionasjen han hadde gjort seg skyldig i var usedvanlig grov. Dommen la likevel ikke stor vekt på dette forhold. I praksis slapp Østring mye billigere enn spionasjedømte gjorde etter krigen, på tross av at hans spionasje foregikk mot norske styrker i krig. Østring slapp ut i 1949, etter å ha sonet bare ca. 2 år.

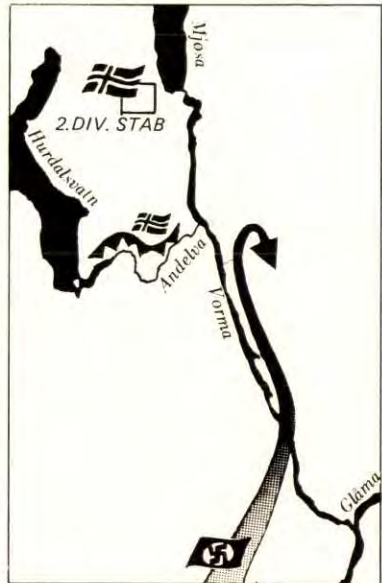
Kanskje trodde general Hvinden Haug at tyskerne hadde denne informasjonen også fra andre kilder. Det er ikke vanskelig å dokumentere at de hadde svært gode muligheter til det, bl.a. på grunn av en annen tjenesteforsømmelse fra generalens side. Tidlig om morgenen 11. april kom en tysk offiser ledsaget av to nordmenn i sivil til telefonsentralen på Eidsvoll. Her satt de og lyttet på samtlige militære samtaler som gikk helt åpent fram og tilbake mellom Hvinden Haugs stab, forskjellige avdelinger og overkommandoen. Sentralen lå midt inne mellom de avdelingene som utgjorde 2. divisjons forsvarslinje mot sør. Likevel var den ikke utstyrt med militær vakt. Det var Hvinden Haugs ansvar.⁴⁹

49. Reid/Rolstad: «April 1940».

Det gjenstår å undersøke om den tyske framrykkingen mot Mjøsas sørende kunne tyde på kjennskap til Hvinden Haugs disposisjoner. Generalen hadde planlagt å legge en forsvarslinje mot sør ved Andelva, iallfall var dette den begrunnelsen han brukte da han overfor den militære undersøkelseskommisjonen forsvarte hvorfor han hadde gitt bataljonene Torkildsen og Løken ordre om å slippe kaptein Walthers drabanter forbi. Han ville ha tyskerne på sørsida av denne forsvarslinja.

Da tyskerne utpå dagen den 11. april startet en forsiktig framrykking mot sørenden av Mjøsa med små patruljer, skjedde det på østsida av Vorma. Dette var den eneste veien som ikke var sperret av

norske styrker. Det stemmer helt med Østrings rapport. Den tyske styrken snudde sørover igjen, uten å komme i kontakt med de norske styrkene på vestsida, som lå langs Andelva nøyaktig som Østring skreiv. Etter dette framstøtet oppløste Hvinden Haug hele forsvarslinja, og trakk avdelingene over Minnesund og oppover på østsida av Mjøsa. Generalen trakk seg altså tilbake uten kamp. Ventelig hadde han da innsett at forsvarslinja ved Andelva var uten verdi og sto i fare for å bli omgått på østsida av Vorma, når det skulle være. Situasjonen var en helt klassisk utflankeringsaffære, og generalen ville neppe ha stått til avgangs-

Kart 3: Utflanking sør for Mjøsa. Hvinden-Haug's sperrestilling ved Andelva og den tyske framføring på østsida av Vorma 11. april.

eksamen på Krigsskolen om han hadde påstått at tyskerne ikke kjente hans disposisjoner. Sjølsagt gjorde de det, hvilket han også måtte ha forstått da han kommanderte tilbaketog på tross av at tyskerne foreløpig hadde snudd sørover igjen. Han gjorde det nettopp fordi han ventet dem samme veg tilbake.

Om tyskerne hadde sin informasjon fra en, to eller tre kilder blir i denne sammenhengen uinteressant. Det avgjørende var at de fikk den.

Den militære undersøkelseskommisjonen av 1946 hadde innstilt på at det ikke var grunnlag for å foreslå Hvinden Haug tiltalt ut fra hva som skjedde i Oslo. Den gang var forutsetningen at generalens videre virksomhet var plettfri. Under behandling av det som skjedde på Romerike blei det klart at så ikke var tilfelle. Det oppsto irritasjon i kommisjonen mot oppnevnt sakkyndig oberst J. Schiøtz, som først og fremst var opptatt av å forsvare generalen i stort og smått. Schiøtz hadde vært stabssjef for Hvinden Haug i tida etter 12. april, og det blei klart for kommisjonen at han ikke var istand til å gi en balansert framstilling. På dette grunnlaget blei obersten ansett som ugild i behandlingen av Hvinden Haug. Schiøtz reagerte med å trekke seg i protest fra hele arbeidet i kommisjonen. Men oberst Schiøtz hadde ikke sagt sitt siste ord i denne saken.

Kommisjonen innstilte på at generalen måtte tiltales etter den militære straffeloven for å ha skadet den norske krigsmakt og hjulpet fienden ved sine handlinger. I sitt forslag til vedtak understreket advokat Follestad at generalen hadde gått til oppgaven med en sterk defaitistisk holdning, som i følge Ruge var påtagelig fra felttogets første dag. Det var mer nærliggende å søke forklaringen på Hvinden Haugs uheldige disposisjoner i hans negative innstilling enn i hensynet til politiske forhandlinger eller hensynet til hva som tjente mobiliseringen. At de militære operasjonene ikke kunne fremmes gjennom overgivelse av Garden, ved mangelfull orientering av egne avdelinger og ordre om ikke å gjøre motstand var i all fall klart. Follestad kunne ikke være enig i at så grove og skjebnesvangre feilgrep kunne oppveies gjennom seinere

innsats, så lenge det endrede bilde i ikke liten grad skyldtes påvirkning fra Ruge, og energiske medarbeidere som tiltrådte Hvinden Haugs stab. Dessuten mente Follestad at innsatsen her som ellers i første rekke måtte tilskrives befalet og soldatene i ildlinjen. Når det gjaldt hendingene i tilknytning til den tyske retretten fra Midtskogen, hevdet han at den tyske styrken lett kunne vært avvist eller knust. Hvinden Haug fikk greie på utviklingen, og kunne stoppet det hele, men vurderte hensynet til oberst Meinich og hans fange-kolleger – og deres personlige sikkerhet – høyest.

Generaljuridiksjonssjefen J. Beichmann mottok kommisjonens innstilling med sterk uvilje. I stedet for å ekspedere saken videre til retten, anmodet han oberst Schiøtz, som kommisjonen enstemmig hadde funnet inhabil, om en erklæring. I et seinere brev fant kommisjonen å måtte karakterisere oberstens svar på dette skrivet slik: «For enhver som leser (det) må det gå tydelig fram at (det) er et partsinnlegg skrevet av en mann i så sterk affekt at han er ute av stand til uhildet og saklig vurdering. Det gjelder såvel form som innhold . . . () . . . Kommisjonen vil også tilføye at det ville være uheldig om en så sterkt subjektivt farget vurdering skulle komme til å prege historieskrivingen om Norges krig.»⁵⁰ Ikke desto mindre tok Beichmann Schiøtz' synspunkter til følge, og bygget sin avgjørelse på den: Hvinden Haug skulle ikke tiltales.

Men saken sluttet ikke der. Generaladvokaten hadde gått ut fra at utkastet til denne avgjørelsen skulle bli forelagt kommisjonens formann, slik at kommisjonen kunne komme med en imøtegåelse om den ønsket det. Dette blei ikke gjort. Kommisjonen blei kjent med saken ved en tilfældighet, og påklaget saken omgående til FD.

I kjølvannet til avgjørelsen om Hvinden Haug fulgte det en skarp strid mellom de impliserte parter og kommisjonen, som vi ikke kan komme nærmere innpå her. Det blei klart at det var en åpenbar svakhet at kommisjonen ikke hadde noen myndighet til å reise tiltale på egen hånd, men bare kunne foreslå tiltale reist gjennom det militære rettsapparatet.

50. Brev til statsråd J. Chr. Hauge, oktober 1948.

I dag er det lett å se at Hvinden Haug-saken kom til å bli en slags merkesak for opposisjonen mot det militære rettsoppgjøret. Klimaet var i ferd med å endre seg. Talsmennene for forsoning i hele krigsoppgjøret hadde vind i seilene. Statsråd Hauge kunne lite gjøre med Hvinden Haug-saken i den grad han ønsket det. Han hadde hendene fulle med å takle det angrepet som generalene Helset, Ruge og Hansson hadde lansert mot den politiske ledelsen av Forsvaret, og som til slutt kom til å føre til Hauges fall.

Den Rugske omveltning av 11. april

Den mannen som regjeringen utnevnte til ny kommanderende general 11. april, hadde en militærpolitisk bakgrunn som gjorde han til noe av et særtilfelle blant norske offiserer. Otto Ruge hadde vært sekretær for den beryktede forsvarskomiteen som foreslo forsvarsordningen av 1933. Han hadde en vesentlig del av ansvaret for utformingen av denne «bankerott-ordningen», hevdet mange av hans kolleger. Han hadde også gitt en del militære råd til DNA ved utformingen av partiets «vaktvernforslag» rundt 1930. Som generalstabssjef fra 1933 til 1938 hadde han gått inn for å dempe tonen i forsvarsdebatten fra offiserenes side, og for å få mest mulig ut av de bevilgningene som forelå. På det fagmilitære området hadde han vært en talsmann for uortodokse løsninger, og ertet på seg mange av sine eldre og mer tradisjonsbundne kolleger. En av dem som aldri seinere kom til å tilgi Ruge hans virksomhet som generalstabssjef, var general Carl G. Fleischer, sjefen for 6. divisjon.

Presset på den omstridte obersten blei etter hvert så stort, at han på eget initiativ trakk seg som generalstabssjef i 1938. I stedet blei han tilsatt som generalinspektør for infanteriet. På grunn av denne frivillige tilsidesettingen tilbrakte Ruge krigshøsten og vinteren 1939–40 på inspeksjonsreiser rundt i landet, langt fra begivenhetenes sentrum. Da han dukket opp på Terningmoen ved Elverum 9. april (hvor han hadde sin mobiliseringsplass) blei han med en gang en sentral person. På tross av at han ingen kommando hadde, og sto et stykke ned på rangstigen blant de som var til stede, var det han som blei samlingsmerket. Som en «dark horse» kom han inn på scenen etter ekspress-reise non stop fra Finnmark. Bedre

enn de fleste hadde han føling med den akutte krisa som var under utvikling mellom generalstaben og regjeringen. Med sin praktiske realitetssans var han også klar over at hans stjerne var meget raskt stigende, og at den var knyttet til utfallet av striden om kamp eller kapitulasjon.

DE FØRSTE TIMENE OG DAGENE I OSLO-BRUHODET

På Elverum og Hamar var det få som oppfattet at tyskerne faktisk hadde problemer i Oslo. Tvertimot. Beretninger vitner om at de fleste var overveldet av den tyske maktdemonstrasjonen. Mange hadde ville og overdrevne oppfatninger om at tyskerne sto på fullt sprang ut av byen allerede den 9. april. Spiller-raidet blei oppfattet som bevis på det. Ryktene om tyskernes styrker var voldsomt overdrevet, og ikke bare på den kanten av landet. Oberst Østbye på Voss fikk beskjed om at tyske styrker var i full fart oppover Hallingdalen for å angripe Voss i ryggen. Oberst Mork på Hønefoss fikk beskjed om det motsatte, at et tysk troppetog kom ned Hallingdalen fra Vestlandet for å falle Hønefoss i ryggen! Personellet i den britiske legasjonen i Oslo kjørte i panikk helt til Otta, og derfra opp i snaufjellet fordi de trodde at tyskerne lå tett etter dem!

I virkeligheten var situasjonen uventet og ubehagelig for tyskerne i Oslo. Vanskene var dels av militær, dels av politisk natur. Tapet av «Blücher» var smertelig. Sjøl om byen blei inntatt uten problemer fra Fornebu, var det for seint til noe politisk kupp. Fuglene var fløyet. Regjering, Storting, generalstab og admiralstab var flyktet til Hamar og Elverum. I stedet hadde major Vidkun Quisling utropt seg til ny statsminister, og dermed gitt tyskerne den ekstra belastningen det var å ha ansvaret for et statskupp i tillegg.

Patruljer og rekognoseringsfly fortalte om tilstrømming til mobiliseringsstedene rundt Oslo, mens tyskerne på sin side bare klarte å få inn 8 kompanier i løpet av 9. april, – under 1500 mann

til sammen. Det var ikke mye å begynne et felttog med. Transportskipene med den første infanteridivisjonen lå i Skagerak. Men det gjorde også allierte krigsskip, og fortene på Måkerøy og Bolærne hadde ennå ikke overgitt seg. Situasjonen krevde forsiktighet. Sikring av bruhodet Oslo var det viktigste. Tida blei brukt til å få i stand Fornebu, sikre bruer, holde ro og orden og å snakke med de norske offiserene i byen som ønsket å samarbeide om vakthold og luftvern. Og å vente på forsterkninger.

Slik gikk 2–3 dager. Tyskerne holdt seg fortsatt i ro. Situasjonen i Oslo var nokså lik den i Trondheim, Bergen og Stavanger. Nervøse tyske soldater holdt vakt sammen med norske gardister. Stemningen i byen var i gjæring. Den 10. april stormet plutselig store deler av Oslos befolkning ut av byen i vill, panisk redsel for britisk bombing som ikke kom.

I disse første dagene og timene var tyskerne svært sårbare i Oslo. Et målbevisst og godt forberedt avsnøringsangrep mot byen med de begrensede midlene som tross alt var til rådighet, kunne brakt hele det tyske foretakendet i fare, forutsatt at Måkerøy, Bolærne og Oscarsborg ikke ga seg. Et angrep mot byen som var koordinert med en oppstand inne i den, ville lett kunne skapt ei heksegryte. Det samarbeidet som tyskerne blei møtt med fra kommunalt og militært hold var derfor uhyre verdifullt for dem. Det la en demper på spenningen. Men det fjernet ikke spenningen. Falkenhorst lot henge opp oppslag som forkynte at alle sabotører ville bli skutt omgående.

Den 11. april skjedde noe overraskende. Lysakerbrua blei sprengt. Tyskerne spurte seg om det var innleing til oppstand og uro midt i bruhodet. I en fart blei byens mest prominente og innflytelsesrike borgere innkalt til et møte i Aulaen. Der blei det vedtatt en skarp uttalelse som fordømte uro og sabotasje. Uttalelsen blei spredd på oppslag, i aviser og gjennom radio.

OPPGJØRET MED LAAKE

Da generalstaben endelig fikk samlet seg på Rena utpå dagen 10. april, var stemningen temmelig nedtrykt. Flere av generalstabens yngre personell var fullt klar over at kommanderende general Laake sto fullstendig på side av begivenhetene.⁵¹ Møtene på Rena er behandlet et annet sted i denne boka.⁵² Jeg vil derfor ikke komme nærmere inn på de her. Avgjørende er at generalstaben overvurderte den tyske overlegenheten ganske voldsomt, istedenfor å legge vekt på hvilke muligheter militær motstand hadde. I løpet av de to dagene som hadde gått, var det ikke diskutert noe forslag til militær strategi. Statsråd Terje Wold, som deltok i møte med generalstaben denne ettermiddagen, var den eneste som viste interesse for strategi. Han spurte om det ikke var mulig å trekke de norske styrkene over i Gudbrandsdalen, men fikk ingen respons. At tyskerne på dette tidspunktet hadde problemer i Oslo, ser det ikke ut til at generalstaben hadde notert seg i det hele tatt.

Etter møtene på Rena om kvelden den 10, blei Laake kalt til regjeringen i Nybergsund, hvor han fikk avskjed. Til overkommandoen sa regjeringen at han var gått for aldersgrensa. Ruge blei utnevnt til ny kommanderende general. Utnevnelsen av Ruge markerte et klart skille. De som ville slåss hadde fått igjennom sin vilje, – så langt.

Ruge kom til å stå for en liten revolusjon i den militære ledelsen. Vi må huske at overkommandoen var fortsatt den samme, sjøl om sjefen var blitt byttet ut. Rundt i landet satt det mange sjefer med samme innstilling som Laake. Ikke bare det, Ruge var smertelig klar over hvor mange tyskvennlige offiserer som hadde viktige kommandoer, mange av dem var åpne nazister. På Elverum var betegnende nok regimentssjefen, oberst Hjort, utnevnt av Quisling til ny «forsvarsminister». En annen offiser, major Hvoslef, var utnevnt til «landbruksminister». I Kongsvinger re-

51. Se f.eks. Reid/Rolstad: «April 1940», s. 30–31. Rolstad var adjutant for generalstaben.

52. Det opprinnelige manuskriptet, se forord.

gjerte nazisten major Hoch-Nielsen på festningen, og nektet å dele ut våpen.

Kaster vi et lite blikk litt lenger sør og vestover, blir det klart at Ruge var nesten uten informasjon om stillingen. På Hønefoss hadde oberst Mork gitt ordre om at norske patruljer skulle levere skriftlig protest til tyskerne i fall de blei angrepet. Det lovet ikke godt.

«RUGES REISENDE KOMMISÆRER»

I denne situasjonen grep Ruge til drastiske midler. Uten for mange blikk til siden sendte han ut unge og kampinnstilte offiserer for å ordne opp. De fikk klar beskjed om å ta initiativ til å fjerne eldre og udugelige sjefer om nødvendig. «... er det noen sjefer som ikke holder mål eller er blitt for trette så skift dem ut og send dem til meg. Jeg kan bruke dem til andre ting enn fronttjeneste.»⁵³ Snart gikk det en liten strøm av «kommisærer» fra Ruges hovedkvarter til de forskjellige avdelingene. Med vide fullmakter brakte de med seg direktiver om taktikk og strategi. Resultatet var ikke alltid like godt som intensjonene, det hang bl.a. sammen med at det naturligvis måtte oppstå motstand og misnøye hos de sjefene som blei «kommisert» på denne måten. Det skal vi komme tilbake til i den videre behandlingen av felttoget.

Den militære toppledelsen blei utsatt for samme behandling. Daukjøtt blei fjernet eller forsøkt fjernet. Det er ganske typisk for Ruge personlig, at han etter krigen har gjort store anstrengelser for å dekke over disse ganske hardhendte operasjonene. Hans utgangspunkt var utvilsomt at det etter krigen var unødvendig og umenneskelig å legge stein til byrden for de som ikke holdt mål i 1940. Han ønsket å la fortid være fortid. For oss i dag kan dette fortone seg som kameraderi. Fra Ruges side var det nok først og fremst ment som en utstrakt hand om forsoning med kretser og

53. Ruge i direktiv til 2. divisjon 22/4.

enkeltpersoner som hadde ligget i konflikt med han i en årrekke. Følgende episode var ganske typisk for Ruge. Noe av det første han foretok seg som ny KG var å arrestere en ingeniøroffiser som var aktiv nazist og tyskvennlig. Mannen blei holdt i arrest av Ruge under hele felttoget. Etter krigen nektet Ruge konsekvent å oppgi mannens navn til den militære undersøkelseskommissjonen, fordi han da hadde fått sin straff for andre forhold seinere under krigen.

Med utgangspunkt i historieskriving er det vanskelig å la være å kritisere Ruge for denne oppdekkingen etter krigen. Nettopp derfor har det vært så lett for den ukritiske historieskrivingen å framstille begivenhetene som at «general Laake gikk for aldersgrensen . . .», «oberst Gulliksen blei sendt til Storbritannia for å kjøpe flymateriell . . .» osv. Sannheten var at Laake blei fjernet fordi han ikke ville slåss, og Gulliksen fordi han var udugelig. Gulliksen blei fjernet av Ruge etter initiativ fra yngre offiserer i flyvåpenstaben. Så blei han sendt til London for å skaffe materiell, men det går fram av sakspapirene at dette var en rein dekkoperasjon. «. . . Tross alt kan han vel gjøre *noe* nytte der . . .»⁵⁴ Slik gikk det til at den militære ledelsen over flyvåpenet blei gitt til en kaptein (Bjarne Øen). Alle forandringer i den militære ledelsen kan jeg ikke komme inn på her, men noen skal nevnes. Generalfelttøymesteren oberst Ravensborg, som var ansvarlig for forsyningene av våpenteknisk materiell, blei sendt ut av landet sammen med Gulliksen. Ny generalfelttøymester blei major Selmer. Oberst Hatledal blei sjukmeldt, antakelig den eneste frabeordringen som Ruge beklaget. Ny stabssjef blei oberstløytnant Ole Berg, mens kaptein Hauglie blei ny sjef for kommunikasjonsavdelingen. Sanitetssjefen oberst Svenneby fikk avskjed. Krigspolitisjef skulle Jonas Lie vært etter planene, men i stedet utnevnte Ruge ekspedisjonssjef Rognlien. En del av den gamle staben fikk henge med, på tross av at oppgavene deres etterhvert blei løst

54. Ruge i møte med offiserer fra flyvåpenstaben 13/4-40, sitert etter rapport fra løytnant J. Hertzberg 10/7-40. Den virkelige begrunnelsen for Gulliksens avskjed er typisk nok ikke nevnt i offisielle verker, se f.eks. Fredrik Meyer: «Hærens og Marinens flyvåpen 1912–45».

direkte av enkeltpersoner på oppdrag. Det gjaldt f.eks. i stor grad utenriksavdelingen under Wrede Holm og mobiliseringsavdelingen under Munthe. Den siste fikk merkelig nok fortsette på tross av at han ikke sa opp sitt NS-medlemskap. Den virkelige militære makten hadde Ruge forbeholdt seg sjøl og sine reisende «kommisærere».

I motsetning til Laake forsto Ruge fra begynnelsen at kampviljen var avhengig av en klar og enkel strategi. Dagen etter sin utnevnelse sendte han sitt første strategiske direktiv til Hvinden Haug. Her slo han fast at hovedoppgaven blei å hindre at tyskerne klarte å knytte landeveis forbindelsen mellom Oslo og Trondheim. Mens allierte og norske avdelinger skulle konsentrere seg om å gjenerobre Trøndelag og Trondheim, skulle 2. divisjon sinke tyskernes frammarsj nordover Østlandet, for til slutt å stanse dem helt ved innmarsjen til de store dalene. Det var allerede blitt klart at Hvinden Haug var usikker på hvordan han skulle oppføre seg. Han blei derfor også utstyrt med en helt ny stab av yngre og mer energiske folk.

ILLEVARSLLENDE NYHETER

Etter at HOK var etablert i Gudbrandsdalen var det strategiske perspektivet nokså enkelt. Hovedfronten ville gå langs Mjøsa nordover, med en vestflanke over Ringerike-Hadeland og en østflanke over Kongsvinger. Etter å ha sikret Hvinden Haug i sørenden av Mjøsa, blei det viktigste å sikre kontakt til oberst Mork på Hønefoss. Major Helset var allerede sendt av gårde til Hønefoss fra Elverum. Men det var fortsatt problemer. Mork hadde trukket sine styrker tilbake fra Sollihøgda-traktene etter en liten trefning ved Nypefoss bru i Bærum. Det var svært uheldig. Osloveien over Sollihøgda bød på et utall av muligheter for overfall. I stedet fikk tyskerne lov til å kjøre uhindret helt ned på den flate Ringeriksbygda, hvor forsvarsmulighetene var betydelig mindre. For å hindre sammenbrudd i den norske ledelsen i Høne-

foss, blei oberstløytnant Beichmann og løytnant A.B. Nielsen øyeblikkelig sendt av gårde for å «pigge han opp». Nielsen blei tilsatt Morks stab. Beichmann fortsatte til Sokna for å prøve å komme i kontakt med oberst Steen på Kongsberg.

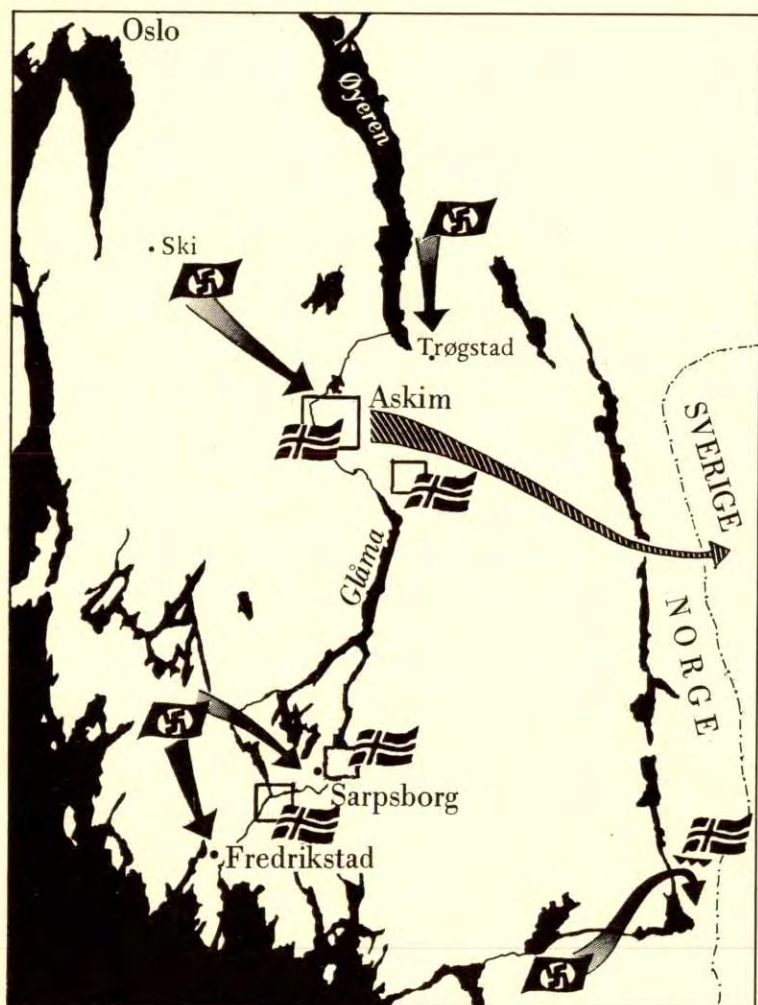
På Kongsberg var det allerede skjedd en katastrofe. Oberst E. Steen, som var sjefen for Telemark Infanteriregiment, mente at han var isolert og at det var umulig å få samband med HOK. Etter at han hadde rådført seg med direktøren på Kongsberg Våpenfabrikk og ordføreren i byen, innledet han forhandlinger med de første tyske styrkene som viste seg 13. april. Det endte med at hele den norske styrken på over 2500 mann, godt utstyrt og mobilisert under ordnede forhold, blei overgitt uten kamp til en betydelig mindre og svakere tysk styrke.

Også fra Sørlandet kom det illevarslende nyheter. Samme dag som IR 3 kapitulerte på Kongsberg, fikk HOK melding fra general Liljedahl om at tyskerne hadde forlangt kapitulasjon. 3. divisjon hadde fram til dette tidspunkt latt seg presse et stykke opp i Setesdalen nord for Evje uten å ta opp noen kamp, tross relativt velutstyrte avdelinger og gunstige terrengforhold. HOK hadde ingen muligheter for å få fram en av sine folk til Liljedahl, avstanden var for stor. Det blei derfor gitt en kategorisk ordre om at «. . . Du skal slåss.» På dette tidspunktet hadde imidlertid Liljedahl mistet kontrollen. Major Finn Backer, som var avsnittsjef for Kristiansandsavsnittet, var sterkt imot å innlede fiendtligheter. Dagen etter kunne han også henvise til et befalsmøte hvor han og alle sjefene gikk imot kamp. Han kunne også henvise til sterke mytteritendenser blant mannskapene. I og for seg var det ikke merkelig, etter et utall av tilbaketog uten å få lov til å sloss. De hadde jo meldt seg for å slåss. Enden på det hele blei at general Liljedahl i protest forlot sin stab og overlot kommandoen til Backer. Backer kapitulerte 15. april. 2–3000 mann blei overgitt med intakte våpen og store mengder utstyr og ammunisjon.

VENDEPUNKT RUNDT OSLO

Østfold var et annet problemområde for Ruge. Det han visste lovet ikke så bra. Løytnant Riise-Hansen blei sendt av gårde på en minnerik tur via Sverige til general Erichsen med et direktiv om at 1. divisjon skulle forsvare Fossumavsnittet, og at eventuell tilbaketrekking skulle skje nordøstover, m.a.o. mot Kongsvingertraktene. Løytnanten kom fram på høy tid. Tyskerne hadde hittil latt 1. divisjon i fred, men 12. april blei det gitt ordre til «opprydningsaksjoner» i nærheten av Oslo. Tyskerne i Oslo følte seg nå sterkere. Måkerøy, Bolærne og Oscarsborg hadde overgitt seg. Konvoiene med forsyninger fra Tyskland, ikke minst med artilleri og stridsvogner, kunne uskadde passere inn Oslofjorden. Fornebu var også blitt såpass bra at luftbrua fra Danmark kunne pumpe inn nye soldater time for time. «Opprydningsaksjonene» rettet seg dels mot Gardermoen i nord, i vest mot Hokksund og Kongsberg, og i sørøst mot Østfold.

General Erichsen hadde konsentrert sine styrker i området Askim-Mysen. De hadde etterhvert blitt ganske tallrike, med 4–5000 mann, store mengder artilleri og mitraljøser for handa. Fra tysk side blei denne ganske store styrken like i nærheten av Oslo en kilde til mange militære usikkerhetsfaktorer, som det var nødvendig å avklare før noe større angrep startet nordover. Et par bataljoner blei derfor utviklet i en skolemessig innringingsmanøvre, dels fra vest mot Askim over Glomma, dels fra nord over Trøgstad og dels fra sør over Greaker-Sarpsborg. Da hovedstøtet gikk over Glomma 13.–14. april, blei det gjort en del motstand fra de norske brugruppene på østsida. Videre tysk pågang blei ikke nødvendig. General Erichsen mistet i løpet av noen timer kontrollen, og de store norske styrkene gikk delvis i oppløsning, delvis ukontrollert tilbake mot Ørje og derfra inn i Sverige. Høytorp fort i Mysen og Trøgstad fort i Trøgstad overga seg uten å ha blitt angrepet. Alt i alt under 20% av de norske soldatene i Østfold kom i kamp. At oppløsningen i Østfold gikk så fort, skyldtes flere forhold. Dels opererte en tysk femtekolonne nokså

Kart 4: Innringing av Østfold. Den tyske innringingen av norske styrker i Fossum-Askim-området 12. – 14. april.

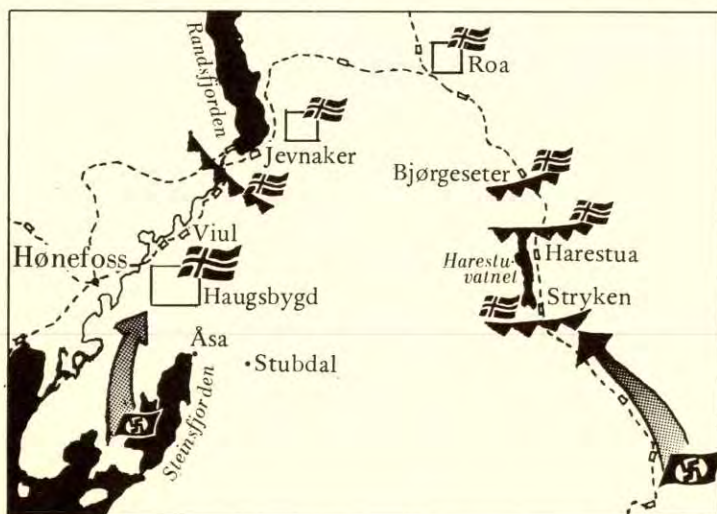
fritt bak de norske linjene. Dels var store mengder våpenteknisk materiell ubrukkelig, på grunn av at mekanismedeler var gjemt unna som ledd i indre sikkerhetstiltak mot arbeideruro. Dette

gjaldt bl.a. deler av artilleriet som blei kjørt til Sverige for at tyskerne ikke skulle få tak i det. Mekanismedelene lå på Oscarsborg, nå i tyske hender. Dels viste Erichsen seg som en svak og initiativløs leder.

Kongsberg, Setesdalen og Østfold var alvorlige tilbakeslag. Nå hadde tyskerne fri rygg og frie flanker. Hendingene på disse stedene hadde til fulle bekreftet de verste spådommene. Og ennå var ikke egentlige kamphandlinger begynt. Men Hønefoss var reddet, det var da noe.

De første kamphandlingene – og erfaringene fra dem

Jeg har tidligere nevnt at det strategiske hovedmålet for tyskerne i Sør-Norge var å knytte forbindelsen til Trondheim over land. Forsyninger til Trondheim og Narvik sjøvegen var blokkert av den britiske marinen. Uten tyngre utstyr kunne bruhodet i Trondheim vanskelig stå seg mot den britiske landgangen som alle ventet et eller annet sted på kysten. I Berlin var man ganske sikre på at Trøndelagsområdet ville bli stedet. Både etterretninger og en mer generell strategisk analyse tilsa det. Trøndelag er på mange måter et strategisk tyngdepunkt i Norge, som knutepunkt mellom sør og

Kart 5: Nordmarka. Situasjonen rundt Nordmarka 14. – 16. april.

nord med lett tilgang til Atlanterhavet og Nordsjøen, og med jernbane og kort avstand til det industrielle sentrum i Midt-Sverige.

Forut for det egentlige utbruddet fra Oslo, følte mindre tyske avdelinger seg fram i dagene 13. og 14. april nord, øst og vest for byen. Først den 15. begynte det virkelige angrepet. Tyngre utstyr var nå under fordeling til de forskjellige stridsgruppene. Angrepet hadde to hovedfløyer, mot nordøst og nordvest. Det var i nordvest at det første virkelige gjennombruddet kom til å skje.

Sjefen for IR 6, oberst Mork, hadde, som jeg tidligere nevnte, fått seg tildelt major Helset som ny stabssjef. Forholdet mellom dem var ikke særlig hjertelig, men Helset sørget for at det ble etablert en sperring ved Stryken i Hakadal og at det ble forberedt forsvar utenfor Hønefoss. Ruge hadde gitt kategorisk ordre om at Hønefoss skulle forsvares. Etter at tyskerne hadde rykket fram langs den uhyre farlige Sollihøgda-vegen uten å bli angrepet, var muligheten for å stoppe dem adskillig mindre. Det ble omsider bestemt at regimentet skulle ta opp stillinger i skogkanten ved Klækken turisthotell i Haugsbygda. Den 15. angrep tyskerne både her og ved Stryken. Angrepene kjørte seg fast. Omtrent samtidig fant de første trefningene sted ved sørenden av Mjøsa og mot Kongsvinger. Utfallet var omtrent det samme. Den 15. var den første dagen med positive meldinger til overkommandoen. Det var små, men viktige moralske seire.

RUGES DIREKTIV OM OPPHOLDENDE STRID

Det var under inntrykket av denne litt overflatiske optimismen at Ruges direktiv om oppholdende strid av 15. april ble sendt ut og mottatt. Direktivet var utformet i nær forståelse med britiske behov og ønsker. Det baserte seg på massiv alliert innsats i Norge. Den bærende ideen i direktivet var ikke særlig original. Det var en tilpassing av begrepet «oppholdende strid» slik det var beskrevet i «Taktiske direktiver for hæren» (om forsvar). Sperrestillinger skulle ta imot og demme opp angrep, og holde dem så lenge som

mulig. Så skulle man gå tilbake til neste stilling, helst i et langt sprang, og helst om natta. Dermed skulle fiendens kommunikasjonslinjer strekkes ut, og hans operasjonsfrihet etter hvert begrenses. «Det er min hensikt å føre operasjonene på denne måte inntil vi har nådd en linje som vi kan holde gjennom lengre tid, mens hovedoperasjonen med alliert hjelp utvikler seg på andre steder. Denne linje blir omtrent over Dokka, i Valdres, Søndre utgang av Gudbrandsdalen, Rena i Østerdalen.»

Norske styrker skulle altså ikke ta noen avgjørende kamp i den oppholdende fasen. Svakheten ved direktivet kom tydelig til uttrykk her. Stillingene var ment som defensive sperremidler. Noen offensiv var ikke mulig før allierte forsterkninger kom fram til dalmunningene nordfra, og da først og fremst som en strategisk offensiv. Noe begrep om taktisk offensiv i tilknytning til sperringene, motangrep, flankeangrep, ildoverfall foran dem blei ikke nevnt. Heller ikke bevegelig krigføring ved hjelp av skiavdelinger blei nevnt. Uten noen av disse offensive formene for forsvar endte Ruges direktiv i all hovedsak opp som en anvisning på passive tilbaketog etter passivt forsvar. Noe forslag om å operere bak de tyske linjene blei overhodet ikke nevnt. Viktigst i direktivet var understrekningen av hvor avgjørende den allierte hjelpen er. Uten den blei hele direktivet meningsløst.

Ruge baserte altså hele forsvaret på alliert hjelp i stor målestokk. Allerede den 9. april hadde den britiske minister Dormer forsikret Ruge om den britiske vilje til å komme til unnsetning. I London var oppmerksomheten konsentrert om muligheten av å gå i land i Narvik og Trøndelag. Flere prosjekter var i lufta. Usikkerheten var stor. Til slutt bestemte man seg for å droppe forsøket på å gå rett inn Trondheimsfjorden med «Home Fleet». Respekten for kanonene på Agdenes var for stor. I stedet blei britiske og franske soldater satt i land i Namsos, og britiske i Romsdal. Planen var å innringe Trondheim. Så langt passet Ruges «nedbremsingsdirektiv» godt inn i de allierte planene. Den videre utvikling tenkte Ruge seg slik: Etter at Trøndelag var frigjort, ville de allierte troppene rykke fram til dalmunningene vestfra og nordfra.

Sammen med de norske troppene, som i mellomtida hadde trukket seg tilbake til dalmunningene sørfra, kunne så den avgjørende offensiven sørover mot Oslo begynne.

Måten direktivet var utformet på viser oss klart begrensningene i den «Rugske omveltning». Riktignok blei de mest tyskvennlige og udugelige elementene rensket ut av ledelsen. Det hjalp likevel ikke så mye så lenge som det ikke førte til noen omveltning av de gammelmodige prinsippene for angrep og forsvar som hæren var lært opp til å operere etter. Lærdommene fra Den spanske borgerkrigen og Finlandskrigen kom ikke til nytte.

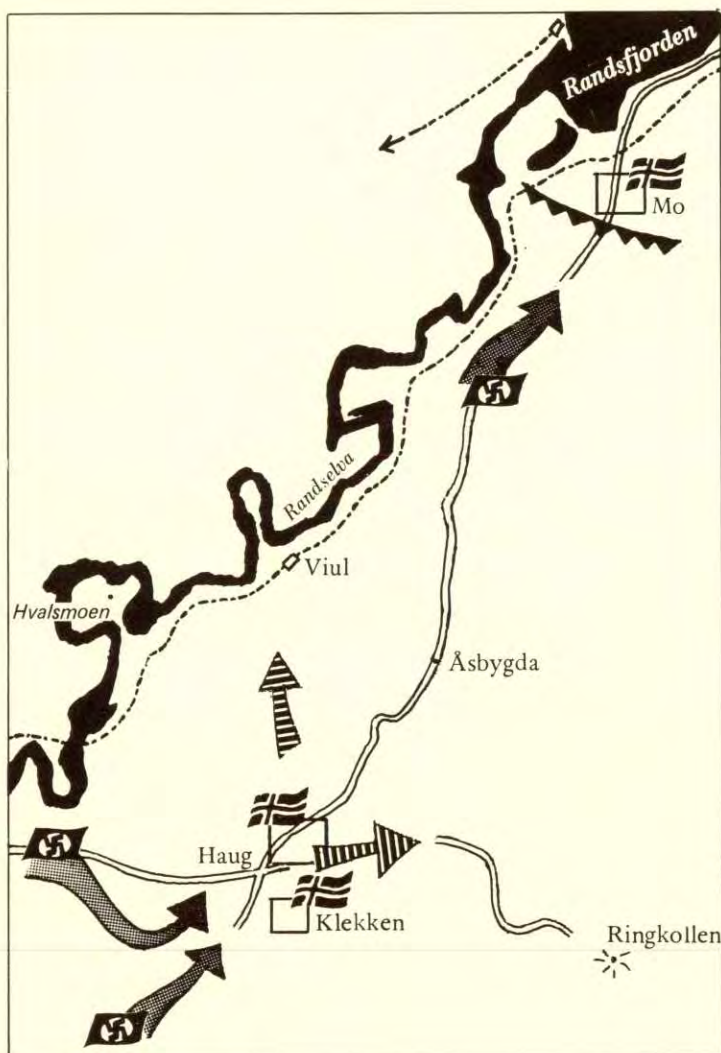
TYSKERNE ANGRIPER – OG LÆRER

Tyskerne hadde forutsatt problemene i startfasen. Allerede om kvelden den 14. april, blei tyske fallskjermjegere sluppet ned ved Dovre. De skulle skape vanskeligheter i trafikknutepunktet Dombås, og skape uro i det bakre norske området. Denne bruken av fallskjermtropper var noe fullstendig nytt i krigshistoria. Nyheten om slippet spredde seg blant de norske styrkene og styrket iallfall ikke moralen.

Imens var stridsvognene kommet til Oslo med skip sammen med artilleri. De første fem blei omgående rekvirert til Hønefoss. Dagen etter, 16. april, fikk de sin ilddåp i spissen for det tyske infanteriet. Den norske bataljonen ved Klækken blei fullstendig sprengt. Stridsvognene rullet videre mot den store tømmer-sperringa på Mosmoen ved Jevnaker. Her måtte de imidlertid gjøre vendereis etter to forsøk på å forsere det grove stokkverket.

Dette tyske angrepet i Haugsbygda fikk stor betydning for hele den videre krigen. Oberst Mork og regimentsledelsen fikk en moralsk knekk som de aldri kom seg av. De tyske stridsvognene fikk et ry av å være uovervinnelige, et rykte de bare delvis klarte å forsvare seinere.

Samtidig med katastrofen ved Klækken var et nytt tysk angrep blitt avvist ved Bjørgeseter, ovenfor Harestuvannet. På grunn av

Kart 6: Haugsbygda. Slaget i Haugsbygda 16. april, da en norsk bataljon blei sprengt ved Klekken etter stridsvognangrep.

hendingene på Ringerike, blei soldatene her imidlertid beordret ut av sine stillinger og ekspedert nordover i ekspress. Det samme skjedde med avdelingen på Jevnaker. Begge deler mot protester fra befal og menige, som synes tilbaketog var uforståelig. De hadde jo stoppet tyskerne. Ryktene begynte å gå om sabotasje fra offiserenes side. Til alt overmål dirigerte oberst Mork tilbaketog slik at transportene fra henholdsvis Jevnaker og Bjørgeseter måtte krysse hverandre på Brandbu. Et usannsynlig kaos blei resultatet, som tyskerne til alt hell ikke var i stand til å utnytte. Kolonnekryssingen var en elementær blunder av Mork, en av de siste han fikk gjøre. For fjerde og siste gang grep Ruge inn, denne gangen for å fjerne obersten. Etter et kort mellomspill, blei han «utnevnt» til «assisterende distriktskommandosjef» i Møre og Romsdal, – i virkeligheten en klar degradering.

På tysk side hadde man lært noe viktig av kampene i Haugsbygda. Fra nå av blei stridsvogner satt inn overalt hvor norske styrker tok opp hard motstand. De tyske stridsgruppene fikk fra nå av den karakteristiske formen som preget dem under hele resten av Norgesoperasjonen: Med 1–5 stridsvogner i teten fulgte gjerne et par lastebiler med ingeniørtropper og materiell, deretter et infanterikompani med tunge våpen i busser og lastebiler. Bakerst fulgte en kanontropp og avløsningsstyrker, det hele tett sammen. På norsk side klarte man sjelden å gjøre noe med denne taktikken. Bak forhugningene tvers over vegen lå soldatene og ventet til tyskerne kom kjørende. Så braket det løs med det som var. Etter litt tid endte slike trefninger nesten alltid med tyske gjennombrudd. De kunne bare trekke seg litt tilbake for å få fram det tunge utstyret. På norsk side fantes det ikke panservernmidler. Uten panservernmidler kunne en slik taktikk bare møtes med omgående bevegelser for å unngå den tyske panserneven, og for i stedet å kunne angripe infanteriet i flanken og baktroppen, der det virkelig var sårbart. Nettopp dette blei forsøkt ved Bjørgeseter. Skiløperavdelinger tok seg rundt den tyske fronten for å angripe i flanken. På tross av at forsøket var famlende og ufullstendig, var virkningen svært demoraliserende på tyskerne, som

omgående foretok en tilbaketrekning.

Den oppholdende striden – dømt til nederlag

Hva slags hær var det som kjempet mot tyskerne i Sør-Norge i 1940? Dette er et viktig spørsmål. For svaret på det avgjør hvilke muligheter Ruge hadde i valget av taktikk. Det er en gjenganger i svært mange fektningsrapporter fra offiserer at mannskapene var så utrenede og udisiplinerte at det var umulig å iverksette taktiske offensiver – angrep f.eks. – innafor rammene av et større forsvar. Noe er det nok i dette. Iallfall har argumentet noe for seg i de første dagene av krigen. Men kampene varte i flere uker. Mulighetene for å øve opp avdelingene var så absolutt til stede. I stedet for at avdelingene på denne måten kunne bli mer erfarne i taktikk og disiplin, er det et gjennomgående inntrykk at avdelingene tvertimot blei dårligere etter som tida gikk. Hva kunne grunnen være til det?

Svært mye av forklaringen har med moralske faktorer å gjøre. De norske styrkene var i praksis frivillige. Det følger av at de aller fleste mannskapene hadde møtt uten å ha fått noen innkalling. Det var viljen til å sloss som drev dem, noen egentlig militær disiplin var det lite av. Gjenger av gutter som sloss, under ledelse av en eller annen offiser som også ville sloss. Saniteten var gjerne en lege som improviserte med sine private legesaker, og kokkene gardkjerringer og unge jenter. Det finnes nok av eksempler på at avdelinger nekta å lystre ordre hvis de mista tilliten til befalet. Det skjedde f.eks. i Setesdalen og i indre Østfold. Begge steder etter at soldatene i dagevis var blitt beordret tilbake uten muligheter for å komme i kamp. Stadige tilbaketog måtte virke demoraliserende. Ser vi nærmere på Ruges direktiver, finner vi lite – om noe – som viser at HOK var oppmerksomme på denne faren. Avdelingene

hadde behov for tillit til seg sjøl. Sjølrespekten var der til å begynne med, men den forsvant. Det samme gjorde tilliten til befalet. Den avdelingen som hadde stoppet angrepet ved Bjørgeseter fikk seinere en alvorlig moralsk knekk fordi den blei holdt i stadig passivitet. Den bataljonen som hadde blitt beordret tilbake fra Jevnaker etter at stridsvognene måtte gjøre vendereis foran Mosmoen, kom aldri seinere til hektene igjen. Soldatene forsto ikke nødvendigheten av retretten.

Det kan dokumenteres ganske grundig at befalet stort sett vek tilbake for å sette avdelingene i kamp fordi det fryktet store og unødvendige tap, og at stridsmoralen dermed ville gå i oppløsning. Eksempler på at stridsmoralen blei ødelagt av denne grunn aleine finner man få av. Tvertimot, felttoget gir et utall av eksempler på at det var andre faktorer som belastet moralen, slik som dårlig forpleining, dårlig utstyr, dårlig ledelse, mangel på søvn o.l., og at hard kamp, gjerne med store ofre, like ofte styrket moralen som svekket den. Det avgjørende var om innsatsen ga resultater. På dette punktet ser vi klare manglene i den taktiske ledelsen på norsk side. Hverken i teorien eller i praksis var det noen forståelse for at det var absolutt nødvendig å vinne taktiske seire i de trefningene man innlot seg i. Det var sjølsagt riktig som Ruges direktiv av 15. april slår fast, at man ikke skulle innlate seg i avgjørende strider som man kunne tape. Men uten en understrekning av at det på den andre siden var helt nødvendig å velge tid og sted for avgrensede, tilintetgjørende taktiske slag mot fienden, er det lett å se at direktivet kunne bli et alibi for resignert tilbaketrekning.

Det er mulig at Ruge ikke tilla dette noe vekt, fordi han regnet med at snarlig massiv alliert innsats ville snu det strategiske bildet. Å legge igjen skjulte depoter i de områdene som etter hvert blei okkupert av tyskerne, blei så vidt vi veit aldri vurdert. Det samme gjaldt spørsmålet om å sette opp irregulære avdelinger som kunne operere i de bakre, tyskokkuperte områdene. Alle former for irregulære operasjoner blei på det skarpeste fordømt. Motstanden i Vinjesvingen blei betraktet som irregulær og følgelig motarbeidet.

Perspektivet var så kortsiktig og så knyttet til håpet om massiv britisk unnsetning, at det eneste taktiske prinsippet som blei tillagt vekt var å bevare styrkene mer eller mindre intakte.

Sammentrekningen av de norske stridskreftene inn i dalmunningene i Gudbrandsdalen, Gausdal og Valdres var utfra den samme tankegangen en naturlig konsekvens. De skulle jo snart sørover igjen.

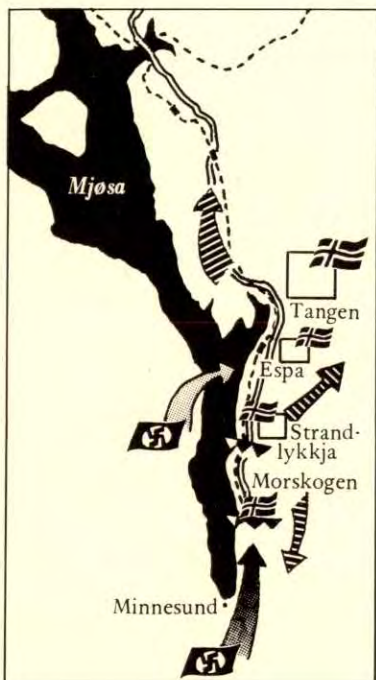
Illusjonen om den massive allierte innsatsen var på denne måten grunnpillaren for helt avgjørende begrensninger i så vel taktikken som strategien. Begrensninger som la forholda til rette for den kommende katastrofen.

TAPET AV HAMAR

Hamar var et viktig politisk og militært senter. Kringkasteren som lå i byen gjorde det mulig for regjeringen å holde kontakt med befolkningen. Over Hamar kunne overkommandoen holde telefonsamband med styrkene i Østerdalen. Da Hamar falt, var det ikke lenger mulig å holde noe som minnet om en front mellom Mjøsa og svenskegrensa. De enkelte norske avdelingene i Hedmark blei overlatt til seg sjøl.

Denne viktige seieren innledet tyskerne med en enkel og genial manøver. Etter en rekke mislykkede angrep på de norske stillingene sør for Tangen i dagene 14. – 16. april, gikk tyske styrker den 17. april opp på vestsida av Mjøsa. Derfra krysset de Mjøsisen mellom Strandlykja og Espa. General Pellengahr, sjefen for 196. infanteridivisjon og ansvarlig for hele «Gruppe Oslo-øst», ledet personlig operasjonen. At toppsjefene deltok i frontlinja på denne måten var ikke uvanlig på tysk side, verken i Norge eller andre steder. På norsk side var det nesten utenkelig. De norske gruppesjefene lå vanligvis langt bak kamponene med sine staber, med usikre informasjon og ingen muligheter til å gripe inn i detaljstriden.

I stor fart blei de norske styrkene på østsida av Mjøsa beordret

Kart 7: Tysk flankemarsj over Mjøsa.

Den tyske framrykkingen mot Tangen 16.–17. april. Tyske styrker gikk over Mjøsisen til Espå, og utflykterte den norske stillingen ved Strandløkka. Et norsk forsøk på utflyktering av det tyske hovedstøtet på østsida av Mjøsa fikk liten betydning.

april var man nå kommet tilbake til det punkt hvor frammarsjen skulle begynne.

tilbake. De som lå ved Strandlykkja, gikk tapt fordi ordren ikke kom fram før de var avskåret.

Lenger nord ved Tangen, var norske styrker i ferd med å bygge en sterk stilling. Den tyske sjokkmannøveren over Mjøsisen hadde imidlertid en kraftig moralsk virkning. Da marsjkolonnene fortsatte mot Tangen, så å si uten stans, beordret Hvinden Haug sine styrker ut av stillingen. Divisjonsledelsen hadde bestemt seg for å ta et langt sprang tilbake. Forsvarstillingene skulle legges i området sør for Lillehammer, Åsmarkalundeshøgda. Hamar måtte rømmes. De tyske styrkene fulgte tett på tilbaketog.

Etter harde angrep den 20. og 21. april blei de norske styrkene kastet tilbake også fra sine nye posisjoner, og inn i Gudbrandsdalen, sammen med mindre engelske avdelinger som var kommet sørover dagen før. Etter Ruges direktiv av 15.

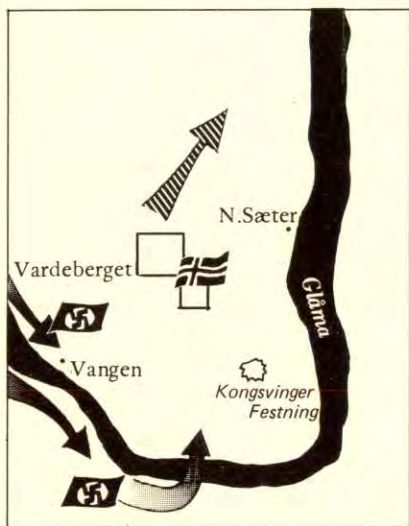
DE FRIVILLIGE VED KONGSVINGER

Kongsvinger festning var stilt i reserve i 1926. Etter den tid blei festningen bare brukt som oppbevaringssted for våpen og utstyr til landevernsbataljonen av IR 4, og soldatene til denne bataljonen skulle ved mobilisering møte på festningen. Vinteren 1940 var festningen i tillegg tatt i bruk som interneringsleir for tyske militære. Den 10. april satt det 24 tyske offiserer og menige på festningen, internerte flyvere og marinefolk.

I forvirringen den 9. og 10. april hadde regimentet gitt beskjed om at mobiliseringen av landevernssoldatene var stoppet. Oppslag om dette som var undertegna regimentssjefen oberst T. Dahl blei hengt opp i distriktet. Tross dette møtte mange av mannskapene opp på festningen som frivillige. Sammen med dem kom det også mange over grensa fra Sverige, norske Finlandsfrivillige, svensker og til og med noen dansker som meldte seg som frivillige. Kommandanten, major Hoch-Nielsen, satte seg imot å dele ut våpen. Isteden satte han fri de internerte tyskerne etter oppfordring fra den tyske marineattachéen i Oslo, kaptein Schreiber (som også var Abwehr-mann). Hoch-Nielsen døde i 1943. Mer veit vi ikke om hans forhold til Abwehr.

Krangelen med den gamle nazi-majoren endte med at soldatene sprengte dørene til magasinene og delte ut våpna. I mellomtida var en tysk kolonne meldt på veg østover fra Oslo. En del av de frivillige, forsterket med skytterlagsfolk, blei kjørt fram mot Skarnes. Resten blei igjen for å forsvare Kongsvinger. De framrykkende tyskerne blei overfalt først ved Snekkermoen, seinere ved Øverstrøm og Sander. For ei tid trakk tyskerne seg tilbake.

Samtidig blei det imidlertid gitt ordre om norsk tilbaketrekning til Elverum. De frivillige i Kongsvinger, under ledelse av den svenske fenrik Benckert, protesterte og insisterte på å forsvare byen og festningen. Til slutt fikk de lov til det, men først etter at en del av styrken var beordret tilbake og sluttstykkene fjernet fra noen eldre, men brukbare feltkanoner på festningen. Hendingen førte nesten til mytteri blant de frivillige. Det lyktes å finne to av

Kart 8: Kongsvinger festning. Den tyske avskjæringen av «kompani Benckert» ved Kongsvinger festning 16. april.

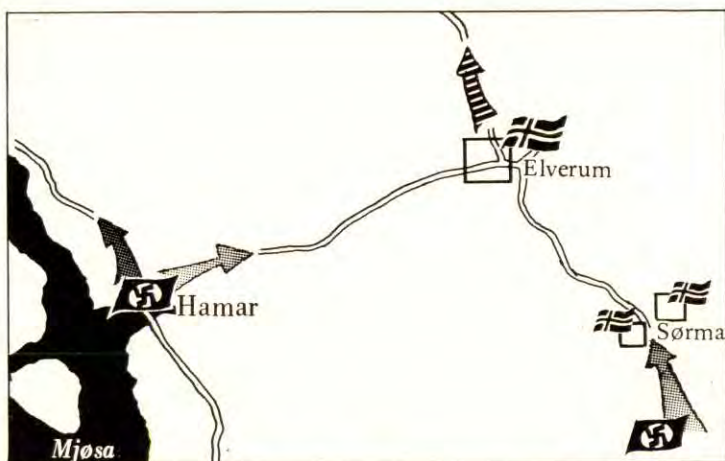
sluttstykkene i snøen, og få to kanoner i orden igjen.

Den 16. april angrep tyskerne «kompani Benckert» ved Kongsvinger festning, men møtte motstand. Imidlertid viste det seg at Kongsvingerbrua ikke var skikkelig sprengt av de norske styrkene, som trakk seg tilbake til Elverum. Tyskerne gikk over brua, og hele grunnlaget for forsvaret brøt sammen. Den norske styrken trakk seg kjempende ut av stillingene nordover, men unngikk ikke å bli splittet opp og avskåret. Benckert samlet restene

av styrken i skogen nord for byen, og marsjerte mot Elverum for å finne tilbake til de norske linjene. Etter ca. 1 mnd. krysset de over i Sverige. Derfra gikk ferden til Nord-Norge for å fortsette kampen.

Den paniske tilbaketrekkingen til Elverum førte til at Ruge greip inn. Major Rød blei utnevnt som sjef for styrkene i Kongsvingeravsnittet, og han hadde ordre om å samle styrkene og rykke fram mot Kongsvinger igjen.

Framrykkingen skjedde på begge sider av Glomma, uten føling med hvor langt tyskerne var kommet, pga. den lange retretten. På vestsida av Glomma kom styrken i kamp med tyskerne ved Ramsøy og Sanstad, og blei trukket tilbake etter at deler av den måtte overgi seg. På østsida støtte den norske avdelingen sammen med

Kart 9: Elverum 18.–19. april. Etter tapet av Hamar kom Elverum i en vanskelig stilling, som oberst Hjort benyttet til tilbaketog mot Rena.

tyskerne ved Roverud. Tyskerne brøt igjennom, men klarte ikke å forhindre norsk retrett. Både framrykkingen og tilbaketog til major Røds avdelinger blei gjort vanskelig fordi oberst Hjort hadde satt i gang forhugninger av vegene og brusprengninger uten hensyn til de norske styrkene.

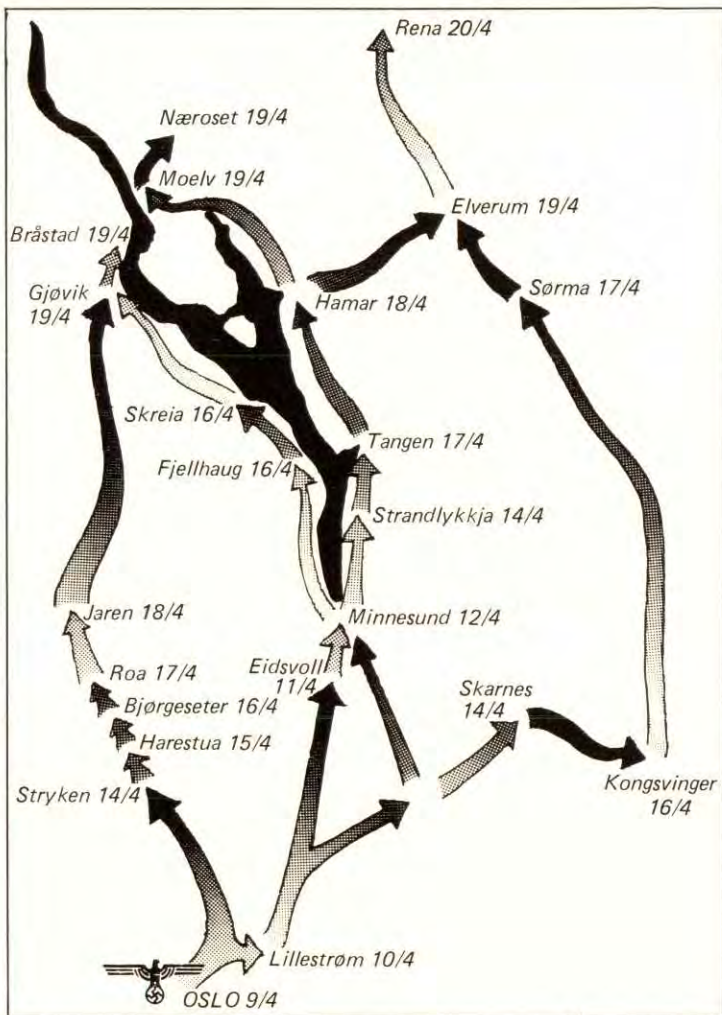
Den 17. april blei major Røds styrker beordret tilbake til Elverum og Rena. Forsvaret av Elverum mot sør blei forberedt ved Sørma, hvor den tyske kolonnen blei stoppet for ei tid med et vellykket ildoverfall. Nå var imidlertid situasjonen slik at den norske stillingen ved Tangen var oppgitt. Tyskerne hadde dermed fri veg mot Elverum fra vest. Situasjonen innbød til tilbaketrekning igjen. Oberst Hjort lot ikke anledningen gå fra seg. Det lenge forberedte forsvaret av Elverum blei oppgitt uten sverdslag.

I stedet ga oberst Hjort ordre til å forberede forsvaret ved Åsta sør for Rena med avgjørende strid. Dette var i strid med Ruges direktiv om oppholdende forsvar. Om obersten trodde at situasjonen var i ferd med å snu er vanskelig å si. Etter alt å dømme var han på dette tidspunkt i ferd med å miste kontrollen.

Situasjonen blir kritisk på Østlandet

Omkring den 20. april var de norske styrkene trengt tilbake til dalmunningene over hele Østlandet. Det åpne og ganske flate skoglandet hadde i det minste i teorien gitt forsvarerne rike muligheter til manøvrering og fleksibilitet. De kuperte østlandsskogene med et utall av bekker og kjerr, myrer og vann og elver i vårløsing, avskåret av smale og svingete veger, hadde bydd på mange muligheter for overfall. At de i så liten grad blei utnyttet, henger sammen med hvordan felttoget blei ledet, som vi allerede har vært inne på. Da styrkene blei presset opp i dalene, blei alt dette forandret. Vegløse fjellområder skilte stridsgruppene i Hallingdal, Valdres, Gausdal, Gudbrandsdal og Østerdal. Trange daler og bratte fjellsider presset kampfrontene sammen, og ga små muligheter for sidebevegelser og forflytninger. I den klassiske krigsteorien skulle denne typen terreng (defilé) gi forsvareren større fordeler enn angriperen. I praksis kom det til å virke motsatt. Forsvaret kom fortsatt til å konsentrere seg om sperringer av hovedvegen i dalbunnen. Det blei enkelt for tyskerne å lokalisere forsvarerne ved hjelp av sine speiderfly. Gjorde forholda det mulig, satte tyskerne deretter inn sine konsentrerte støt med tungt materiell. Var det umulig å komme til med slikt utstyr, blei det et spørsmål om hvem som klarte å komme først opp fjellsidene på flankene. Det blei som oftest tyskerne. I en rapport fra 69. div. på vestlandet kan vi lese:

«Det er ikke nok å besette sperringene som nordmennene gjør, man må også sikre dem mot å bli omgått ved å besette høyder omkring. Nordmennene mente det var umulig å foreta slike omfatninger, men vi har bevist at det kan gjøres, og vi må regne med

Kart 10: Tysk framrykking mot Gudbrandsdals-Østerdals-området 9.–19. april.

at de vil trekke nytte av våre erfaringer.»⁵⁵ 181. infanteridivisjon gjorde samme erfaring: «Våre folk som for det meste kom fra flatlandet var pga. snømassene bundet til veien, mens motstanderne hadde alle muligheter pga. sine skiavdelinger og sine fjellvante soldater.»

«Det viste seg stadig at de fiendtlige stillingene bare kunne tas når de blei angrepet omfavnende. Man må da regne med tidkrevende oppstigning på høydene. Når det blei gjort, vek fienden som regel raskt. Det beste tidspunkt for angrep var de tidlige morgentimene. Britene og nordmennene lot seg stadig overraske.»⁵⁶

KATASTROFEN I GAUSDAL

Da Hamar og Tangen var overgitt og de norske styrkene trukket tilbake til Lillehammer, var vegen åpen for tyskerne østover. Dette blei påskuddet for å gi opp forsvaret av Elverum, og å trekke styrkene nordover mot Rena. En tilsvarende rokking skjedde vest for Mjøsa. En tysk styrke følte seg nokså forsiktig fram på vestsida av Mjøsa, men blei hindret i frammarsjen av sprengninger og motstand ved Førkinstad. Videre tysk framgang på Skreiafronten skulle stoppes ved hjelp av en godt forberedt stilling bak Lenaelva. Tysk omfatningsangrep på flanken skulle møtes med et flankeringsangrep fra den norske bataljonen som hadde stoppet tyskerne ved Bjørgeseter, som nå hadde fått hvile ut skikkelig. «Den situasjonen som forelå var uten sammenlikning den gunstigste i hele Sør-Norge for å sette i verk et virkelig kraftig flankeangrep med en ganske sterk og fullt utstyrt og godt øvet skiavdeling . . . Men dessverre, heller ikke her fikk vi noe godt resultat.»⁵⁷ Oberst Dahl hadde grepet inn, og stoppet angrepet, med henvisning til hendingene på østsida av Mjøsa. I stedet beordret han styrkene tilbake til Bråstad-Vrådal, nord for Gjøvik. En

55. Sitert fra oberst G. Østbye: «Erfaringer fra kampene i 1940».

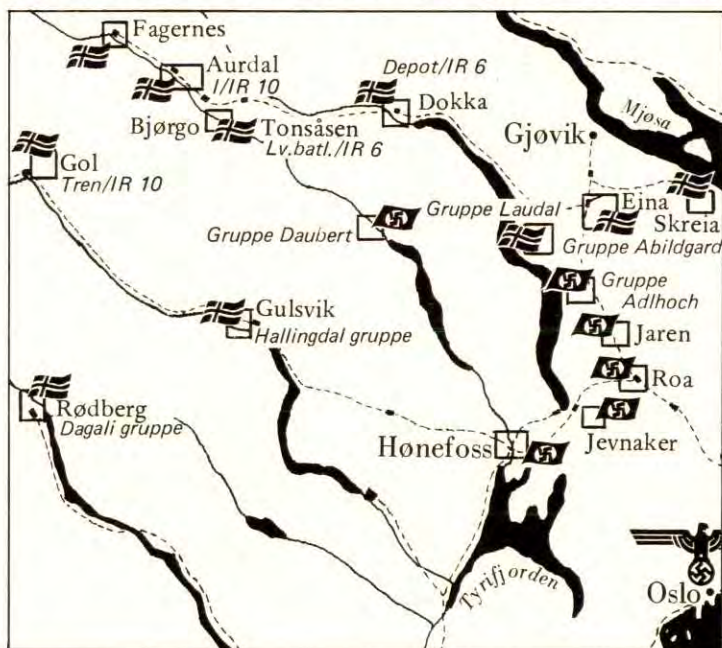
56. Den samme.

57. Den samme.

ny taktisk studie av felttoget oppsummerer mentaliteten slik: «Jeg trekker meg tilbake fordi du trekker deg tilbake, fordi jeg trekker meg tilbake, fordi du trekker deg tilbake . . . osv.»⁵⁸

På dette tidspunktet blei oberst Dahl gitt kommandoen over samtlige styrker mellom Randsfjorden og Mjøsa. Gruppen Mork var oppløst, og oberst Mork fjernet. Det skulle imidlertid vise seg at den forsiktige og usikre oberst Mork var blitt erstattet med en like usikker og forsiktig oberst Dahl.

På østsida av Randsfjorden angrep tyskerne samtidig ved Hornskleiva og seinere lenger nord ved Fall. I den første av disse trefningene lyktes det å slå ut ei stridsvogn med bensinflasker.

Kart 11: Vestoppland-Buskerud. Det strategiske situasjonen i Vestoppland-Buskerud 17. april.

58. P.G. Gabrielsen: «Kamp eller kapitulasjon?», hovedoppgave i historie UiO, 1980.

Den 19. april falt avdelingene tilbake til Fluberg. En av grunnene var sterk misstemning blant soldatene. Befalets ledelse etter den kaotiske retretten over Brandbu fra Jevnaker hadde gitt ytterligere næring til en misnøye som nærmet seg mytteristemning.

I de følgende to dagene gikk tyskerne på både ved Bråstad og lenger vest ved Fluberg. Oberst Dahl ga ordre til å trekke sine styrker tilbake til Fåberg-Saksum-Gausdal. I dette området fikk obersten ordre om å støtte operasjonene i Gudbrandsdalen ved å legge vegen langs Mjøsa-Lillehammer-Tretten under ild med det gruppen hadde av skyts, og ellers støtte operasjonene der med alle midler. Da forsvaret ved Dalberg nord for Lillehammer falt sammen, og stillingen ved Tretten enda lenger nord stod i fare, måtte Dahl velge mellom å forsøke et gjennombrudd til Gudbrandsdalen over Tretten, eller å trekke sine styrker opp i Vestre Gausdal, hvor han ville bli avskåret. Han valgte det siste. Forslag om å forsøke å slå seg ut nordover over fjellet til Nord-Gudbrandsdalen eller vestover til Valdres, falt ikke i god jord hos befalet i gruppen. Allerede så tidlig som den 22. uttalte bataljonssjefene at de ikke hadde tro på noen videre kamp. En resignert oberst Dahl tok initiativ til forhandlinger. Den offisielle kapitulasjonen skjedde natta mellom 29. og 30. april. En ordre fra Ruge om at de mest energiske skulle få anledning til å komme seg unna, blei ikke tatt til følge.

Kapitulasjonen i Gausdal omfattet vel 3500 mann og 10 feltkanoner med mye ammunisjon og utstyr. Etter tilbaketil trekkingen fra Bråstad-Vardal hadde denne store styrken ikke gjort noe vesentlig nytte for seg. De kom inn i en blindgate i Gausdal, og fikk lov til å være i fred der til de ga seg, lenge før styrkens forsvarsmidler var oppbrukt. At det fikk utvikle seg slik, sier like mye om Ruges ledelse som om Dahls. I Gudbrandsdalen var det store mengder artilleriammunisjon; men nesten ikke skyts. I Gausdal mye skyts som ikke blei brukt. Hadde Dahls styrke blitt disponert til Gudbrandsdalen, ville denne styrken aleine betydd mer enn en fordobling av de norske stridskreftene der.

TYSKERNE STOPPES VED BAGN – OG BRYTER GJENNOM VED TONSÅSEN

Sett fra tysk synspunkt var operasjonene mot de norske styrkene i Gausdal allerede den 20.–21. april redusert til opprenskingsaksjoner av sekundær betydning. Årsaken var at flyoppklaring hadde gitt beviser for at det skjedde troppeoverføringer fra Vestlandet til Østlandet lenger vest. Falkenhorst reknet feilaktig med at det dreide seg om allierte styrker. I løpet av 21. april omgruperte tyskerne og kastet all kraft inn i støtet mot Valdres og Gudbrandsdalen for å møte den nye trusselen. Den tyske styrkeforskyvningen kan illustreres ved følgende oversikt:⁵⁹

Situasjonen 18/4:

Situasjonen 23/4:

	norske	tyske	forhold	norske	tyske	forhold
Valdres	5000	1600	3,1:1	5000	4800	1:1
Mjøsa-vest	3000	4000	0,75:1	3500	1000	3,5:1
Mjøsa-øst	2000	3000	0,66:1	1700	6000	0,28:1
Østerdalen	350	3400	0,1:1	350	3400	0,1:1

Det var overføringen av den norske 4. brigade under oberst G. Østbye fra Voss til Østlandet tyskerne hadde oppdaget. Brigaden hadde fått ordre fra Ruge om å rykke fram så langt sør og øst at den fikk kontakt med oberst Dahls styrker i området Dokka-Fluberg. Så langt sør kom den aldri. Etter Ruges plan skulle den delta i den planlagte offensiven sørover. HOK regnet med at det tomrommet som oppsto på Vestlandet i løpet av kort tid skulle fylles av allierte tropper.

Oversikten viser hvordan tyskerne reagerte på den nye informasjonen. Tropper trekkes ut av Gausdal-avsnittet og konsentreres henholdsvis i Gudbrandsdalen og lenger vestpå i Valdres.

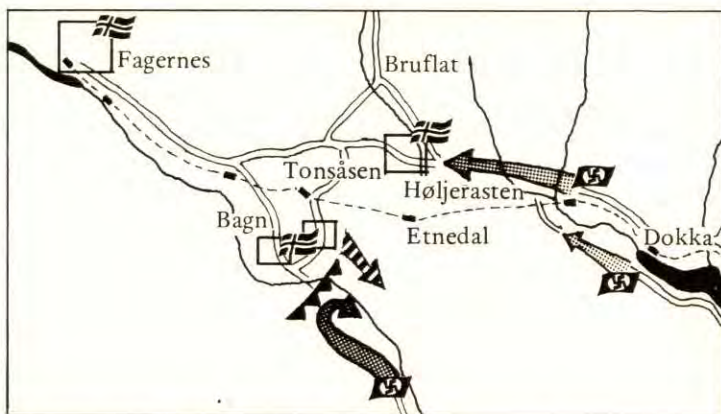
59. Fra P.G. Gabrielsen: «Kamp eller kapitulasjon?», s. 116.

I Valdres hadde tyskerne kjørt seg fast ved Bagn. Landevernsbataljonen av IR 6 klorte seg fast i kleivene på oversida av tettstedet. Da 4. brigade kom nordfra ned til Bagn og avløste de eldre mannskapene fra IR 6, hadde tyskerne to dager bak seg med forgjeves forsøk på å bryte igjennom. Landevernsbataljonen hadde trukket seg opp Ådalen fra Hønefoss og vært i trefninger tre ganger, først ved Hen og Hallingby den 14. april, så to dager seinere ved Bjonevika på østsida av Sperillen. Så hadde de trukket seg tilbake til Bagn, og forskanset seg.

Etter gjentatte tyske bevegelser for å bryte igjennom fram til den 20. april, fikk de smake sin egen taktikk. Et norsk kompani, utstyrt med ski, tok seg fram sørover på østsida av elva. Et par mindre patruljer blei overrumplet, og natta mellom 21. og 22. april besluttet tyskerne seg for å trekke seg helt ut, framfor å risikere å bli avskåret fra vegforbindelsen sørover dalen. De kjørte uten stans helt ned til Hønefoss. I Bagn sto det igjen en stridsvogn, et stort antall busser, forskjellig skyts og en mengde annet materiell.

Det tyske nederlaget i Bagn falt sammen med den endrede strategiske situasjonen. Falkenhorst var redd for å miste initiativet. Men på kort tid skulle Wehrmacht vise sin overlegne evne til å rokkere og å konsentrere. Gjennom den omgrupperingen som omfattet hele linja Gudbrandsdalen-Gausdal-Valdres, blei grunnlaget lagt for å gjenerobre initiativet også i Valdres på meget kort tid.

Det andre tyske angrepet mot Valdres kom både mot Bagn, og lenger øst, mot Tonsåsen gjennom Etnedalen fra nordenden av Randsfjorden. Det var her i øst hovedstøtet og gjennombruddet kom. Den 21. og 22. april hadde forskjellige avdelinger av 4. brigade vært i kamp med framrykkende tyskere i traktene Fluberg, Kronborg, Odnes. Den avgjørende kampen kom til å stå ved Høljerasten bru i Etnedal, den 24. april. Et ganske godt utbygd norsk forsvar blei revet opp og kastet tilbake i panikk, uten å ha vært i nærkamp. Oberst Østbye, som personlig greip inn og stoppet den paniske flukten til bataljonen, var ikke nådig i sin

Kart 12: Bagn-Tonsåsen. De tyske angrepene i Bagn og Tonsåsen mot styrker fra IR 6 og 4. Brigade.

dom: «Det var meg en veldig skuffelse at Høljerasten falt uten noen vesentlig kamp og spesielt uten noen infanterikamp. Kanonene var utmerket, mitraljøsene var gode, men infanteriet var dårlig. Det hele ble oppgitt svært fort.»⁶⁰ Østbye var en sjef med et offensivt syn på tingene. Han fulgte Ruges henstilling om å fjerne udugelige eller tvilsomme sjefer. Bataljonsjefen ved Høljerasten, major L.M.E. Sæter, ble avsatt på stedet. Kompanisjefene, kapteinene J. Solberg og J.K.I. Sefland, unngikk samme skjebne fordi de under nokså tvilsomme omstendigheter forsvant fra sine avdelinger ved Høljerasten bru, og ble seinere arrestert av tyskerne. Østbye prøvde å trekke i gang et flankerende motangrep for å gjenvinne de tapte posisjonene, men angrepet ble ikke utført fordi befalet ikke ville. I det hele tatt ser det ut til at treghet og passivitet fra befalet på bataljon/kompaniplan var et problem for Østbye. Den 24. april avsatte han også en annen bataljonssjef, major Haanes, for sterk «nervøsitet».

60. Oberst Østbye i møte med den militære undersøkelseskommissjonen 14. mars 1947.

Etter å ha presset seg forbi ved Høljerasten bru, fulgte tyskerne jernbanelinja og besatte fjellpartiet ved Tonsåsen. Herfra skjedde så den videre frammarsjen nordover. Etter en del flankerende manøvrer, som stort sett ikke førte til noe, så Østbye seg tvunget til å trekke seg nordover. Tradisjonelt har kampene rundt Tonsåsen blitt framstilt som svært harde, og det norske sammenbruddet med påfølgende tilbaketrekning forklart som et resultat av uheldige omstendigheter, gunstig flyvær og knusende tysk overlegenhet. Både været og dårlig samband spilte nok en rolle, men neppe noen avgjørende rolle. 4. brigade besto av ca. 5000 mann. Først i siste fase av det tyske angrepet blei tyskerne så mange. Brigaden hadde artilleri, mitraljøser og var godt utvilt. Heller ikke på dette området kunne tyskerne vise til noen knusende overlegenhet. Bruken av stridsvogner var ingen stor suksess. Det var infanteristriden 4. brigade tapte.

Den videre striden i Aurdal fram til kapitulasjonen på Fagernes den 1. mai, skal vi ikke si så mye om. Den åpne Aurdalsbygda ga små muligheter for forskansninger av samme typen som Bagn og Høljerasten bru. I høgfjellet stengte snøen. Det kom ikke på tale å slippe avdelingene av gårde på egen hand. Likevel var det mange soldater som ikke fulgte kapitulasjonsordren, og stakk i stedet til fjells med sine våpen. De fleste av disse søkte seg enkeltvis eller gruppevis over fjellet til Vestlandet. De som lot seg ta til fange på Fagernes, fikk høre en tale av flypioneren og nazisten kaptein Trygve Gran, om nødvendigheten av å vise fornuft og nasjonalt sinnelag i den oppståtte situasjonen.

TREFNINGENE GULSVIK-FLÅ

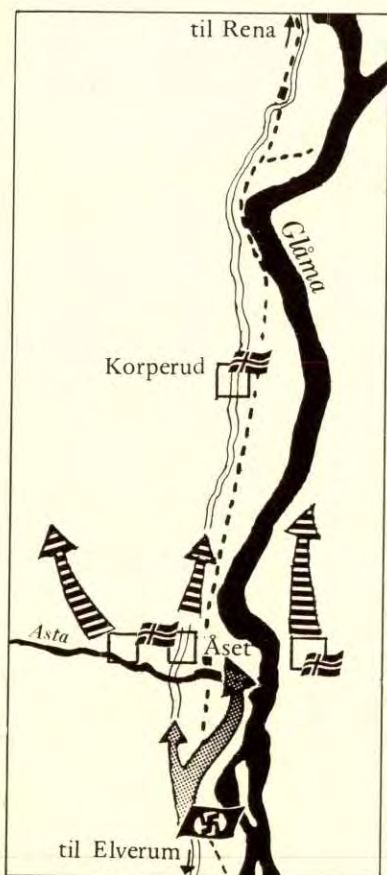
En annen grunn til at situasjonen i Valdres blei uholdbar, var at Hallingdal var blitt tysk område. Dermed kunne brigaden angripes i flanken over vegen Gol-Leira, og i ryggen via Hemsedal-Filefjell-Vestre Slidre. 4. brigade hadde allerede den 12. april sendt et kompani til Gulsvik fra Voss. Ved Gulsvik hadde de

forberedt en sperrestilling. Den 25. april blei de angrepet av en tysk gruppe etter klassisk mønster. Første støt blei stoppet. Kompaniet brukte pausen til å trekke seg tilbake til Flå, hvor de forberedte neste sperring på begge sider av Hallingdalselva. Resultatet blei at den østre delen av kompaniet blei avskåret av det tyske angrepet langs jernbanelinja, og presset opp i Vassfaret. Resten av kompaniet blei kjørt opp til Geilo og oppløst sammen med styrker fra Numedalen, som bare hadde vært i kortvarig kontakt med mindre tyske styrker ved Ulvik bru og Djupdal, sør for Rødberg.

SAMMENBRUDDET I HEDMARK

Det endelige tyske gjennombruddet i Hedmark var en oppvisning av overlegen tysk manøvreringsevne og tafatt norsk ledelse. Etter tilbaketog fra Elverum var oberst Hjort overlatt til seg sjøl med Østerdalsgruppen. Som en av landets mest prominente nazister helt fram til 9. april var det liten grunn til å vente den største energi og initiativ fra obersten. Det var heller ikke med slike egenskaper han hadde markert seg de første dagene etter den 9. april. Hans ansvar for hendingene i Kongsvingerdistriktet de første dagene som øverste sjef hadde avfødt kritikk. Situasjonen var blitt reddet ved at major Rød var satt inn. Politisk hadde obersten reddet seg ved å ta avstand fra sin partiformann major Quisling, og å unnlate å følge hans ordre om å arrestere regjeringen. Noe annet kunne han heller ikke gjøre. Ruge var imidlertid ikke sikrere på Hjort enn at han beordret artilleriobersten O.S. Strugstad til Hjorts stab den 19. april. Strugstad rapporterte daglig til HOK om situasjonen og Hjorts disposisjoner. Hjort motarbeidet Strugstad fra første øyeblikk, og gjorde lite for å skjule sin misnøye.

Etter tilbaketrekningen fra Elverum ga Hjort som tidligere nevnt ordre til avgjørende forsvar ved Åsta, sør for Rena. Sjøl la han sin kommandoplass ca. 30 km nord for Rena. Framme ved Åsta lå flere avdelinger side om side uten noen felles gruppe-

Kart 13: Åsta. Forsvaret av stillingne bak Åsta var passivt og dårlig ledet. Tyskernes sårbare venstre flanke fikk seile sin egen sjø, mens de i ro og mak kunne bygge opp tilstrekkelig styrke til gjennombrudd mellom Glomma og jernbanen.

ledelse. Fordi han lå så langt tilbake, hadde obersten ingen mulighet for å gripe inn. Trefningen den 21. april blei en kopi av den vanlige. Et frontalt støt blei bremset opp, etterfulgt av en omfatning av forsvarrets venstre fløy. Så toget forsvarret tilbake. En ny norsk stilling lenger nord ved Korperud bremset ned tyskerne, og sikret tilbaketoget for restene av de norske avdelingene.

Oberst Strugstad som hadde vært framme i kamplinja, dro tilbake for å prøve å påvirke Hjorts videre disposisjoner, men med lite hell.

Ved Rena deler dalen seg i Glåmadalen og Rendalen. Det videre tilbaketoget skulle skje i begge dalfører for å unngå å bli utflankert. En tysk styrke hadde imidlertid klart å forsere Julussavegen, på østre Glåmabredd sør for Rena. Veggen var gjenhagd fra norsk side. Geværkompaniet Vangerud, som var på veg mot Deset i Rendalen, blei

overrasket, og ga seg uten motstand.

Tyskerne konsentrerte hovedangrepet gjennom Rendalen, hvor det bare var svake norske styrker. Hjort hadde planlagt avgjørende forsvar med sperrestillinger i området Hovda-Stai-Koppang. I sin begrunnelse for å gå over til avgjørende strid hevdet obersten at styrkene i Gudbrandsdalen var i ferd med å angripe sørover fra Lillehammer mot Hamar. Full av tvil ringte Strugstad til HOK og spurte om så var tilfelle. Der fikk han klar beskjed om at det motsatte var tilfelle, 2. divisjon lå på spranget nordover fra Tretten. Men Hjort nektet å forandre ordren. Strugstad informerte HOK om at han ikke kunne være med på å gi en ordre som bygget på et falsum, og at han derfor ville forlate Hjorts stab.

Det tyske hovedstøtet gjennom Rendalen hadde ingen vansker med å feie bort det norske forsvaret. Hovedstyrken i Glåmadalen var dermed utflankert, og kunne risikere angrep i ryggen. Samtidig brøt imidlertid tyskerne også igjennom stillingene mot Koppang, på østsida av Glåma. Dermed var den organiserte motstanden i Hedmark brutt. Dagen etter, den 24. april blei oberst Hjort kalt til HOK og fratatt kommandoen. Oberst Strugstad hadde reist til nordenden av Storsjøen i et forsøk på å organisere frivillige, og mottok der sin utnevnelse som ny sjef for Hedmark-gruppa samme dag.

HEDMARKSGERILJAEN

Etter sammenbruddet ved Koppang fortsatte den militære motstanden i Hedmark ennå noen dager inn i mai, i forskjellige deler av fylket. Tyskerne trodde de sto overfor partisanvirksomhet og ikke rester av den regulære hæren, og var usikre på situasjonen. I hovedsak dreide det seg om tre forskjellige styrker. I Trysil blei det samlet en styrke på ca. 200 mann som stoppet et tysk framstøt ved Grøndalen den 2. mai. I Nordre Osen hadde en svensk kaptein Bjørkmann tatt ledelsen i oppsettingen av en frivillig

avdeling. Den 1. mai utkjempet de en trefning med tyske styrker som snudde. Mellom Røros og svenskegrensa hadde major Rød samlet opp en styrke på rundt 200 mann, som den 2. mai rykket sør for Røros og arrangerte et bakhold.

Etter katastrofen ved Koppang gjorde ikke oberst Strugstad noe forsøk på å samordne det som var av rester av motstand i Hedmark. Det ser ut til at obersten hadde gitt opp. Grunnen til at disse «lommene» av motstand kunne eksistere ennå ei kort tid, var først og fremst at tyskerne prioriterte å støte fram nordover.

NÅVERDALEN-GAULDALEN

Etter sammenbruddet ved Koppang, kjørte tyskerne det remmer og tøy kunne holde til Tynset, og derfra mot Kvikne. De var nå nær ved å oppnå sitt strategiske mål: å åpne vegen til Trondheim. Mot Trondheim var vegen sperret ved Berkåk. Da nyhetene om hva som hadde skjedd ved Koppang nådde fram, blei hovedtyngden av forsvaret i en fart flyttet fra Berkåk til Nåverdalen. Her angrep tyskerne i et vanskelig defilé, og blei stoppet opp i dagene 26. – 28. april. I Gauldalen følte tyskerne seg fram fra Trondheim. Norske styrker kom i kamp ved Haga bru den 24., og litt seinere ved Kotsøy. Kaptein Munthe fra IR 12 i Trondheim, hadde tatt kommandoen her. Da han bestemte seg for å legge ned kampen i slutten av april, organiserte en del yngre befal et «formidabelt opprør»⁶¹ mot kapteinen. De ville fortsette å sloss. Hovedmannen bak «opprøret», Sersjant Getz Wold, blei imidlertid drept i kamp kort tid etter.

61. Rapport fra den militære undersøkelseskommissjonen av 1946, s. 118.

Britene kommer – sammenbrudd i sør

Grunntanken bak den norske militære taktikken var den passive, oppholdende striden. Det var en taktikk som ikke kostet mye i form av menneskeliv, for hele poenget med den var jo å overlate til britene å knuse tyskerne. Forventningene til hva britene kunne utrette, blei skrudd voldsomt i været, både blant menige, befal, i overkommandoen og i regjeringa. Skuffelsen blei desto større da det viste seg hvor små og svake styrker som kom. Utstyret var mangelfullt. Stridsvogner, luftvern, fly, artilleri kom det nesten ingenting av. Den første styrken, brigaden Morgan, var i tillegg satt opp av helt uerfarne, nye rekrutter, som knapt nok hadde tatt i gevær før.

Brigaden Morgan var stridsmessig verdiløs under norske forhold. Det viste seg etter kort tid. Særlig var befallet og underbefallet dårlig, uten evne til å tilpasse seg krig under norske forhold. De brakte med seg sine oppvartere, sine rumrasjoner og sine aristokratiske vaner som om de var på golfbanen, mens soldatene frøs i tynne uniformer som var laget for langt sørligere breddegrader. De som hadde anledning til å sammenlikne det britiske og det tyske befallet, måtte bli slått av hvor uendelig mye dyktigere tyskerne var enn sine britiske motstandere.

FRA BALBERG TIL ÅNDALSNES

Etter at de norske styrkene var kastet ut av stillingene ved Lunde-
høgda og Åsmarka sør for Lillehammer, var det klart at det ikke
var mulig å forsvare Lillehammer. I stedet blei de britiske kompa-

niene som var kommet, trukket sammen ved Balberg. Her skulle de holde tyskerne så lenge at de norske styrkene fikk tid til å reorganisere og å hvile lenger nord. Britene la ingen vekt på å sikre flankene sine, og holdt seg til hovedvegen. Resultatet var at en liten tysk patrulje gikk forbi stillingen på østsida, og åpnet ild bakfra. Britene fikk panikk, og oppga stillingen uten kamp.

Tapet av Balbergstillingen var en alvorlig strek i regningen for HOK, som trengte tid for å forberede det videre forsvaret. Etter sammenbruddet sør for Lillehammer hadde HOK forberedt avgjørende kamp ved Tretten, men forberedelsene var ennå ikke ferdige og troppene hadde ikke fått hvile. Det endte med at britene derfor også skulle ha ansvaret for Trettenstillingen, men den britiske sjefen insisterte på at han måtte ha forsterkninger av norske styrker. En norsk styrke blei avgitt til den østre flanken av fronten.

Angrepet kom midt på dagen den 23. april, først mot de norske soldatene på venstre flanke hvor det blei avvist. Så blei det tyske presset flyttet vestover, og gjennombruddet kom først lengst vest på andre sida av elva og deretter i sentrum. Med ett var de britiske styrkene på fullt sprang tilbake, mens den norske styrken blei liggende igjen og etter hvert blei omgått. Nederlaget ved Tretten blei en katastrofe på linje med Klekken og Koppang. Hele den norske styrken gikk tapt. Den måtte trekke seg opp i fjellet for å komme unna, men klarte ikke å komme tilbake til fronten før kapitulasjonene i Sør-Norge den 3. og 4. mai. Den britiske brigaden var så ødelagt at den måtte trekkes opp i Heidal for å hvile, og kom ikke mer i kamp.

Tyskerne presset ubønhørlig på. I dagene 24., 25., og 26. april angrep de ved Fåvang, Vinstra og Kvam. Kampen ved Vinstra var den siste større fektning som blei utkjempet av norske styrker i Gudbrandsdalen, og den fikk et katastrofalt utløp. HOK hadde planlagt at bataljonen Navelsaker av IR 11, som i dagene før hadde deltatt i nedkjempingen av fallskjermjegerne på Dombås, skulle besette stillinger i Kvam. Bataljonen blei imidlertid overfalt lenger framme ved Vinstra, og sprengt. Som ved Tretten løp deler

av styrken til fjells, hvor den blei oppløst av major Navelsaker. HOK var dermed uten norske tropper til å stoppe videre tysk framrykking. Den 26. april overtok nye britiske styrker fronten aleine ved Kvam. Sjøl om disse styrkene var av bedre kvalitet enn den første brigaden, oppnådde heller ikke de noe mer enn å la seg presse kjempende tilbake.

BRITENE

Den 26. april kom den nyankomne øverste britiske sjefen i Gudbrandsdalen, general Paget til HOK, og meldte at britiske styrker ville bli landsatt i et antall av 2000 pr. dag. I det hele var det tenkt satt inn 5–6 divisjoner i Norge. Meldingen ga grunnlag for en kortvarig optimisme. Ruge skreiv: «Krisen er over.»⁶²

Optimismen blei svært kortvarig. 2 dager seinere blei Ruge informert av generalen om at britene trakk seg ut.

Samme dagen som Paget ankom, blei det også kjent at nesten alle de 20 britiske jagerflyene som hadde blitt fløyet inn til Lesjaskogsvatn fra hangarskipet «Glorious» den 24. april, var blitt ødelagt av tysk bombing samtidig som det tyske angrepet startet ved Kvam. Grunnen var delvis at jagerne ikke klarte å få i gang motorene pga. kulda, delvis at de var frosset fast i overvannet på isen. Episoden gjorde et sterkt inntrykk. Det var vanskelig å forestille seg at tyskerne kunne gjøre en slik tabbe.

At de britiske forsterkningene i sør var så små og så elendig utstyrt, var en veldig skuffelse for Ruge og regjeringen. Noen utpreget grad av tillit til de alliertes sak kvalifiserte heller ikke innsatsen til. Tvertimot demonstrerte den en svak og vaklende alliert krigsledelse, som ikke var på høyde med den strategiske forflytningen av storkrigen til Norden, og ikke var på høyde med den moderne storkrigens krav til utstyr, utdanning og ledelse.

Det var også et problem at britene kom til Norge med en ganske utpreget kolonial mentalitet, som viste seg i deres oppførsel på

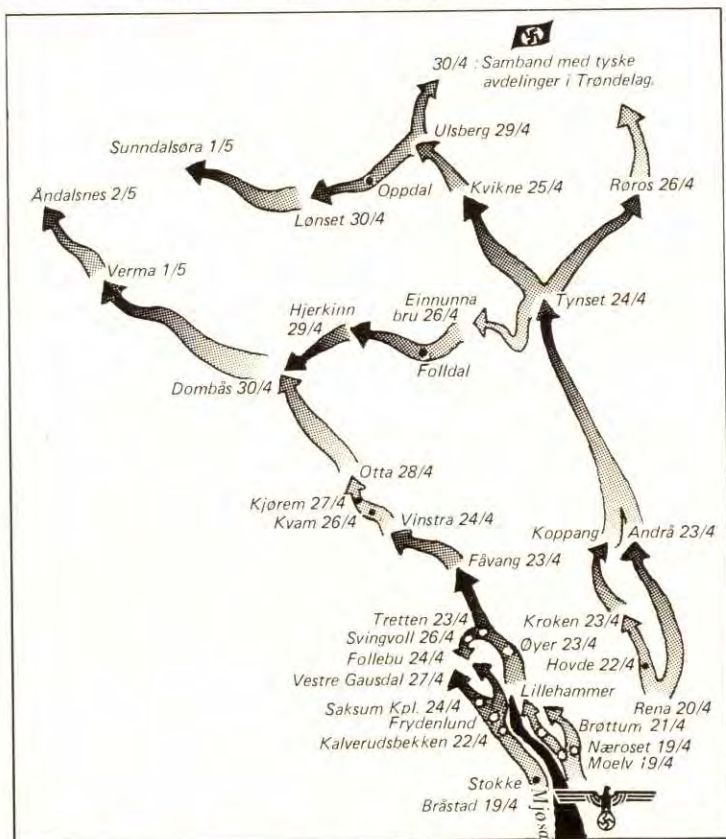
62. R. Roscher-Nielsen: «Krigen i Norge april-juni 1940», s. 254.

mange vis. Det oppsto en mengde episoder mellom norsk og britisk befalet. Det norske befalet blei generelt vurdert som upålitelig og nazifisert. Kontakten mellom HOK og den britiske militære ledelsen var strengt korrekt, men heller ikke mer. Til en visse grad var skepsisen til det norske befalet vel begrunnet. Det var jo mange nazister blant norske offiserer. Men i stedet for å renske opp i de tilfellene man etter hvert fikk, eller å renske luften gjennom å legge fram klare anklager, blei den britiske holdningen liggende som en klam hand over samarbeidet.

Fra norsk side var det bygd opp voldsomme forventninger til britene som på ingen måte sto i noe nøkternt forhold til hva man kunne vente av det mektige britiske verdensimperiet. Den allierte krigsledelsen og den britiske militære ledelsen hadde ikke på noe tidspunkt til hensikt å underlegge verken seg eller noen av sine styrker norsk militær ledelse. Ruge på sin side sto fast på at alle britiske styrker i Norge måtte underlegges han. Den første konflikten om den militære ledelsen oppsto allerede ved ankomsten av brigaden Morgan. Den 19. april deltok Morgan i møte med HOK i Øyer. Han redegjorde for den britiske planen om å ta Trondheim. Ruge beklaget at de britiske autoriteter holdt ham utenfor sine hensikter. Som følge av ryktene om at britene hadde til hensikt å sprengne jernbanen gjennom Gudbrandsdalen, insisterte han at siden han var norsk kommanderende general, måtte operasjonene skje under hans ledelse. Å sprengne jernbanen ville avskjære 2. divisjons retrett-muligheter. Operasjonene mot Trondheim kunne vente. Det viktige nå var å sette inn de britiske styrkene sør i dalen, for å hindre sammenbrudd der. Morgan, som hadde klare ordre om å operere nordover mot Trondheim fra Dombås, godtok Ruges krav under tvil, under sterkt påtrykk fra de engelske og franske militærattachéene. I et møte den 20. la Ruge fram en skriftlig erklæring om at britiske styrker måtte underordne seg han, ellers ville han gå av. «Atmosfæren under møtet blei ikke bedre ved at general Ruge skarpt avviste en (feilaktig) formodning om at det kunne være en underrettningslekkasje ved overkommandoen.»⁶³ Samme dag hadde det kom-

63. T.K. Derry. «Det britiske felttog i Norge 1940», s. 129.

met et telegram fra imperiets generalstab til Ruge, som uttrykkelig gjorde han klar over at Morgan ikke ville bli stilt under hans kommando. Nå foregikk imidlertid Ruges samband med britene via den mobile kortbølgestasjonen som secret service-mannen Frank Foley hadde organisert (generalstabens kommunikasjonsavdeling hadde brutt sammen). Foley fikk den britiske militærattachéen King-Salter til å ta ansvaret for å holde telegrammet tilbake. På samme måte undersøkte King-Salter Ruges ultimatum i

Kart 14: Tysk framrykking i Gudbrandsdals-Østerdals-området 19. april til 8. mai.

sin rapport om møtet til London. London levde derfor i den villfarelse at Morgan faktisk hadde kommandoen. General Pagets ankomst med nye britiske styrker gjorde en slutt på det. De norske styrkene, som Paget i sin første rapport omtalte som upålitelige, hadde i mellomtida lidd sammenbrudd. I møtet den 26. april måtte Ruge akseptere at Paget blei øverstkommanderende i Gudbrandsdalen, også for norske styrker. De respektive engelske og norske ordrene som blei utstedt dagen etter, stemte ikke overens i hvor stor utstrekning norske styrker blei lagt under britisk kommando.

Denne beslutningen fikk imidlertid liten praktisk betydning. Allerede dagen etter, den 28. april, kom Paget med sin stabssjef til HOK og informerte om at britene hadde fått ordre om å evakuere. Det blei et nytt stormende møte. Ruge følte seg holdt for narr, og ville til å begynne med ikke akseptere beslutningen. De brutale fakta var imidlertid at beslutningen var fattet, og at den ikke var gjenstand for forhandlinger med HOK.

KAPITULASJONEN

Fra denne dagen og fram til Hvinden Haug kapitulerte blei de norske styrkene brukt til å sikre den britiske evakueringen ut av Romsdalen. Den 30. april oppnådde de tyske styrkene sørfra kontakt med tyske styrker fra Trondheim. Deres hovedmålsetting med felttoget i Sør-Norge var nådd.

Det kan her vært på plass med en kommentar til *måten* kapitulasjonen skjedde på. Det var gammel tradisjon at en kapitulasjon innebar overlevering av våpen og utstyr i intakt stand. Det var imidlertid ingenting som tvang general Hvinden Haug til å gjøre dette. Han hadde god tid til å besørge våpenteknisk materiell ødelagt før noen avtale blei inngått. Han hadde også full frihet til å la mannskaper «forsvinne» før avtalen blei inngått. Ruge hadde til og med presisert dette forhold i ordren av 30. april til generalen om kapitulasjonen. På tross av det beordret Hvinden Haug rittmester Grinaker til å kapitulere med Gudbrandsdalen Øvelsesav-

deling, som ikke hadde vært i kamp. Det var helt unødvendig, soldatene kunne blitt dimmitert for å ta seg fram til Nord-Norge på egen hand.

De norske gruppesjefenes iver etter å overlevere sine tropper og deres utstyr på denne måten, var åpenbart til stor fordel for tyskerne, både på kort og langt sikt. Med sin sans for det formelle viste de klart at de betraktet den militære kampen mot tyskerne som definitivt avsluttet.

I Gausdal og Romsdal overtok tyskerne 13 feltkanoner med 10 500 granater, 4 luftvernkanoner, 64 bombekastere med 1000 granater, 7300 geværer, 441 mitraljøser og maskingeværer, 16 000 handgranater, et ammunisjonstog med 300 tonn ammunisjon, samt diverse annen ammunisjon i Gausdal.⁶⁴

Mens de norske soldatene måtte gå i et kortvarig fangenskap reiste regjeringen, kongehuset og HOK til Nord-Norge på britiske krigsskip for å fortsette kampen i lag med sine tilbakeholdne og skeptiske allierte.

VINJESVINGEN

Ruge og overkommandoen hadde satset alt på ett kort, og tapt. Britene klarte ikke å snu utviklingen i sør. Hovedfronten i Gudbrandsdalen med flanker i Valdres og Østerdalen blei i stedet tre gigantiske rottefeller. Konsentrasjonen av alle stridsmidlene inn i disse dalførene gjorde det mulig for tyskerne å knuse nesten hele den norske forsvarsmakta med ett konsentrert støt, fordelt på tre hovedkolonner.

Ikke alle var enige i denne strategien. Både i Hedmark og andre steder var det tilløp til lokale mostandslommer på tvers av hovedstrømmen. HOK så negativt på slike forhold, og ønsket i stedet en planmessig og oversiktelig front. Partisanvirksomhet og «irregulær» krigføring på siden av eller bak fronten ville HOK ikke ha noe av.

64. P.G. Gabrielsen: «Kamp eller kapitulasjon?», s. 129.

Det beste eksemplet på slik lokal motstand var det som skjedde i indre Telemark. Sekond-løytnant⁶⁵ Thor O. Hannevig hadde sammen med en rekke andre vernepliktige mannskaper og befal stilt opp for å la seg mobilisere på Kongsberg, og opplevd den fornedrelsen det var å bli kommandert til å overgi seg uten kamp. Oberst Steens overgivelse av Telemark Infanteriregiment nr. 3 den 13. april førte til mytteri. Hannevig og en handfull mannskaper og et par befalingsmenn stjal noen lastebiler og satte kursen mot indre Telemark. Med sentrum i Vinje sendte de ut mobiliseringsordre til bygdene omkring. Våpen fikk de lurt ut av IR 3s forskjellige magasiner foran nesa på tyskerne. Etter hvert fikk de øvd opp innpå 400 mann, som på forskjellige tidspunkt deltok i de operasjonene som fulgte. Takket være et svært effektivt meldesystem av sentralborddamer over hele øvre delen av fylket, kunne Hannevig og staben hans følge tyskernes bevegelser og slå til når de minst ventet det. Tyskerne anslo de norske styrkene til å være på ca. 1500 mann i slutten av april, nesten 10 gangerså mange som det var på det tidspunktet.

Tyskerne følte seg fram mot Vinje, først over Åmot. Den 27. april blei en tysk avdeling overfalt ved Åmotbrua. Den 3. mai blei en tysk kolonne stoppet ved Liosvingen. Patruljer blei overfalt ved Høydalsmo og Bykle. Tyskerne trodde nå de sto overfor en ganske stor styrke, og presset hardt på også med flystøtte. Hannevig trakk seg tilbake til Haukeligrend. Da det ikke lenger fantes noen annen organisert militær motstand mot tyskerne i Sør-Norge, sendte Hannevig mannskapene hver til sitt, og innledet deretter forhandlinger mellom sitt «Telemark Infanteriregiment» og tyskerne. Falkenhorst nektet imidlertid å godkjenne kapitulasjonsavtalen, og beordret «regimentet» arrestert. Til sammen under 10 mann med Hannevig i spissen blei «fanget».

Motstanden i Vinjesvingen fikk en folkelig betydning både

65. Hannevig hadde tatt et offiserskurs noen uker under første verdenskrig og blei dermed «sekondløytnant». Noen offisersutdanning kunne dette egentlig ikke betraktes som, og graden hadde ingenting med «løytnant» å gjøre.

under og etter krigen som knapt noen annen militær motstand, – på linje med kampene om Hegra. Grunnen til det var at motstanden ikke bare var frivillig, men at den også representerte et oppgjør med forræderiet på Kongsberg den 13. april. De militære myndighetene motarbeidet Hannevig, og major Rolf Lowzow blei til og med sendt til Vinje for å få styrken oppløst. Det lyktes imidlertid ikke. Da den militære undersøkelseskommissjonen tok opp kritikken av Lowzow etter krigen, henla den hele saken under henvisning til at majoren handlet etter ordre!

På slutten av felttoget oppnådde riktignok Hannevig en slags militær godkjenning ved at general Steffens på Voss ga styrken ordre om å vokte fjellovergangene til Vestlandet. Men den militære boikotten førte i praksis til at nesten ingen offiserer meldte seg ved styrken.

Vinjesvingen viste at det var mulig å yte effektiv motstand med svært begrensa midler hvis kampviljen og patriotismen var til stede. At Hannevig ikke lot mannskapene gå i tysk fangenskap og sørget for at våpen og utstyr «forsvant» på samme måte, pekte framover mot videre militær motstand på en annen måte enn ved de store kapitulasjonene til den regulære hæren.

At det ikke bare var Hannevig som tenkte i slike baner fins det andre eksempler på. Etter at tyskerne hadde brutt igjennom ved Tretten, blei flere avdelinger fra DR 2 presset opp i fjellet. Under ledelse av rittmester Aamoth gikk de nordover og blei til slutt underrettet om kapitulasjonen til 2. divisjon uten å ha nådd tilbake til norske linjer. Rittmester Aamoth delte deretter soldatene inn i ordrekretser og sørget for at våpen og ammunisjon blei gjemt unna. Deretter blei soldatene sendt hjem, forberedt på hurtig innkalling.⁶⁶

66. O. Munthe-Kaas: «Operasjonene på Romerike, Hedmark . . . osv.», b.2, s. 297.

Noen lærdommer fra Østlandet

I sin «Erfaringer . . . »⁶⁷ trekker oberst Østbye fram en rapport fra 181. infanteridivisjon som omhandler de norske styrkenes kampevne. Vanligvis var den liten, ifølge rapporten, men selv om de norske soldatene for det meste forholdt seg passive, så hendte det av og til at de, i motsetning til engelskmennene, grep til et angrepsforsvar. Slike angrep foregikk for det meste på ski og kamuflert med hvite overtrekksklær. Disse dyktige, raske og lydløse angrep på ski, som straks ble fulgt av et sterkt ildoverfall, var for tyskerne en fullstendig overrumpling og gikk dem i begynnelsen på nerve-
ne. Det var imidlertid bare små foretagender som ikke hadde noen større betydning.

SKI OG BEVEGELSE

Etter mitt syn peker den tyske rapporten på et taktisk hovedpunkt. Her lå tyskernes svakhet. Her hadde nordmennene muligheter for å utrette noe. Om vi løsriver hele felttoget i sør fra de faktiske rammene det foregikk under, og tenker oss et øyeblikk hele 2. divisjon oppsatt på ski, utstyrt med en taktisk doktrine om bevegelig krigføring på ski, så er det grunn til å tro at tyskerne ville vært ille ute. Slike tankeeksperimenter har sine åpenbare svakheter, men gir en pekepinn på de muligheter som eksisterte.

Ruges direktiver la som nevnt ikke noen vekt på skioppsetting. Idéen var imidlertid nokså nærliggende. Flere steder gjorde man erfaringer som det kunne vært bygget videre på. Slike forsøk blei

67. Oberst G. Østbye: «Erfaringer fra kampene i Norge 1940».

ikke oppsummert av HOK, tross den kolossale innsatsen som ofte lå bak fra de som forsøkte. Det mest kjente tilfellet var to forsøk på flankangrep med skitropper sør for Roa, som hadde sin del av æren for at tyskerne måtte trekke seg tilbake. Den tyske sjefen, oberst von Zanthier, oppsummerte i sin rapport: «Det dreier seg ikke lenger om en motstander som straks forlater istandgjorte sperringer, men om sportstrente tropper som med god nytte av kjennskap til lende ersatter manglende militær utdannelse med personlig smartheit.»

Et annet kjent tilfelle var flankangrepet mot Morskogen, som blei utført av kompani Ryen den 17. april fra Espa, – umiddelbart før den tyske flankemarsjen over Mjøsisen. Etter en hard 3 milsmarsj angrep kompaniet, og trakk seg så tilbake. På tross av at de var håpløst avskåret, fortsatte de marsjen nordover til Gudbrandsdalen.

Den norske hæren var bare unntaksvis forberedt på å operere på ski før krigen, og hadde derfor heller ikke utdannelse til å klare å gjennomføre en slik krigføring. Det var en stor og alvorlig svakhet.

STRIDSVOGNER

Jeg har tidligere pekt på at det ikke fantes panservernmidler i Norge. Riktignok hadde Kongsberg Våpenfabrikk i gang arbeidet med en ny berghaubits, men den blei ikke ferdig før krigen kom. En liten oversikt over konfrontasjonene med stridsvogner viser hvor overlegent dette våpenet var, samtidig med en del viktige svakheter som det var mulig å utnytte.

4. brigade hadde størst hell med seg. 12 tyske stridsvogner av forskjellig type blei satt inn, av dem blei 7 satt ut av kamp. Etter dette trakk tyskerne stridsvognene ut av kampen i dette avsnittet. Ved Gulsvik blei 2 stridsvogner satt ut av kamp, ved bruk av dynamitt og bensinflasker. I Rendalen brøt tyskerne igjennom med stridsvogner, og feide forsvaret til side. 2 eller 3 stridsvogner

Norske døde etter bombingene av Elverum. (Foto: Norsk Hjemmefrontmuseum)

Norske soldater forlater Elverum. (Foto: Norsk Hjemmefrontmuseum)

Hannevigs karer, for anledningen motorisert, ved «Zion» i Vinjesvingen.

Forsyningstjenesten var viktig. Her er Karlson og fru Sørensen i sving ved «Zion» i Vinjesvingen. (Foto: Forsvarsmuseet)

Monument over britisk udugelighet på Lesjaskogsvatn. Gladiatorfly som ikke klarte å komme seg på vingene etter en natt på isen. Bildet er tatt etter at Luftwaffe i fred og ro kunne bombe flyene i stykker.

*Tog etter bombeangrep i Gudbrandsdalen.
(Foto: Norsk Hjemmefrontsmuseum)*

Norske soldater overgir seg. (Foto: Norsk Hjemmefrontsmuseum)

Erobret norsk krigsmateriell samlet på Akershus. (Foto: Forsvarsmuseet)

Tyske soldater ved Narvik. Soldaten nærmest kamera i norsk uniform.

Staute germanere på ilmarsj mot Trondheim.

Det hele er over. Generalstaben på veg sørover. Fra høyre general Ruge, oberst Hansson, oberstløytnant Roscher Nielsen, kapten Holm, løytnant Lie og kaptein Holmen.

Norske soldater på veg til et kortvarig krigsfangeopphold på Akershus før de fikk reise hjem. (Foto: Norsk Hjemmefrontmuseum)

De nye herrer «informerer» pressa. (Foto: Norsk Hjemmefrontmuseum)

blei skadet av norsk artilleri. Ved Klekken på Ringerike blei en hel infanteribataljon sprengt av stridsvognangrep. Ved Hornskleiva på østsida av Randsfjorden blei 3 stridsvogner ødelagt ved hjelp av improviserte miner og bensinflasker. Ved Balberg brukte tyskerne en 25 tonns stridsvogn ved gjennombruddet. Den var også blitt brukt ved Åsmarka.

Ruge var tidlig til en viss grad klar over problemet med stridsvogner. HOK sendte ut en spesiell instruks om å improvisere kamp mot stridsvogner, og lagde anvisninger på miner og bensinflasker. Det blei også satt i gang fabrikasjon av panservernminer på initiativ fra HOK. Nå var det imidlertid ikke bare å lage en instruks. Å bekjempe stridsvogner stilte høye krav til befal og menige, til bevegelighet, til forberedelser og til mot. Med noen få unntak gikk det ikke. Best var mulighetene der det lyktes å disponere feltkanoner enkeltvis, og angripe på kort hold med direkte skyting. HOK var neppe klar over hvor stort dette problemet i virkeligheten var, den ujevne og tilfeldige fordelingen av artilleri på de forskjellige norske gruppene viser dette. Når det gjelder bruk av sprengninger og miner, så var det klart at det fantes store mengder dynamitt i de norske områdene som kunne vært brukt ved å underminere vegger o.l. Dette blei også bare gjort unntaksvis. Tilgangen på dynamitt og et minimum antall skyts viser at mangel på utstyr ikke kan ha vært hovedproblemet, men evne og vilje til å bruke det.

FLY OG LUFTVERN

«Hæren hadde så å si ikke fly – og særlig ikke jagerfly,» skreiv oberstløytnant Wrede Holm til undersøkelseskommissjonen i 1946. Denne påstanden har vært gjentatt så mange ganger at de fleste som har lest om 1940 vel kan den utenat. Ikke desto mindre er den feilaktig. Tvertimot så var det i Norge et relativt stort antall fly. Hærens flyvåpen disponerte pr. 9. april ca. 90 brukbare fly av varierende kvalitet, alder og type. Marinens flyvåpen ca. 30. I

tillegg kom en del fly som ikke var montert eller var under reparasjoner.⁶⁸ En ting er at materiellet sjølsagt bare for en del var på høyde med det Tyskland hadde av materiell. En del av flyene var f.eks. ubevæpnet og kunne bare brukes som speiderfly, men som sådanne hadde de hatt stor verdi om de var blitt brukt. Faktum er at antallet fly var omlag som i dag.

En er nødt til å lete etter grunnene til flyvåpenets svake innsats andre steder. Den første forutsetningen for en planmessig innsats var at det eksisterte en ledelse som prøvde å dirigere flyene i kamp. Noen slik ledelse fantes ikke. Flystaben som var ledet av generalinspektøren, oberst Gullichsen, klarte ikke å samle seg før den 11. april. Da den endelig blei samlet på Rena, fikk to av kapteinene i staben ordre om å kontakt HOK for å bringe på det rene hva som var «HOKs hensikt».⁶⁹ Kapteinene som synes ordren var svært «eiendommelig», oppsøkte HOK ved middagstid 13. april. Der la de saken fram for Ruge. De mente det var nødvendig å få fjernet obersten for å få arbeidsro og kontinuitet i flystabens arbeid. Ruge gikk rett på sak og innrømmet at han synes obersten virket overnervøs, og at han hadde overveiet å gi han sjukepermisjon i de siste dagene. Enden på det hele har vi tidligere vært inne på. Kaptein Øen blei på stedet utnevnt til ny sjef, og Gullichsen blei kalt til HOK for å dra til England «på oppdrag» fra HOK.

Dette mellomspillet tok opp nok en dag før den nye staben kunne begynne sitt arbeid. I mellomtida bestemte sjefen for flyskolen, rittmester H. Normann den 15. april at han ville sende flyskolens 24 fly til Sverige. Han hadde ingen kontakt med staben, og fikk uhindret sette denne meningsløse ordren ut i livet. Episoden er et talende eksempel på hvilket uføre flyvåpenets ledelse var inne i. Kaos, mangel på ledelse og initiativ preget situasjon mer enn noe.

Når forholda i ledelsen var slik, var det heller ikke merkelig at

68. En kritisk gjennomgang av flyvåpenets virksomhet i 1940 er ennå ikke foretatt. Disse tallene er oppsummert på grunnlag av oppgaver i F. Meyer: «Hærens og marinens flyvåpen 1912–45», s. 71–156.

69. Fra notat av kaptein A.R. Pran, dat. 16/7-40.

innsatsen til flyverne bare ga magre resultater. Det meste av materiellet gikk tapt på samme måte som krigsfartøyene, uten å ha kommet i kamp. Med en besluttsom ledelse kunne flymateriellet i hæren og marinen vært anvendt med gode resultater. Torpedoflyene kunne brukt sine torpedoer slik som de skulle brukes, mot fiendtlige skip. Bombeflyene og jagerne kunne vært satt inn med større kraft. Skoleflyene og speiderflyene ville vært verdifulle til fjernoppklaring for HOK. Her burde det være nok å peke på den store nytten tyskerne hadde av sin flyoppklaring.

Når det gjaldt luftvernsskyts, var utgangspunktet langt verre. Det var lite skyts. Det som fantes i Oslo kunne vært evakuert hvis man hadde forberedt dette i tide. I stedet så vi hvordan mannskapene ved nettopp disse batteriene blei kommandert av sine offiserer til å samarbeide med tyskerne.

Uansett hvor godt det norske flyvåpenet hadde løst sine oppgaver, så er det helt klart at det bare ville blitt en dråpe i havet i forhold til Luftwaffe. Med sitt sterkt stasjonære preg var den norske hæren dømt til å tape krigen stilt overfor en så total tysk luftdominans. Flyangrepene hadde stor moralsk virkning på befalet og mannskapene. Den reinte materielle effekten av angrepene mot de norske avdelingene var ikke så stor som en kan få inntrykk av på bilder fra utbombede byer og tettsteder. Tapene i menneskeliv ved flybombing var heller ikke store.

SØVN OG MAT

Å holde større militære avdelinger i felten krever et intendantur som kan gi skikkelig forpleining. Intendanturet brøt sammen med alt annet den 9. april, alt måtte derfor improviseres. På dette området ser det ut til at tilfeldighetene i stor grad har fått råde. Det oppsto mye misnøye blant mannskapene med utgangspunkt i problemet mat.

I tillegg til problemet mat kom problemet søvn. Mange steder var befalet overnervøst for angrep døgnet rundt. Lite oppklaring

og dårlig samband ga en nesten permanent usikkerhetsfølelse og dermed stor nervepåkjenning. Som et resultat blei uforholdsmessig store styrker holdt i fullt beredskap døgnet rundt. Det blei ingen ro og ingen hvile. Etter en stund kunne det sprekke helt, og slike avdelinger måtte trekkes langt tilbake for full reorganisering og lengre hvile.

Tyskerne på sin side hadde lite av dette problemet. De hadde som fast regel å angripe om morgenen, spise og slappe av om kvelden og å sove om natta. Dette kunne de også følge fordi regelen var at det var de som valgte tid og sted for kamp, ikke nordmennene. Den defensive norske taktikken og det nervøse norske befalet virket derfor direkte oppløsende på den norske soldatens stridsevne, ved å nekte ham å sove. I sitt skrift «Erfaringer . . .»⁷⁰ siterer oberst Østbye en artikkel fra et sveitsisk militærtidsskrift: «En armé må *kunne hvile*. En høyt ansett hærfører mente en gang at en fiende som ikke forstår å sove, må man ikke angripe, han ødelegger seg selv innen få dager.»

70. Oberst G. Østbye: «Erfaringer fra kampene i 1940». Sitatet er fra Allgemeine Schweizerische Militärische Zeitschrift 8/57.

Spillet om Vestlandet

Norsk nøytralitet var ikke truet bare fra Tyskland. Uavhengig av tyskerne arbeidet britene for å utvide krigen til Skandinavia. Deres strategiske utgangspunkt var å få til en utvidelse av krigen som svekket den kommende vestfronten, som avlastet Frankrike og trakk Tyskland ut i militære eventyr. Churchill mente i slutten av 1939 at britene hadde mer å vinne enn å tape ved et tysk angrep på Norge og Sverige.⁷¹ Det kan se ut som at fellesnevneren for alle britiske prosjekter i Skandinavia var å trekke tyskerne til en *konfrontasjon* i dette området. Tyskerne på sin side var mer opptatt av å kunne bruke norsk territorium som basis for angrep på britene. Det var ingen målsetting for tyskerne å trekke britene til Norge, snarere tvert imot.

BRITENES PLANER

Utpå høsten 1939 var interessen for aksjoner mot Skandinavia økt i allierte kretser. Churchill kastet fram et forslag om å bruke Finlandskrigen som påskudd for aksjoner, etter at krigskabinettet hadde avvist et forslag om å aksjonere mot den svenske jernmalmen ved å minelegge den norske leden. Den britiske militære ledelsen utredet et framlegg som blei diskutert i krigskabinettet 2. og 3. januar. Framlegget besto av tre operasjoner. For det første å okkupere de svenske malmfeltene ved Kiruna-Gällivare med basis i Narvik. For det andre å overføre store styrker til Midt- og Sør-Sverige med basis i Trondheim. For det tredje å okkupere de norske kystbyene Stavanger, Bergen, Trondheim og Narvik.

71. Rolf Andreas Svendsen: «Britisk norgespolitikk fra 12. mars til 9. april 1940», s. 19.

For å sondere mulighetene for samarbeid med regjeringene i Skandinavia, blei det 6. januar sendt en note om at britiske tiltak ville stoppe malmfarten til Tyskland i norsk territorialfarvann. Reaksjonene var negative.

Reaksjonene førte til at den «lille» aksjonen bare knyttet til malmtransporten blei lagt på is. Den store kom i forgrunnen. Den 5. februar godtok det allierte krigsrådet planene. Den 13. februar var operasjonsplanene ferdige. Den 20. mars skulle operasjonen starte. Hele prosjektet var kamuflert som «hjelp» til finnene. Tida fram til 12. mars blei brukt til å finne et tilstrekkelig politisk grunnlag for intervensjonen, og skaffe til veie et samtykke fra de skandinaviske regjeringene om å la troppene «passere til Finland». Om slikt «samtykke» ikke blei gitt, forelå det også et opplegg for å presse det fram. Svenskene informerte britene om at de ville rive opp jernbanen fra Narvik og ødelegge alle veger østover. På tross av klare avslag på «gjennommarsj», vedtok britene 12. mars å sette aksjonen mot Narvik i gang.

Samme kveld nådde nyhetene om freden i Moskva London, og Chamberlain måtte gi ekspedisjonen ordre om å legge bi. På kort sikt virket fredsslutningen i Finlandskrigen til lammelse på de allierte. Britene som hadde ropt så høyt om å støtte finnene hadde ikke klart å få det til. I Frankrike blei det regjeringskrise. De allierte regjeringene hadde mistet ansikt og demonstrert svakhet overfor Tyskland og Sovjet.

I den første tida etter 12. mars kom de allierte under et sterkt markeringsbehov. Det var nødvendig å gjenvinne prestisjen. Britene kastet fram et forslag om å minelegge Rhinen. Franskmennene var redde for at en slik aksjon skulle utløse tyske angrep i vest, og gikk i stedet inn for aksjoner i Norge og mot Sovjet i Svartehavsområdet. Dermed blei planene fra før 12. mars hentet fram igjen. Et problem var at to øremerkede britiske divisjoner var sendt til Frankrike. Videre undersøkelser viste imidlertid at det var likegyldig om de sto i UK eller i Frankrike, fordi det uansett ville ta ca. 3 uker å laste ut en divisjon i Trondheim pga. den lave havnekapasiteten der. Den 28. mars vedtok det allierte

krigsrådet å sette i gang både mineleggingsoperasjonen på norskekysten og i Rhinen, under forutsetning av at den franske militærledelsen var enig i Rhinenoperasjonen. Franskmennene valgte å utsette Rhinenaksjonen. Britene satt dermed tilbake med Norgesoperasjonene, som i de første dagene av april raskt så ut til å utvikle seg til å omfatte den opprinnelige store planen fra før 12. mars, med innsats av over 100 000 mann. Den 6. april var alt klart. Den 8. april skulle minene gå i vannet i tre belter, et av dem skulle bestå av tomfat, «dummies». Så skulle man vente på tysk reaksjon, eventuelt i form av en intervensjon. Som et svar på denne skulle så den store landsettingsoperasjonen begynne.

Den 5. april var notene til Sverige og Norge overlevert. Det første minebeltet plumpet i vannet 8. april. De andre blei ikke lagt.

Allerede tidlig på dagen den 7. april kom de første meldingene om flyobservasjoner av den tyske invasjonsflåten. Admiralitetet vaklet mellom å tolke meldingene som et utbruddsforsøk til Atlanterhavet eller som en aksjon mot sørøstlige deler av Norge. At det dramatiske spillet som tyskerne nå utfoldet skulle være en omfattende okkupasjon av Norge fra Narvik til svenskegrensa, kom som et voldsomt sjokk. Kl. 13.00 ga Admiralitetet ordre om at invasjonsstyrkene for Norge skulle utlastes. En ny beslutning var fattet. Krysserne skulle i kamp.

NORGES ØYNE MOT VEST

Den britiske noten den 5. april og meldingene om mineleggingen 8. april skapte voldsom røre i Norge. Regjeringen protesterte. Oppmerksomheten blei rettet mot vest. På alles lepper lå spørsmålet: Hva kommer etter mineleggingen?

Hvor mye man kjente til de allierte planene i militære kretser og i høyere politiske kretser er det foreløpig vanskelig å si noe om. Med noen få arbeider som unntak, har liten oppmerksomhet vært festet ved forberedelsene til det allierte angrepet i 1940. Grunnen

til det har ikke bare vært kildemessig.⁷² Det har nok også spilt en viss rolle at det politiske klimaet i de første etterkrigsåra ikke stimulerte til forskning som trakk fram ufordelaktige ting om de alliertes krigsdisposisjoner. Kan norske militære tiltak tyde på kunnskap om britenes planer? Om natta mellom den 8. og 9. april blei fyrlyktene slokket fra svenskegrensa til Marsteinen fyr ved Bergen, men ikke lengre nord. Det kan tyde på at man hadde kjennskap til utstrekningen av den allierte aksjonssonen. Det er likevel ikke noe bevis. Både ved Narvik og i Kristiansand blei det gitt ordre om ikke å skyte på allierte skip. Det kan tyde på at man kjente til at slike skip var i anmarsj. Det er imidlertid heller ikke noe bevis, så lenge det ikke er avklart hvem som ga denne ordren. Det er et faktum at kystartilleriet særlig på Vestlandet var svært opptatt av hvilken nasjonalitet de angripende skipene var. Dette er heller ikke noe bevis. Det er imidlertid en rekke slike detaljer, og til sammen skaper de tilstrekkelig grunnlag for mistanke om at enkeltpersoner i militære kretser kan ha vært informert eller hatt sterk mistanke. Det er jo også et tankekors at generalstabens utenriksavdeling allerede i begynnelsen av januar 1940 på forespørsel oversendte norske kartserier til britene, vel vitende om at det var eksportforbud av karter til krigførende.

Både tyske og britiske agenter var utplassert i norske byer i begynnelsen av april.⁷³ Hvilke oppgaver de britiske hadde veit vi lite om. Sikkert er det at de ikke var forberedt på at tyskerne skulle komme først.

London hadde kalkulert med tysk landgang så langt nord som Stavanger, men ikke lenger. Da Admiralitetet kom seg etter sjokket fra de første meldingene om tyske flåtebevegelser, satte de i gang en gigantisk avskjæringsmanøver. Formålet var enten å engasjere de tyske skipene i rom sjø – hvis de gikk vestover, eller – hvis de gikk til Norge – å hindre dem i å returnere til Tyskland.

72. Britiske kilder blei først åpnet i første halvdel av 70-tallet. Ennå er en del etterretningsmateriale utilgjengelig.

73. Ifølge Kjelstadli: «Hjemmestyrkene», s. 55, blei en rekke agenter sendt til Norge ei uke før 9. april. Vi kan trygt gå ut fra at det var mange her fra før.

Utfra denne feilaktige analysen trakk Admiralitetet ubåtene ut av Skagerak, og sendte «Home fleet» ut i Nordsjøen på en kurs som skulle vise seg å være parallell med den tyske Narvik-gruppa, men lenger ut i havet i vest. Ekspedisjonskorpset til Norge var forlenget satt på land. Det Admiralitetet i realiteten gjorde, var altså å åpne for tyskerne, også på vestkysten av Norge.

Beslutningene om å kansellere invasjonen og å dirigere flåten nordover fikk dramatiske følger. Den tyske flåten smatt igjennom passasjen som åpnet seg i Nordsjøen. Den britiske landgangsstyrken som blei satt på land i hui og hast blei i forvirringen skilt fra sitt tunge utstyr. Det skulle de få merke 10 dager seinere i Gudbrandsdalen. Endelig, i vestnorske byer satt det agenter som ventet. De blei ikke informert om endringene av planene.

KAMPENE I ROGALAND

Stavanger med Sola flyplass var viktig for de allierte. Her ville deres sørligste flybasis være, her var den korteste avstanden til England, her var også faren for konfrontasjoner med tyskerne størst.

Den strategiske betydningen av Sola var til en viss grad innsett av norske militære myndigheter, i og med at en ferdig oppsatt infanteribataljon lå på nøytralitetsvakt her den 9. april, under kommando av oberst Spørck, som igjen var underlagt 3. divisjon i Kristiansand. Obersten blei imidlertid offer for den samme vakling og usikkerhet som så mange andre om morgenen den 9. april. I stedet for å gjøre alt for å få ødelagt flyplassen, trakk han sine tropper over til Oltedal for å unngå konfrontasjon. Forsvaret av Sola blei overlatt en liten styrke infanterister og folk fra den norske bombevingen. Flyene i bombevingen prøvde å komme seg unna til Østlandet, noen av dem klarte det også, men fikk ingen betydning for kampene der. Forsvaret av flyplassen blei raskt nedkjempet av tyske fallskjermsoilder, og kort tid etter kunne transportflyene lande. I de følgende dagene fram til den 15. april

gjorde obersten ingenting for å forstyrre fienden. Tyskerne på sin side var opptatt av å organisere forsvaret mot det ventede engelske angrepet fra sjøen og lufta, og unngikk å provosere de norske styrkene i indre distrikt. Den tyske styrken i Stavangerområdet var i en svært vanskelig situasjon de første dagene etter den 9. april. Britene ventet dem fra sjøen, i indre distrikt vokste de norske styrkene stadig i størrelse. Tyskerne var redde for å komme under dobbel ild, og forberedte seg på forsvar.

Oberst Spørck hadde liten sans for tyskernes vanskeligheter, og var mer opptatt av å komme seg unna. Allerede den 9. april hadde han foreslått for 3. divisjon at han skulle trekke sine styrker over i Setesdalen. På tross av negativt svar, purret han stadig på denne løsningen i de følgende dagene. Den 12. april ga han ordre til sine tropper om å begynne marsjen over fjellet til Øvre Sirdal og Hyllestad i Setesdal. Marsjen skulle skje kompanivis og om nettene. I mellomtida var oppløsningen i full gang i Setesdal, og 3. divisjon kapitulerte allerede den 14. april ved Evje. Da obersten fikk beskjed om dette, måtte han gi beskjed om vendereis. Et par kompanier hadde på dette tidspunkt forsert fjellet, mens andre var på veg. Fjellmarsjen kostet kolossalt med krefter og var iverksatt på fullstendig sviktende premisser.

Tilbake i Oltedal var major F. Brandt sjef for de styrkene som var under mobilisering. Den 14. april bestemte Brandt seg for å bryte oberstens ordre om forflytting til Setesdal. I stedet beordret han de resterende styrkene fram til riksvegen Stavanger-Eigersund, og besatte stedene Vikeså og Figgjo den 15. april.

Major Brandts plutselige offensiv har vært gjenstand for mange spekulasjoner etter krigen. Det kan neppe være tvil om at han gjorde seg skyldig i ordrenekt, men det valgte den militære undersøkelseskommissjonen å se gjennom fingrene med så lenge som majorens initiativ uten tvil bidro til å svekke Spørcks desperate planer om overføring til Setesdal. Det var for øvrig den militære undersøkelseskommissjonen sjøl som ga den endelige forklaringen på Brandts offensiv. Det hang slik sammen: Den 11. april hadde Brandt hatt et møte med en viss engelsk kjøpmann Malcom

Munthe «utenfor Stavanger». «Kjøpmannen» var engelsk offiser, stasjonert i Stavanger den 4. april for å forberede det engelske angrepet.⁷⁴ Munthe informerte Brandt under streng diskresjon om den britiske aksjonen som var under utfoldelse. Brandt brakte ikke informasjonen videre til Spørck, men forberedte i all hemmelighet å føre sine styrke fram for å støtte det britiske angrepet (som i virkeligheten allerede var avlyst da han blei informert). Planen gikk ut på å ødelegge bruer, og å holde seg skjult i hus om dagen.

På tross av britisk bombing av Sola fra den 12. april og en viss britisk marinevirksomhet i sjøen, begynte den tyske gruppen i Stavangerområdet etter hvert å føle seg sikrere på situasjonen. Den 16. og 17. presset tyskerne på fra Sandnes mot Ålgard. I første omgang blei de stoppet, mens angrepet den 17. kastet de norske styrkene tilbake mot Limavatn og vest for Edlandsvatnet. Angrepet blei bremset opp og stoppet et par kilometer øst for Ålgard. Den 18. blei det moralske presset holdt gående ved hjelp av stadige flyangrep. Den 19. angrep en mindre tysk styrke fra Eigersund mot Vikeså, men blei avvist. Samme dag tok tyskerne initiativ til en våpenhvile med tilbud til Spørck om «ærefull» overgivelse. Våpenhvilen blei innvilget fram til den 20. om morgenen. De tyske forhandlerne formidlet også en henvendelse fra Stavanger bys sivile myndigheter om å reparere bruddet i krafttilførselen, som de norske militære hadde ødelagt for å gjøre livet surt for tyskerne i byen. Begge henvendelsene blei avslått.

I ly av forhandlingene utførte tyskerne en styrkerokkering. Den tyske bataljonen på fronten Limavatn-Oltedal blei trukket ut og sendt til Bergen, hvor man ropte på forsterkninger. I stedet blei en nyankommet bataljon sendt direkte fra Sola til Vikeså, hvor hovedangrepet blei satt inn sammen med styrkene fra Eigersund.

Oberst Spørck brukte våpenhvilen til å trekke hovedstyrken tilbake til Gloppedalsura i sør og Oltedalstillingen i nord. Den 20.

74. Malcom Munthe var sønn av den kjente forfatteren Axel Munthe («Boken til San Michele»). Seinere gikk Malcom Munthe inn i kompani Linge sammen med andre britiske agenter, for å sikre den britiske kontrollen over denne avdelingen.

april angrep de reduserte tyske styrkene på nordfronten fra Ålgård mot Oltedal, og klarte å rive opp det norske forpostkompaniet og ta en tropp til fange uten kamp. Samtidig angrep en tysk torpedojager Dirdal, og forsøkte å landsette tropper. Major Brandt vurderte situasjonen nå som svært alvorlig. Sjøl om begge angrepene var stoppet, mente han at de norske troppene var i oppløsning. Om kvelden ga Spørck ordre om omgruppering, som et siste middel til til å stabilisere situasjonen i området foran Dirdal. Troppene fra Gloppedalsura blei overført til Dirdal, og vice versa, og var på plass den 22. Angrepet på sørfronten begynte den 21., med innledende kamper ved Åsheim, Ivesdal og Malmin og norsk retrett opp i Gloppedalsura. Dagen etter kom angrepet med full tyngde og innsats av artilleri og bombekastere. Ura består av svære steinblokker, som ga gode muligheter for dekke. Noen andre muligheter enn direkte frontalt støt var ikke mulig, og kampen varte hele dagen til dels på svært kort hold, uten tysk gjennombrudd. Da kvelden kom, slo tyskerne retrett.

At kapitulasjonen kom dagen etter skyldtes ikke begivenheten i Gloppedalsura, men utviklingen i Dirdal. Her hadde den tyske styrken også angrepet den 21., men uten å bryte igjennom. Dagen etter fornyet de angrepet. Intens bombing og en omfatning over fjellet vest for Dirdal kirke gjorde utslaget. Brandt og stabsadjutantene kom uforvarende inn i det tyske flankeangrepet og blei drept som de to første. Kort tid etter var den norske styrken i Dirdal splittet opp og på veg tilbake.

Under inntrykket av hendingene i Dirdal bestemte Spørck seg for å innlede forhandlinger om kapitulasjon. Den 23. april var kapitulasjonen et faktum.

TOMROMMET PÅ VESTLANDET

Det tyske kuppet den 9. april i Bergen hadde vært svært vellykket. Bergen festning blei overtatt så å si i intakt stand. Ved bløffing og effektiv opptreden utnyttet de den norske vaklingen på en mesterlig måte, og slapp infanteristrid av noe betydning. Et norsk infanterikompani (kaptein Torvestad) overga seg uten motstand. Betydelige mobiliseringsbeholdninger av våpen blei tatt uten vanskeligheter.

Denne «billige» løsningen i Bergen var svært heldig utfra vanskelighetene andre steder, særlig på Østlandet. Flåten hadde tapt mange skip, og forsyninger til Oslo-området måtte prioriteres. Bergen kunne først prioriteres etter hvert som tyske styrker blei frigjort andre steder. Bergen blei forskanset. Man forberedte seg på forsvar, og sendte bare mindre patruljer ut av byen for å føle kontakt med de norske styrkene i indre distrikt.

På norsk side var et stort apparat satt i sving på Voss under sjefen for 4. divisjon, general Steffens. Over 6000 mann blei etter hvert mobilisert, og 4. brigade fikk en tilnærmet «normal» krigsoppsetting. Det blei også lagt ned betydelig arbeid i å få på beina et militært administrasjonsapparat under divisjonens kommando. Spesielle penger, også kalt «Steffens-penger» – blei trykt opp. En egen avis blei starta, under navnet «Meldingsblad for folket på Vestlandet». Divisjonen kontrollerte hele området Trengereid-Ål i Hallingdal.

Generalens plan var å rykke mot Bergen med 4. brigade. Imidlertid blei hele brigaden beordret over til Østlandet av Ruge, og transporten skjedde i dagene 17.–19. april. Tilbake i traktene rundt Voss sto det bare mindre styrker, vesentlig basert på eldre mannskaper og skytterlagsfolk.

For tyskerne var problemene i Stavanger og Bergen ganske like. Faren var stor for å bli klemt sammen mellom britisk angrep og norske styrker, og for å bli isolert fra Tyskland. Kapitulasjonen på Evje i Setesdalen den 14. april frigjorde imidlertid store tyske styrker som kunne settes inn nordover. Allerede den 17. april var

Kart 15: Tysk framrykking mot Voss.

en ny bataljon på plass i Bergen, 4 dager seinere kom den bataljonen som var trukket ut fra Oltedal under våpenstillstanden i Stavanger. Overføringen tok ikke mer enn et døgn.

Før det egentlige angrepet mot Voss satte inn, blei den første bataljonen brukt til å føle de norske styrkene i Sørfjorden på pulsen. Den 20. april presset de forbi Trengereid og Stavenes assistert av bla. a. to fiskeskøyter med norsk flagg og norsk mannskap. Den norske styrken tok offensiven og gjenerobret Stavenes dagen etter, ved en kombinert aksjon hvor armerte fiskeskøyter, et provisorisk pansertog av sandsekker og en bergkanon, og omgående bevegelser i fjellet inngikk.

Den tyske angrepsstyrken mot Voss blei delt i tre grupper. En langs jernbanen, en over Norheimsund opp Bordalen og over fjellet, og en via Eide og Skjervet. Den 22., 23. og 24. utviklet kampene seg til sammenbrudd langs jernbanen. Den 25. var den norske styrken forsterket fra Voss, men et effektivt tysk flyangrep utløste full panikk og oppløsning, uten at de materielle tapene var så store. Norheimsundgruppa angrep den norske stillingen ved

Brattefoss mellom Kvamskogen og Tysse den 22., og klarte å arbeide seg rundt stillingen tross vanskelige forhold. Norsk tilbaketog til Ålvik blei forfulgt av tyskerne, som den 25. satte opp over fjellet mot Voss gjennom Bordalen. Denne fjellmarsjen var en stor prestasjon, og kom nok svært overraskende på divisjonsledelsen på Voss. Den tredje tyske gruppa blei frakta med båt til Granvin den 24., og angrep samme dag den norske hovedstillingen ved Skjervet. Det som videre skjedde ved Skjervet var en skandale. Stillingen var en naturlig sperring av de helt sjeldne, men blei likevel omgått og sprengt samme kvelden. Den viktigste grunnen til den bedrøvelige utviklingen var at det var oppstått en strid om kommandoen. Majorene Løvestad og Treider forlot midt under kampene sine soldater og dro til Voss for at generalen skulle avgjøre striden. Tilbake i Skjervet sto en kaptein (Gundersen) som ny sjef, uten kjennskap til hvordan forsvaret skulle ledes eller hvor et tilbaketog skulle skje.

Alle de tre tyske gruppene hadde altså gjort gjennombrudd uten særlige problemer, og Voss var tapt uten at tyskerne hadde behøvd å engasjere seg i mer enn ubetydelige trefninger, militært betraktet. Det viktigste general Steffens kunne gjøre etter dette var å sikre omfattende ødeleggelse av Gravhalstunnelen og forsvar av Myrdal-avsnittet, for å hindre at tyskerne klarte å knytte øst-vest forbindelsen sammen. Men ikke engang dette lyktes det å få til. I stedet bestemte generalen 25. april å trekke det som var igjen av styrker over på nordsida av Sognefjorden via Gudvangen. Den 30. april blei det gitt ordre om demobilisering.

Under kampene i indre distrikt hadde tyskerne vist at de kunne klare krevende og svært anstrengende operasjoner i djup snø, tross dårlige forberedelser og så å si uten ski. Sammen med effekten av flyangrep var dette nok til å bryte ned forsvaret. Ellers var ikke den norske ledelsen særlig aktiv. Et norsk nøytralitetsvaktkompani i Haugesund hadde i dagene etter den 9. april vokst til en hel bataljon gjennom frivillig mobilisering, men først den 24. april fikk de ordre fra Voss om å ta seg over til Voss. Dette var sjølsagt umulig å gjennomføre på et så seint tidspunkt. Tyske krigsskip

stengte fjorden. Etter sammenstøt med tyske skip, blei bataljonen oppløst 2. mai uten å ha fått noen vesentlig betydning.

Britene vil ta Trondheim – men kan ikke

Det første tyskerne gjorde i Trøndelag var å utstyre Agdenes festning med tyske artilleribesetninger. De allierte oppfattet også Agdenes som krumtappen i forsvaret av Trøndelag, og allerede den 11. april gikk to britiske jagere inn i artilleriduell med festningen for å bringe på det reine om den var overtatt av tyskerne. Den norske mineleggeren Frøya lå like ved og var vitne til det hele, men greip ikke inn. I stedet blei skipet senket av egen besetning dagen etter.

Det allierte krigsrådet diskuterte muligheten av å erobre Trøndelag ved å la den engelske hjemmeflåten stå rett inn forbi Agdenes og ta Trondheim i et frontalangrep. Planen fikk det treffende navnet «Hammer». Det britiske admiralitetet, som ventelig hadde bedre sakkunnskap om forholdet skipsartilleri-kystartilleri enn det allierte krigsrådet, motarbeidet planen. Til slutt blei den droppet. I stedet la man seg på to mer indirekte og mindre dristige planer. Allierte tropper skulle angripe mot Trondheim fra Namsos i nord, og fra Romsdalen i sør. Som vi tidligere har nevnt så blei den sørlige kjeven i knipetanga aldri dirigert mot Trondheim, men blei sendt sørover i Gudbrandsdalen etter press fra Ruge. Den nordlige styrken besto av engelske og franske troppe og blei lasta ut i Namsos i dagene 14.–20. april.

Utgangspunktet for forsvaret i Trøndelag var ikke det beste. Det overraskende tyske gjennombruddet ved Agdenes tok byens myndigheter og sjefen for 5. divisjon, generalmajor A.J. Laurantz on på senga. De store beholdningene av håndvåpen og artilleri som var lagret i byen blei overlevert tyskerne uten ødeleggelse. Generalen hørte Quislings tale i radioen den 9. april om å innstille

mobiliseringen og ikke å gjøre motstand. Da en større tysk styrke rykket mot Værnes flyplass dagen etter, ga generalen plasskommandanten major Vetlesen ordre om å trekke inn vaktpostene og å overgi plassen. Den tyske overkommandoen i Hamburg hadde god grunn til å være fornøyd da følgende melding tikket inn om situasjonen i Trondheim den 9. april: «Den norske divisjonssjefen gir ordre om ikke å gjøre motstand. Godt forhold til lokale myndigheter.»⁷⁵

Generalen blei ikke satt i krigsfangenskap av tyskerne. Han dro til Steinkjer hvor han fortsatte å opptre som «5. divisjon» og forsøkte å ta ledelsen over den oppsettinga som skjedde der, på tross av sine egne ordre. Etter å ha vært til bryderi for regimentsledelsen i Steinkjer en tid, lyktes det å få generalen «sjukmeldt». I 1947 blei Laurantzøn dømt for grov uforstand i tjenesten for sine forhold i 1940. En svært mild dom mente mange.

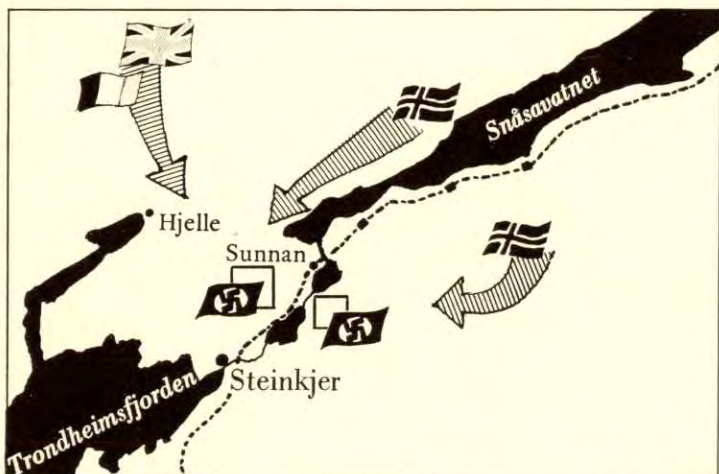
Major Vetlesen blei heller ikke satt fast av tyskerne. I stedet blei han spurt om han kunne formidle kontakt til en norsk styrke øverst i Stjørdalen. Vetlesen stilte seg til disposisjon, og resultatet var at major Hartmann, som hadde tatt ledelsen i organiseringen av en frivillig styrke i Hegrabygda, overga sine soldater til en enslig tysk major, bare fordi denne truet med bombing av bygda.

I Sør-Trøndelag var situasjonen svart, men ikke hel-svart. En del høgskolestudenter fra Trondheim og andre frivillige tok initiativ til å danne en avdeling i traktene sør for Støren, seinere kalt «Berkåkbataljonen». Etter hvert kom de opp i 400 mann, og sperret vegene fra Trondheim sørover mot Orkdalen og Nedre Gauldalen. Den 14. april stoppet de tysk framrykking sørover ved Lundamo. Meldingene til den tyske overkommandoen fra Trondheim begynte nå å bli mer usikre: «Eldre generasjon rolig, yngre generasjon (studenter og yngre vernepliktige) ønsker å lage friskarer.»⁷⁶

Da tyskerne kom til Værnes den 10. april, nektet major R. Holtermann som var der med 50 artillerister å etterkomme

75. W. Hubatsch: «Weserübung», s. 237 (Lagesberichte 9/4).

76. W. Hubatsch: «Weserübung», s. 249 (Lagesberichte 12/4).

Kart 16: Planlagt angrep mot Steinkjer. Det planlagte allierte angrepet sørover mot Steinkjer som blei avblåst pga. britisk tilbaketrekning fra Trøndelagsområdet.

ordren om overgivelse. I stedet trakk han seg opp Stjørdalen og innstallerte seg i Ingstadkleiva fort ved Hegra, og satte i gang lokal mobilisering. Fortet blei satt i stand så godt det lot seg gjøre, og da det første tyske angrepet kom den 15. var forsvarerne 284. Tyskerne var mellom 4 og 5 ganger så mange.

Den engelske sjefen i Namsos hadde latt sine styrker rykke fram til Steinkjer, med sikring fram til Verdalsøra sammen med en norsk styrke. Tyskerne angrep den 20., først på Innerøya og Trones, og litt seinere samme dag ved Steinkjer. Troppene blei landsatt fra jagere og trålere. Angrepet skapte stor forvirring og tvang de allierte og norske troppene til en anstrengende og vanskelig tilbakemarsj i djup snø gjennom skogene øst for fjorden. Britene kom seg tilbake til Beitstad nordvest for Steinkjer, mens de norske styrkene sto på hver side av Snåsavatnet. Steinkjer blei totalt ødelagt av tyske bombefly før byen blei inntatt den 22. Tidligere var Namsos fullstendig utslettet av bombefly. Fly-

angrepene virket så sterkt på den britiske sjefen at han overfor de ansvarlige i London foreslo hele Trøndelagsoperasjonen oppgitt allerede den 23. april.

Etter planen sto de allierte og norske styrkene rundt den 26. april foran et samordnet angrep sørover, til sammen 15 infanteribataljoner og 9 artilleribatterier. Området Sunnan-Råde var første hovedmål, med franske styrker nordvest, britiske i sentrum ved Hjellebotn og norske i øst ved Snåsavatnet. Den britiske sjefen hadde imidlertid allerede fått beskjed om ikke å angripe, fordi London vurderte å trekke seg ut. Den 27. besluttet den franske sjefen å lansere angrepet sammen med nordmennene uten britene, men dagen etter besluttet de allierte å trekke franske og britiske styrker ut. Innskipningen begynte i de følgende dagene fra Namsos. Den 2. mai gikk siste båt fra Namsos.

Den norske sjefen, oberst Getz, var holdt fullstendig utafor de alliertes overlegninger fra første stund. Begrunnelsen fra den britiske sjefen var at nordmennene ikke var pålitelige. Oberst Getz styrker hadde i slutten av april mottatt forsterkninger nordfra, og gjorde de siste forberedelser til angrepet mens de alliertes tilbaketrekning skjedde. Dagen etter meddelte oberst Getz general Ruge at han ville innlede forhandlinger med tyskerne om kapitulasjon. Overkommandoen påla Getz i et svartelegram å sende nordover til Mosjøen den bataljonen som var kommet som forsterkninger fra 6. divisjon, og å ødelegge vegsamband sørover. Noe forsøk på å evakuere sine egne styrker samme vegen for å kunne fortsette kampen lenger nord, fant obersten formålsløst. I stedet kapitulerte han uten betingelser 4. mai.

At slutten blei som den blei skyldtes først og fremst de alliertes ubestemte opptreden. De allierte og norske styrkene var betydelig større enn den tyske, men blei ikke satt inn i et skikkelig samordnet angrep. Den allierte mistilliten til de norske styrkene gjorde samarbeidet nesten umulig. Den norske brigadeføderelsen og særlig obersten fikk de allierte så ettertrykkelig i vrangstrupen at han seinere under krigen ga ut ei bok om felttoget i Trøndelag som stilte de allierte i et svært uheldig lys, og som lot seg bruke ganske

effektivt i Quislings propaganda.

Reint militært var utvilsomt det tyske luftherredømmet den avgjørende faktoren. De kommunale myndighetene i Trondheim gjorde dette mulig ved at de lot norske arbeidere bli rekvirert til flyplassarbeid på Værnes. På tross av at det var i åpenbar strid med folkeretten, medvirket kommunale myndigheter i både Oslo, Bergen, Stavanger og i Trondheim til at norske arbeidere blei rekvirert til krigsviktige arbeider av helt avgjørende betydning for utfallet av kampene.

På Hegra hadde major Holtermann og hans soldater motstått flere angrep i dagene fram til begynnelsen av mai. Fortet var vanskelig å angripe, sjøl etter at tyskerne hadde fått tak i fortifikatoriske opplysninger fra artilleriregimentets kontorer i Trondheim, som de brukte til bl.a. å stille opp de norske 12 cm haubitsene fra Trondheim utafor fortets skuddfelter. Flyangrepene hadde liten virkning. Holtermanns håp var at fortets fire 10,5 cm kanoner skulle bli farlige for tyskernes flanker når og hvis det allierte angrepet kom nordfra. Den 4. mai blei majoren klar over at de allierte hadde dratt og at oberst Getz hadde kapitulert. Majoren så ikke lenger noen hensikt med videre motstand, fortet var fullstendig omringet og det var umulig å bryte ut. Den 5. mai overga fortet seg. Tapene hadde vært minimale.

Britene vil ha Narvik – men tør ikke

I løpet av Finlandskrigen var byen Narvik blitt et nøkkelbegrep i de allierte planene. Byen skulle okkuperes, soldater sendes til Kiruna og Gällivare med Ofotbanen. Derfra var vegen kort til Finland.

Det man i den internasjonale pressa forbandt med Narvik, var ikke først og fremst Finlandskrigen og allierte forsøk på å gripe inn i den, men *malmen*.

Britene framholdt stadig at tyskerne fikk nesten all sin jernmalm fra Nord-Sverige over Narvik. Fra Narvik blei den fraktet til Tyskland innenfor norsk og svensk territorialfarvann. Dermed bidro Norge som transittland til å styrke Tyskland.

MALMEN VAR BARE ET PÅSKUDD

Den norske regjeringen ville ikke understreke nøytraliteten og stoppe krenkelser med våpenmakt. Både Tyskland og Storbritannia benyttet seg av det. I desember 1939 blei to britiske og et gresk handelsskip torpedert av tyske ubåter på norsk sjøområde. Den britiske regjeringen hevdet i en skarp note at norsk farvann hadde tapt sin nøytralitet. Så kom Altmark-episoden. «Altmark» var hjelpeskip til «Admiral Graf Spee» og skulle føre fanger fra tyske priser i Atlanterhavet til Tyskland. «Altmark» fikk passere gjennom Bergen krigshavn, stikk i strid med nøytralitetsinstruksen. Så bordet britene «Altmark» i Jøssingfjorden 16. februar, og befridde de 300 fangene om bord. Norske krigsskip foretok seg ingenting. De tyske protestene blei voldsomme. Stabsarbeidet med

«Weserübung» skøt fart som følge av episoden. Både britene og tyskerne hadde altså et visst grunnlag for å hevde at Norge ikke ønsket eller evnet å forsvare nøytraliteten, med henvisning til regjeringens ettergivenhet i de løpende konfliktsituasjonene som oppsto.

Helt i tråd med dette hevdet britene at formålet med mineleggingen av norsk farvann 8. april var å tvinge de tyske malmskipene ut i internasjonalt sjøområde, hvor de britiske krigsskipene kunne ta seg av dem. Denne begrunnelsen er lett å gjennomskue i dag på bakgrunn av arkivene til krigskabinettet, det allierte krigsrådet og den britiske militære ledelsen. Mineleggingen var et direkte forspill til den omfattende allierte intervensjonen i Norge. Tyske og norske mottiltak til mineleggingen ville gi de allierte gode nok argumenter til å iverksette aksjonen mot Skandinavia og å forsvare den internasjonalt. Oppe i alt dette spilte malmskipene liten rolle, utover det å være nyttige påskudd.

Antakelig var ikke malmen til Tyskland så viktig for de allierte som de sjøl hevdet tidligere heller. Undersøkelser viser at tyskerne fikk det meste av sin svenskemalm via Narvik inntil utgangen av 1938. I 1939 blei malmeksporten omdirigert slik at nesten all malmen blei sendt via svenske malmhavner.⁷⁷ Britene derimot, fikk etter krigsutbruddet i 1939 all sin svenskemalm via Narvik. Riktignok kjøpte England adskillig mindre mengder enn Tyskland.

Da Finland slutta fred med Sovjet på svært gunstige betingelse i mars 1940, kunne ikke de allierte lenger hevde at formålet med Norgesaksjonen var å hjelpe finnene. De almene militærstrategiske interessene vis a vis Tyskland blei stående igjen: England ville bygge opp en militær trussel mot Tyskland i nord, bryte den norske nøytraliteten og trekke Norge med på de alliertes side.

77. Per Brøyn: «Den svenske malmeksport . . . osv» i «Mellom nøytrale og allierte», s. 111.

GRENSEVAKT OG KOMMUNISTJAKT I NORD

Finlandskrigen brakte krigshandlinger helt inn til den norske grensa i Finnmark. Norske militære og politikere blei redde for at norsk område skulle bli trukket inn, enten utilsiktet eller direkte med overlegg, ved at russerne skulle forsøke omgående bevegelser sørover for å avskjære finske styrker. Etter norsk målestokk store styrker blei etter hvert mobilisert på norsk side, til sammen over tre infanteribataljoner. I løpet av vinteren blei også personell overført til Finnmark fra mobiliseringsavdelinger sørpå. Det gjaldt for eksempel nøkkelpersonell til artilleriet i Østfold.

Den omfattende militære oppmerksomheten mot øst bidro sjøl-sagt også til å svekke oppmerksomheten mot sør, og vest. Den avspeilte den politiske situasjonsbedømmelsen. I det stille sendte regjeringen i februar en større vognlast med 12 feltkanoner og ammunisjon til Finland, på tross av at man offentlig erklærte at Finland ikke kunne få våpen fra statens lagre. Bedre enn noe viser dette hvor lite aktuelt regjeringen regnet med angrep på Norge i sør.

Opptrappingen i Finnmark hadde imidlertid også en indrepolitisk side. Parallelt med Finlandskrigen startet en intens anti-kommunistisk bølge i Norge. En mengde rykter gikk om at norske kommunister planla kupp i Finnmark. Etter å ha oppretta «en folkeregjering» skulle de be om russisk hjelp. Modellen for ryktene var det sovjetiske eksperimentet med «Kuusinen-regjeringa», som var blitt proklamert fra byen Terijoki i Karelen den 30. november 1939.

I slutten av januar tok 6. divisjon i Harstad initiativ til å opprette en skjerpet indremilitær overvåking i Øst-Finnmark. Offentlige kommunikasjoner, militære anlegg, bygninger, bruer, post og telegraf, kaier osv. skulle overvåkes spesielt. Forsvarssjefen i Øst-Finnmark fikk også ordre om å holde en skarp indre overvåking av de militære avdelingene mot infiltrasjon eller kommunistisk påvirkning.

6. divisjon opprettet samarbeid med sivilt politi. Sjefen for

utrykningspolitiet, nazisten Jonas Lie, var sammen med en liten gruppe av høyt betrodde politifolk i full sving med å organisere kupp-beredskap i Kirkenes.

Den høye militære oppmerksomheten østover i Finnmark fortsatte nesten uendra fram til 9. april og seinere, til tross for at Finlandskrigen var slutt. I begynnelsen av april var oberst Otto Ruge, i egenskap av generalinspektør for infanteriet, på inspeksjonsreise til Øst-Finnmark. Det samme var sjefen for 6. divisjon, generalmajor C. Fleischer, og hans stab. Disse to sentrale personene som begge kom til å få stor innflytelse på felttoget i de kommende dagene, var opptatt ved grensa i øst mens de store invasjonsflåtene gjorde seg klare til å kaste loss i sør og vest.

TYSKERNES KUPP I NARVIK

Det fantes ingen festningsanlegg ved Narvik. Ramsund befestninger var påbegynt under den 1. verdenskrig, men blei aldri fullført. I stedet førte man opp blokkhus med mitraljøser inne på sjølve havna i Narvik. Den 8. april lå det en infanteribataljon i Narvik og på Elvegårdsmoen, og i tillegg til infanteriet også et par mindre kanoner og luftvernskyts. I fjorden lå to ubåter i tillegg til panserskipene.

Oberst Sundlo foretok seg ingenting da tyskerne begynte utlastingen på havna etter at de to norske panserskipene var senket. Slik situasjonen utviklet seg, blei det ikke løsnet et skudd fra norsk side på land. Etter hvert kom innpå 2000 tyskere i land. Sundlo innledet forhandlinger om overgivelse. En rasende general Fleischer fratok obersten kommandoen over telefonen fra Vardø, og utnevnte major Omdahl til ny sjef. Omdahl presterte det kunststykket å marsjere 209 bevæpna norske soldater ut av Narvik rett foran nesa på tyskerne, som ikke åpnet ild.

Etter krigen blei Sundlo frifunnet for beskyldningene om forræderi under landgangen i Narvik. Retten mente at handlingene hans var «beklagelige og alvorlige», men brukte likevel begrepet

«uaktsomme forgåelser». ⁷⁸ Utvilsomt ville situasjonen blitt langt verre for tyskerne om landgangen hadde blitt møtt med motstand, sjøl om en slik motstand ikke hadde utsikter til å stoppe sjølv landgangen. Oberstens landssvik seinere under krigen var så grovt at valget sto mellom dødsstraff og livsvarig fengsel, bare på dette grunnlaget. Utfra dette la ikke retten større vekt på hans forhold 9. april.

Major Omdahl trakk sine styrker mot Bjørnefjell, og fikk etter kort tid tyskerne etter seg. Til slutt blei de revet opp den 13. april, ikke langt fra svenskegrensa. Noen kom seg over til Sverige og noen nordover til norske styrker. Resten, bl.a. Omdahl, blei tatt til fange.

Hendingene i Narvik den 9. april kunne gi tyskerne det falske håpet at oppholdet i byen kom til å bli en dans på roser. I situasjonsrapporten den dagen het det fornøyd at «norske tropper er loyale». ⁷⁹ Men allerede morgenen etter begynte det som skulle bli et nesten to måneders sammenhengende mareritt. Fem engelske jagere klarte å lure seg gjennom havnesperringene og jaget vantro tyskere ut av seiersrusen. Da det hele var over, var to tyske jagere senket og minst en sterkt skadet. ⁸⁰ To engelske var senket og to skadet. Tre dager seinere gjorde engelskmennene reint bord. Slagskipet «Warspite» og 9 jagere, støttet av bombefly fra hangarskipet «Furious» gikk inn i Ofotfjorden mot Narvik. De tyske jagerne blei pulverisert en etter en. Til slutt var samtlige 10 skip senket eller kjørt på land, halvparten av hele den tyske jagerflåten i 1940. Men den engelske admiral Whitwort våget ikke å gå i land.

Tyskerne på land var lammet av angrepet. De kunne ikke gjøre noen ting med det grove skipsartilleriet til «Warspite». Nå var de fullstendig avskåret fra Tyskland. Riktignok klarte ca. 2100 matrosar å komme i land med noe våpen, men de hadde liten verdi som tropper.

Berlin priste seg lykkelig over at engelskmennene ikke turde gå

78. Straffesak mot K. Sundlo (Høyesterett 5. okt. 1948).

79. W. Hubatsch: «Weserübung», s. 238.

80. Tyske og engelske kilder er uenige om de tyske tapene.

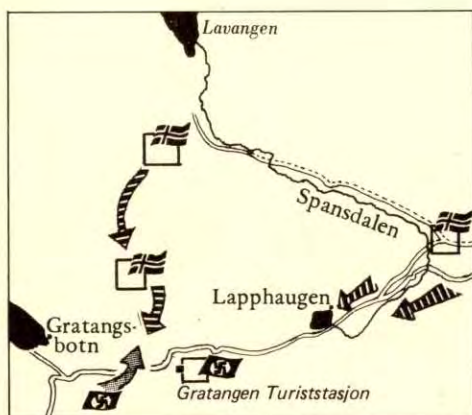
i land. Tapene av marineenheter sørpå, og ikke minst det venta allierte angrepet mot Trondheim, kom til å gjøre det svært vanskelig å få fram forsyninger til Narvik. Det lyktes å få ned 10 transportfly med noe artilleri på Hartvigvatn like ved Bjerkvik, men flyene gikk tapt. Via diplomatiske kanaler la man press på svenskene for å få igjennom forsterkninger den vegen. Det skulle vise seg å være den sikreste muligheten.

Den nølende gjenerobringen av Narvik

Kampene om Narvik fikk en helt annen karakter enn felttoget sørpå. Mens vi sørpå bare unntaksvis kan bruke begreper som «kamp», «angrep», «militær motstand» o.l. om det som norske tropper foretok seg, kan vi i nord snakke om militær strid i vanlig forstand. I nord fikk mobiliseringen skje i fred for tyske landangrep (med unntak av Elvegårdsmoen ved Narvik som var tatt). Avstandene i Troms og Finnmark var så store at Luftwaffe ikke kunne utrette stort fra sin operasjonsbasis på Værnes. Det skapte en del problemer at befal fra Sør-Norge falt ut, men så å si alle avdelinger hadde vært inne til nøytralitetsvakt i løpet av høsten og vinteren, og hadde et bedre forberedt befal enn i sør. Etter hvert som mobiliseringen pågikk, vokste de norske styrkene i vest til 8 bataljoner infanteri, samt noe artilleri og andre avdelinger. To bataljoner blei under hele felttoget holdt som grensevakt mot Sovjet, en tredje i en kortere periode, på tross av at det ikke fantes noen tegn til fiendtlig holdning fra den kanten.

KATASTROFEN MED TRØNDERBATALJONEN I GRATANGEN

Fra Elvegårdsmoen og Bjerkvik angrep tyskerne omgående nordover. I første omgang var målet den viktige mobiliseringsplassen Setermoen i Bardu. Den 24. april støtte de sammen med norske styrker på fjellovergangen fra Gratangen til Salangen og blei endelig stoppet. 6. divisjon hadde planmessig trukket sine styrker sørover, og åpnet angrepet mot Narvik med et hovedstøt mot

Kart 17: Angrepet på Gratangsbotn. Takket være en svak bataljonsledelse og våkne tyskere blei trønderlagsbataljonen fullstendig sprengt da den blei kommandert i hus under snøstormen.

Angrepet begynte med snøstorm. Tyskerne på Lappaugen trakk seg tilbake til Gratangen turisthotell dekket av snøstormen. Trønderbataljonen (I/IR 12) som lå øverst i Fjordbotneidet gjennomførte på tross av været framrykningen slik de skulle. Imidlertid hadde bataljonssjefen major Bøckmann, under framrykningen brukt telefonlinja (over Fjordbotneidet til Gratangen) for å spørre om lov til å gå i hus i Gratangen på grunn av stormen. På sentralen i Gratangen satt tyskerne og hørte på at general Fleischer ga grønt lys, på tross av at brigadesjefen, oberst Løken, hadde gitt kategorisk forbud mot det. En del av trønderbataljonens mennskaper og underbefal protesterte sterkt da de blei kommandert ned i bebyggelsen og i hus.

Manøveren blei fulgt med vaktssomme øyne. Utpå natta angrep tyskerne. Uten vakthold og beredskap blei trønderne meid ned. 40 drepte, 60 sårede og 170 tatt til fange blei fasiten. Resten klarte å ta seg tilbake til Alta bataljon, som pga. av stormen og elendig

Lappaugen hvor tyskerne hadde nådd fram, og et dristig flankestøt direkte over Fjordbotneidet mot Gratangsbotn for å avskjære tyskerne.

Den videre framrykningen skulle gå over mot Herjangsfjorden, delvis direkte over Gratangseidet mot Bjerkvik og delvis lenger øst i fjellet gjennom Gressdalen og Vassdalen.

Angrepet begyn-

samvirke med resten av styrken var fullstendig uvitende om det som hadde skjedd, og ikke kunne gripe inn.

Tragedien med trønderbataljonen var helt unødvendig. «Et 3/4 vunnet slag om Gratangen endte med katastrofe grunnet major Bøckmanns udugelighet i krig.»⁸¹ Undersøkelsskommisjonen henla saken på grunnlag av Bøckmanns egen rapport, og godtok hans påstand om at bataljonen måtte i hus for å hvile. Det var derfor «ingen grunn til å gjøre ansvar gjeldende mot oberstløytnant Bøckmann».⁸² Det skal her tilføyes at et ganske omfattende og kritisk rapportmateriale som blei utarbeidet av fenrikene König og Schröder aldri kom fram til kommisjonen.

Katastrofen i Gratangen ga angrepet mot Narvik en dårlig og nølende start. Tyskerne blei i de følgende dagene bare sakte kastet opp fra Gratangsbøtn og tvunget sørover, og bet godt fra seg.

BRITENE BLIR IKKE ENIGE MED SEG SJØL

I London ønsket man et direkte angrep på Narvik. Erfaringen fra den 13. april med «Warspite» var at dette måtte bli en kombinert hær–flåte operasjon. (Angrepsdato blei satt til den 15. april. Men generalmajor Mackesy som var øverstkommanderende for landstridskreftene, var imot planene om direkte angrep, og en sikker og rask alliert seier løp ut i sanden. Som følge av dette blei den tafatte Mackesy den 20. april stilt under marinesjefen, Lord Corks kommando.

Ny angrepsdato blei satt til den 24. april. Dagen opprant med den samme snøstormen som hadde gitt tyskerne den billige seieren i Gratangsbøtn. «Warspite», 4 kryssere og en jager bombarderte Narvik. Noen landgang blei det ikke noe av pga. været. Tropper blei i stedet satt i land i Ballangen hvor de presset tyskerne mot Beisfjorden, og i Borgen på nordsiden av fjorden.

81. Tidligere korp. Knut Høy i Klassekampen 23/6-80 i artikkelen «Et 40-års minne». Høy blei såret under angrepet i Gratangen.

82. Rapport fra den militære undersøkelseskommisjon av 1946, s. 132.

Etter vanskelighetene den 24. april ga Lord Cork opp forsøket på å erobre Narvik direkte. I stedet fikk en fransk halvbrigade som var blitt landsatt i Harstad, ordre om å rykke nordfra gjennom Gratangsbotn mot Bjerkvik, 6. divisjon kunne dermed konsentrere alle sine krefter om de tyske hovedstridskreftene i området østover. Den franske styrken fikk imidlertid store problemer med det harde klimaet. Alpejegerne hadde nesten ikke ski, og fant seg dårlig til rette i den djupe snøen. Franskmennene blei etter hvert liggende langt etter på høyre fløy, og det blei snart klart at de neppe var i stand til å nå Bjerkvik. Uten å informere generalmajor Fleischer, holdt den franske sjefen sine styrker tilbake mens han i stedet foreslo et direkte angrep på Bjerkvik fra Herjangsfjorden. Men Mackesy var tilbakeholdende.

Tålmodigheten med Mackesy i London var nå slutt. En energisk marineminister Churchill presset på for at han skulle bli avløst av generalløytnant Auchinleck. Lord Cork bestemte seg for å utsette alle angrep inntil Mackesy var fjernet.

Angrepet på Bjerkvik blei fastsatt til 12. mai, men blei utsatt ett døgn på grunn av været, uten at 6. divisjon blei informert. To franske bataljoner tok Bjerkvik fra sjøen den 13. mai, mens en polsk styrke rykket langs vegen fra Bogen uten å rekke fram i tide. I tyskernes rygg klarte ikke de franske styrkene å avansere. Bjerkvik blei fullstendig pulverisert av skipsartilleriet og mange sivile blei drept. Angrepet var en skole i manglende samordning og manglende ledelse. Britene hadde igjen demonstrert sin manglende interesse for å samarbeide med de norske styrkene, som nå tok hele presset fra de tyske styrkene ved Storebalak-Kobberfjell og Kuberget.

TYSKE FORSTERKNINGER PÅ VEG TIL NARVIK

Situasjonen var i ferd med å bli kritisk for tyskerne i Narvik. I sjøen stengte den britiske flåten. Via Sverige kom det etter hvert noe over 300 spesialtropper kamuflert som sykepersonell. Rundt

1000 mann blei sluppet ned fra lufta. Men noen vesentlig motvekt mot det kolossale allierte overtaket blei det ikke noe av dette. Den eneste muligheten var å bryte igjennom nordover fra Trøndelag.

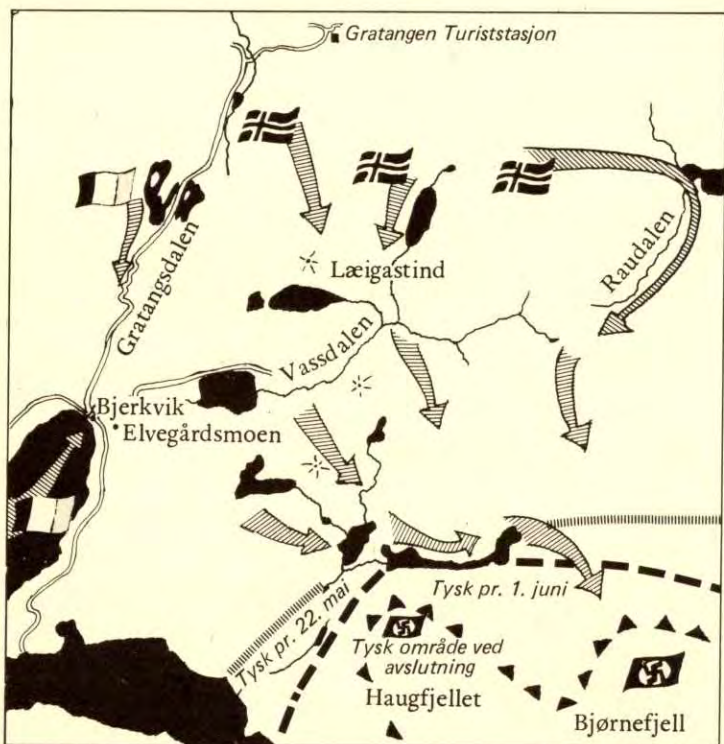
Den allierte krigsledelsen hadde sett denne trusselen da de franske og britiske troppene i Nord-Trøndelag blei trukket ut. I telegram etter telegram var den engelske generalen de Wiart pålagt betydningen av å trekke tropper nordover for å sperre denne muligheten. De Wiart avviste pålegget som helt umulig, og tok ingen notis av det. På norsk side blei det gitt ordre fra 6. divisjon om ødeleggelse av alle kommunikasjoner nordover fra Trøndelag. Men ordren blei oppfattet som falsk.

Det de allierte forsto var umulig, beviste tyskerne var mulig. Tyske tropper marsjerte i ilmarsj nordover fra Grong, og møtte ingen hindringer eller motstand den 160 km lange vegen til Vefsn. Her begynte motstanden den 7. mai, først fra norske styrker, og så fra allierte amfibiestyrker som var skipet inn. Styrkene blei splittet opp, og tyskerne fortsatte under motstand fram over Saltfjellet. Den 22. mai var de nådd til Rognan i Saltdalen. Situasjonen var da så kritisk ved Narvik at det blei satt opp en spesialstyrke på tre bataljoner med lett utstyr som skulle presse på foran hovedstyrken for å nå fram i tide. De nådde ikke lenger enn til Hellemobotn før den allierte evakueringen blei kjent den 7. juni.

NARVIK OG BJØRNEFJELL

Mens Bjerkvik blei ryddet for tyske tropper av polske, franske og britiske stridskrefter, blei området rundt Lægastind ryddet av 6. divisjon. Tyskerne trakk seg østover. Den 22. mai blei de kastet ned fra de nye stillingene Storebalak-Kobberfjell-Kuberget, og over til fjellpartiene nærmest svenskegrensa, Haugfjell-Rundfjell-Bjørnefjell. Her forskanset de seg for den siste kampen.

6. divisjons styrker hadde kjempet under vanskelige forhold. Det var stort behov for en hvil. Ei hel uke gikk uten at de nye tyske stillingene blei angrepet. Situasjonen var desperat for tyskerne.

Kart 18: Allert framrykking sørover mot Narvik og østover mot grensa. 6. juni besto det tyske området bare av platået Haugfjell - Rundfjell - Bjørnefjell. På svensk side av grensa sto tomme tog ferdig oppkjørt og ventet.

Berlin hadde avskrevet «Narvikgruppa». På svensk side av grensa sto 4 tomme tog klare og ventet. General Dietl beskrev sin stilling som håpløs.

Natt til 28. mai satte franske og norske tropper over Rombaken fra Øyjord, og innledet stormen mot Narvik. Samtidig angrep polakkene Ankenes ved Beisfjorden, og engelske krigsskip la seg foran Narvik og bestrøk mål i byen. Angrepsstyrken mot byen

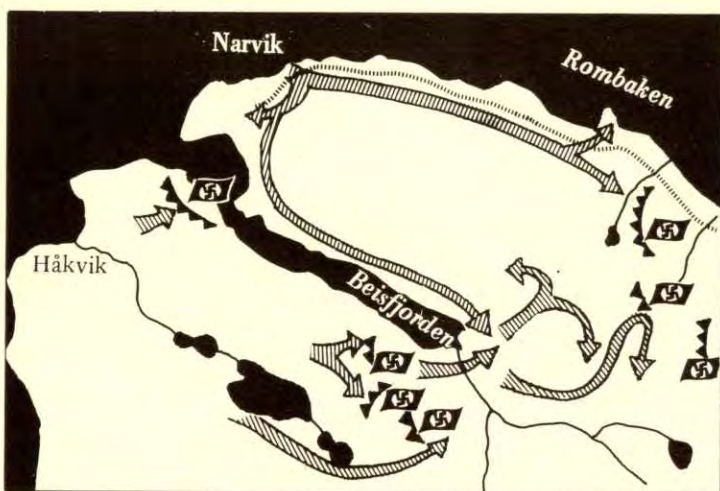
kjempet seg fra landingsstedet på Orneset opp i høyden på Taraldsvikfjellet, og svingte så mot byen. Tyskerne satte her inn et innbitt motangrep, støttet av fly, og var nesten ved å bryte igjennom angrepet. Situasjonen blei reddet bl.a. ved at det norske artilleriet på Øyjord greip inn. Den tyske motstanden blei knust og Narvik kom på norske hender. På andre siden av Beisfjorden presset de polske styrkene tyskerne innover. Den tyske evakueringen fra Beisfjorden og Narvik gikk østover langs Ofotbanen. Før den siste avgjørende kampen i Narvikavsnittet lå deres hovedstyrker i fjellområdet rett nord for jernbanen mellom Rombakstotn-Bjørnfjell.

DE ALLIERTE TREKKER SEG

I siste fase av kampen hadde general Dietl 3715 kampdyktige soldater. Nær halvparten av disse var lite skikkede matroser. Mot dem i samme avsnitt sto ca. 9000 norske og allierte soldater.⁸³ Kvaliteten på de allierte troppene var bedre enn i sør. De polske soldatene hadde mye å hevne, og sloss innbitt. Det samme gjaldt de franske fremmedlegionærene. Blant dem var flere spanske kommunister fra Barcelona som hadde latt seg rekruttere etter sammenbruddet i den spanske borgerkrigen.⁸⁴ På norsk side var kampmoralen stort sett høy. De tyske soldatene lå i høyfjellsområde, uten dekning og så å si uten forpleining. De hadde nesten ikke tunge våpen, og deres lette bombekastere hadde liten effekt i den djupe snøen. Angriperne hadde fordelene av en knusende artillerioverlegenhet, og tunge bombekastere. Luftwaffe var ikke i stand til å gripe inn som i sør, pga. den lange avstanden fra Værnes. Alt i alt ville de forskjellige faktorene tilsi et snarlig tysk nederlag.

83. Talloppgavene som ligger til grunn for denne sammenlikningen er hentet fra O.H. Munthe-Kaas: «Evakueringen av Narvik-avsnittet juni 1940», s. 27–29.

84. De franske alpejegere, som også deltok ved Narvik, erobret seg ikke samme ry som legionærene.

Kart 19: Angrepet på Narvik. Framrykkingen mot Narvik fra sør og den tyske tilbaketrekning 28. – 31. mai.

Men kampen om Narvik blei ikke avgjort ved Narvik. Den blei avgjort i Frankrike og i krigskabinettet i London. Den 10. mai begynte den tyske storoffensiven mot Holland. Siden gikk det slag i slag. Den 20. mai sto de ved kanalkysten. I England blei det parlamentarisk krise. Marineminister Churchill overtok som statsminister, og ga ordre om full tilbaketrekning fra Norge. Nå sto det om forsvaret av sjøve hjertet i det britiske imperiet, de britiske øyene.

Krigskabinettet fant det ikke nødvendig å innhente råd fra noen norsk instans. Krigskabinettets vedtak blei fattet den 23. mai, og Lord Cork fikk forbud mot å informere noen norsk myndighet om vedtaket. Først den 2. juni blei 6. divisjon informert. Da hadde divisjonen ligget i uvirksomhet i ei uke for å hvile. Angrepet mot Narvik passet godt inn i de nye engelske planene. Det ville forvirre fienden. Det ville også gi en hardt ettertraktet alliert seier, den første i den andre verdenskrigen.

General Ruge og regjeringen blei orientert om britenes beslut-

ning først den 1. juni, og dagen etter blei Fleischer kalt til Tromsø. Samme dag hadde de norske styrkene etter en komplisert flankemarsj mot svenskegrensa klart å finne et sted å angripe de siste tyske stillingene. Det var nå nesten uframkommelig i fjellet på grunn av isløysing og stor vanngang. 2. juni blei den første høyden ryddet for tyskere.

Etter at Fleischer var kommet tilbake til divisjonen, blei de følgende dagene brukt i et desperat forsøk på å drive tyskerne over grensa før evakueringen blei kjent. Norske militære prøvde også å overtale britene til en kort utsettelse. Men i fjellet satte det nok en gang inn med uvær. Angrepet blei utsatt igjen. Først den 7. juni kom angrepet i gang. Samme kveld meddelte Ruge at forhandlingene om kapitulasjon ville bli innledet. 6. divisjon hadde tapt kampen om tida. Da general Dietl en tid seinere traff Ruge uttalte han at «det var 24, maksimum 48 timer om å gjøre.»

Grunnlaget for de siste norske operasjonene hadde vært et håp om at bare de tyske styrkene i Narvikavsnittet var slått, så ville 6. divisjon klare å holde fronten mot sør på egen hand, uten videre alliert troppestøtte. Det er liten grunn til å tro at dette ville vært mulig. Den tyske krigsledelsen ville etter hvert være i stand til å konsentrere mesteparten av sine tropper i Norge på dette avsnittet. Likevel kan det neppe være tvil om at en ødeleggelse av general Dietls styrke ville fått betydning både militært og politisk.

Siste kapittel av Narvikfelttoget blei skrevet av den tyske krigsledelsen i Berlin. En flåtestyrke med slagskipene «Scharnhorst», «Gneisnau», 4 jagere og 2 mindre skip blei den 4. juni beordret ut fra Kiel for å gripe inn i Nord-Norge. Den 6. juni fikk slagskipene kontakt med det engelske hangarskipet «Glorious» og to jagere, som deltok i den engelske evakueringen. Alle tre skip blei senket, og 1500 mann druknet. «Scharnhorst» blei såpass skadet at oppdraget mot nord måtte utsettes. I tillegg til denne flåtestyrken hadde Hitler bestemt at to hurtiggående dampere skulle frakte 6000 mann og et dusin stridsvogner til Lyngen, som derfra skulle slå seg sørover. Innen krigsskipene var reparert, blei tyskerne kjent med den allierte evakueringen.

Etterord: Den tredje veg – «dansk» løsning?

Mot slutten av de militære kampene i Nord-Norge dukket idéen om en tredje løsning – en «dansk» løsning – opp igjen, denne gang på bakgrunn av den resignasjonen som det totale allierte og norske nederlaget hadde skapt. Lite tyder på at Hitler ville tillatt en slik ordning i Norge på noe tidspunkt, iallfall ikke etter årsskiftet 1940/41. Like fullt var det innflytelsesrike kretser i Norge som ønsket seg en slik løsning, og som regnet med tysk støtte.

Som vi har vært inne på tidligere, oppsto alternativet «dansk» løsning allerede i krigens første timer, som et resultat av senkingen av «Blücher». Regjeringen smakte på den, svelget den ikke, men lukket heller ikke døra helt igjen. At det ikke blei vedtatt en formell krigserklæring og heller ikke beordret alminnelig mobilisering var klare signaler til Berlin. Seinere på dagen forsterket regjeringen signalene ytterligere ved opprettelsen av forhandlingsdelegasjonen, og ved å imøtekomme forhandlinger på Elverum. Siste gang en slik løsning var inne i bildet fra norsk side, var forsøkene på sonderinger med tyskerne via Stockholm om etableringen av en demarkasjonslinje i Nord-Norge – den såkalte Mowinckel-planen.

Talsmenn for den «danske» løsning hadde sine tydelige band til næringsliv og industri. Deres utgangspunkt var enkelt nok: krigshandlingene måtte bringes raskest mulig til opphør av hensyn til næringslivet. Det tyske ønsket om å opprette et administrasjonsråd i de okkuperte områdene falt sammen med industriens interesser i å holde ro og orden bak fronten, og å begrense kamponene

mest mulig. Administrasjonsrådet blei oppfattet umiddelbart på norsk side som den motregjering det var ment å være, og bidro til å styrke de som ville ha kompromissløs kamp. Først da Administrasjonsrådet i annen omgang klargjorde at det ikke oppfattet seg som motregjering, blei dets eksistens motvillig akseptert på norsk side av fronten. At rådet fortsatt eksisterte da kampene var slutt i Nord-Norge, ga et nytt utgangspunkt for å gjenreise det tredje standpunkt. Kongefamilien blei utsatt for sterk påvirkning fra «kretser som sto dem nær» (bl.a. Johan Anker) for å hindre at de forlot landet sammen med regjeringen. Personer i kongefamilien ville kunne legitimere et nytt forsøk på «dansk» løsning.

Britene på sin side hadde klare forestillinger om hvor viktig det var å frakte regjering og kongehuset til Storbritannia, nær sagt uavhengig av deres egen vilje. Britene var vel kjent med de forskjellige strømningene på norsk side, og aksepterte aldri sine norske militære kolleger som virkelig allierte fullt ut. De var forberedt på litt av hvert, og hadde også grunn til det.

Etter at regjeringen og kongehuset hadde forlatt landet, begynte en underlig tautrekking med tyske myndigheter om den videre skjebnen til de norske styrkene i Øst-Finnmark, som var unntatt fra demobiliseringen av de norske stridskreftene. Ruge, sentrale militære personligheter og sivile politikere ønsket å opprettholde den norske grensevakta, for seinere å utvikle styrkene til en ny norsk hær, med utstrakt skole og øvelsesvirksomhet. Planene blei ikke noe av pga. tysk motstand, og grensevakta blei demobilisert først etter at tyskerne var i stand til å overføre styrker til Øst-Finnmark i løpet av juli.

Samtidig som disse sonderingene foregikk, oppløste regjeringen i London de norske styrkene som var internert i Sverige. Offiserer og mannskaper fikk reise tilbake til Norge. Beslutningen var merkelig, tatt i betraktning at Norge var i krig med Tyskland.

I Oslo pågikk riksrådsforhandlingene. Høyesterett og stortingets presidentskap forhandlet med tyske myndigheter om å opprette et «riksråd». Forhandlingsresultatet blei lagt fram til votering i stortingsgruppene, hvor det blei flertall for å avsette

kongen og regjeringen. At det ikke blei noe av dette «riksrådet», skyldtes en ny tysk kurs: Terbovens tale 25. september satte en endelig strek over alle forhåpninger om noen «dansk» løsning i Norge. Nå skulle vegen gå gjennom NS.

Terbovens tale markerte slutten på det tredje standpunktets utsikter i Norge, og en seier for NS. NS hadde kjempet mot «dansk» løsning hele vegen, fra Quislings statskupp 9. april, Quislings «tilbakekallelse» av mobiliseringsordren om alminnelig mobilisering (som aldri blei gitt), til intriger bak de tyske forhandlernes rygg direkte til Berlin.

Sett under ett avsluttet Terbovens tale den perioden som opprettelsen av Administrasjonsrådet startet, og klargjorde de skillelinjene som tyskerne hadde forsøkt å viske ut gjennom Administrasjonsrådet.

Denne lite vakre episoden av vår moderne historie var over. For industrien betydde det at samordningen med tysk næringsliv og tyske rustningsbehov ikke lenger kunne foregå i regi av det «nøytrale» Administrasjonsrådet, men måtte finne andre og mer direkte former. Norges befolkning blei stilt overfor valget: Hitler-Tyskland og deres leiesvenner i NS – eller friheten.

Resultatet av dette valget kjenner vi. Motstanden kom i gang igjen, litt etter litt, på tross av store vanskeligheter. Også i Norge oppsto det motstandsgrupper som førte kampen fra 1940 videre, noen av dem med våpen i hand.

Det gjenstår bare å minne om noen som ikke kom til å delta i denne kampen: yrkesoffiserene. De som hadde krig som yrke, hadde avlagt æresord om ikke mer å bære våpen mot Tyskland. I august 1943 sivet det ut rykter om at offiserene ville bli satt i krigsfangenskap på tross av æresordet. De fleste lot seg arrestere, og blei internert i «æresfullt krigsfangenskap». Noen slapp fordi de bekreftet sitt æresord nok en gang.

Uansett, ringen var sluttet, og yrkeskrigernes krig var ført til ende. Den virkelige krigen gikk videre uten dem, slik den på mange måter også hadde begynt den hektiske våren i 1940.

Kilder og Litteratur

De viktigste kildene til norsk militærhistorie fra 1940 finnes i Riksarkivet. Materialet er fordelt mellom flere arkiver: Forsvarsdepartementets arkiv, Generalstabens arkiv, HOKs arkiv. Forøvrig finnes eldre norsk militærhistorie (før 1905) i Militærarkivet. Forsvarets krigshistoriske avdeling har i tillegg brakt med seg arkivmateriale til Riksarkivet etter at denne institusjonen er lagt ned.

De viktigste kildene til Wehrmachts historie finnes i Wehrmachts arkiver i Freiburg. En del av dette materialet finnes også på mikrofilm i USA.

Britiske arkivmateriale finnes i Public Record Office.

I den følgende litteraturliste er tatt med en del standardlitteratur og en del artikkelstoff fra de seineste åra. En mer fullstendig oversikt over norske militærhistoriske kilder om 1940 finnes i «Norsk militærhistorisk bibliografi», Oslo 1969, samt «Norsk militærhistorisk bibliografi. Tillegg nr. 1», Oslo 1976.

Angell, A: Frå åttaket på Narvik, 28. mai 1940. Hofdasegl, Årbok. 1975.

Ask, B: Norway 1940. London 1964.

Askim, P: Det tyske angrepet på Narvik. Oslo 1947.

Assmann, K: Deutsche Seestrategie in zwei Weltkriegen. Heidelb. 1957.
(S 136–43 om sjøkrigen i forb. med Norgesfelttoget.)

Assmann, K: The German Campaign in Norway. Origin of the plan, execution of the operation, and measures against Allied counterattack. London 1948.

Auphan: A propos de L'expédition de Norvège 1940. Ecrits de Paris no. 47, Paris 1948.

Auphan/Mordal: La Marine Française dans la second guerre mondiale. Paris 1967.

- Bakke, E: Nærbilder fra krigen på Dovre i april 1940. Årbok for Gudbrandsdalen 1970, s. 38–54.
- Barnett, C: Britain and Her Army 1509–1970. A Military, Political and Social Survey, London 1970.
- Bédarida, F: France, Britain and the Nordic Countries. Scand. Journal of History, no. 2/77.
- Bekker, C: Hitler's Naval War. London 1976.
- Benckert, G: Svenska Finlandsfrivilliga i Norge 1940. Finlandsfrivilligas Tidning 1/1970. Gjengitt i Krigsinvaliden 2/1970, s. 263–71.
- Berggrav, E: Da kampen kom. Oslo 1945.
- Berliner Börsen Zeitung: 23/10-40, intervju «Vidkun Quisling osv . . .»
- Bevan, A: In place of Fear. London 1972.
- Bieganski, N: Polens bidrag til kampene ved Narvik. Warsz. 1975.
- Bjørnsen, B: Det utrolige døgnet. Oslo 1977.
- Bjørnsen, B: Narvik 1940. Oslo 1980.
- Blindheim, S: Det kostet tyskerne bare 26 falne å innta hjertet av Norge i 1940. Dagbladet 14/1-56.
- Borgen, J: Panikk i byen. Aktuell nr. 7/50.
- Borgersrud, L: Striden om stridsvognene 1936–39, NMT 8/79.
- Brandt, W: Krigen i Norge 1940. Oslo 1945.
- Brandt, W: Norge, ockuperat och fritt. Sth. 1943.
- Brevig, H.O.: NS – fra parti til sekt. Oslo 1970.
- Broch, Th.: Fjellene venter. Oslo 1945.
- Brøyn, P.: Den svenske malmeksport fram til okkupasjonen av Narvik i april 1940 – med særlig tanke på utførsel til Tyskland. Mellom nøytrale og allierte. Oslo 1968.
- Bull-Njå, A: De glemte geværlåsene. Samtiden 2/74.
- Bullock, A: Hitler. Tyrannen og tyranniet. Oslo 1970.
- Busch, F: Die Kriegsmarine in der Aktion Dänemark-Norwegen. Berlin 1942.
- Busch, F: Die Narvik-Zerstörer. Zehn Zerstörer im Kampf mit einer Englischen Flotte. Rastatt (Baden) 1962.
- Butler, J.R.W: Grand Strategy, september 1939–june 1941, I. London 1957.
- Calvert, M: BEF, Back Every Fortnight, Norway 1940. Særtrykk fra The Royal Engineers Journal.
- Calvoressi/Wint: Total War. London 1972.
- Castberg, F: Rett og revolusjon i Norge. Oslo 1974.

- Christophersen, B: Krigen i Norge 1940. Oslo 1965.
- Churchill, W.S: Den annen verdenskrig, b 1. Oslo 1948.
- Clark, D: Three Days to Catastrophe. London 1966.
- Clausewitz, K. von: Om krigen. Oslo 1972.
- Colvin, I: The Chamberlain Cabinet. London 1971.
- Conradi, K: Kringkasting i krig. Hovedoppgave UiO 1974.
- Cookridge, E.H: Gehlen, spy of the century. London 1971 (Corgi).
- Cooper, M: The German Army 1933–45. New York 1978.
- Corneliussen, E: Det økonomiske landssvikoppgjør. Oslo 1947.
- Dahl, A.D: Med Alta bataljon mot tyskerne. Sth. 1945.
- Dahl, A.D: Tragedien blottlegges. Samtiden 73/64.
- Dahl, H.F: Krigen i Norge. Oslo 1974.
- Dahl, H.F: Norge mellom krigene. Oslo 1973.
- Dahl, H.F: Vidkun Quisling, et forfatningshistorisk perspektiv. Historisk Tidsskrift 1/77.
- Dahl, N.K: Stormaktenes kamp om Norge og Skandinavia 1939–40. Oslo 1948.
- Dahl, O.A: Frontkjemperbevegelsen i Norge. Oslo 1972.
- Dahl, T.P: Unionsforsvar eller nasjonalt forsvar. Sjøfartshist. årbok 1967.
- Davidson, E: The Trial of the Germans. New York 1966.
- Derry, T.K: Det britiske felttoget i Norge 1940. Oslo 1953.
- Det Kgl. Utenriksdepartement: Norges forhold til Sverige under krigen 1940–45, b 1.
- Dickens, P: Narvik. Battles in the Fjords. Jan Allan Ltd. 1974.
- Diesen, U: Kvinne i krig. Oslo 1965.
- Dilks, D: Great Britain and Scandinavia in the Phoney War. Scand. Jour. of Hist. 2/77.
- Dixon, N.F: On the Psychology of Military Incompetence. London 1976.
- DNA's granskingskomite's innberetning: Fra 9. april til 25. april 1940.
- Dybwad, E: I saw the Invader. London 1940.
- Eidsivating lagstols landssvikavdeling: Straffesak mot V.A.L.J. Quisling.
- Eidsivating militære lagmannsrett: Domsslutning mot oberst K. Sundlo, kapt. H.P. Lorange, kapt. J. Bakke m.fl.
- Ellinger, T: Den forunderlige krig. Kbh. 1960.
- Eriksen, B: Angrepet på Oscarsborg. Aftenposten 6/6-45, Arbeiderbladet 4/8-45.
- Erlander, T: 1940–41. Oslo 1973.
- Evensmo, S: Inn i din tid. Oslo 1976.

- Fabritius, H.F: Rapport om 6. sanitetskompanis virksomhet under krigen i Nord-Norge april– juni 1940. Sanitetsnytt 1965.
- Farago, L: The Game of The Foxes. New York 1971.
- Faye, W: Operasjonene i Østfold. (Krigen i Norge), Oslo 1963.
- Forsvarsdepartementet: Militærkalender for den norske hær. 1918–40.
- Forsvarets krigshistoriske avdeling: Forsvarets rolle i Norges historie. Oslo 1965.
- Försvarsstabens Krigshistoriska avdelning: Militärt kring 1905. Sth. 1958.
- Frihagen, A: To rapporter. Oslo 1972.
- Frishauer, W.&R. Jackson: Fangeskipet Altmark. Oslo 1955.
- Fuller, J.F.C: The Decisive Battles of the Western World. London 1954.
- Furre, B: Norsk historie 1905–1940. Oslo 1972.
- Gabrielsen, P.G: Kamp eller kapitulasjon? Hovedoppgave UiO 1980.
- Gamelin, M: Servir. Paris 1947.
- Gerhardsen, E: Fellesskap i krig og fred. Oslo 1970.
- Getz, O.B: Fra krigen i Nord-Trøndelag 1940. Oslo 1940.
- Gjendemsjø, L: Da tyskerne kom til Bergen. Bergen 1965.
- Gladisch, W: Norge 1940. NTS 1940, s. 310–27.
- Gleditsch, N. og K: Glimt fra krigsårene. Oslo 1945.
- Gotaas, B: Fra 9. april til 7. juni. Oslo 1945.
- Graff, R: Forsvarsforeningen i Norge gjennom femti år 1886–1936. Oslo 1936.
- Grankvist, R: Thranitterbevegelsen i Trøndelag. Trondheim 1968.
- Greve, T: Bergen i krig. Bergen 1978.
- Grieg, N: Flagget. Oslo 1945.
- Grimnes, O.K.: Kampen om Hegra 1940. Utg. av Forsvarets Pressetjeneste. Oslo 1973.
- Grimnes, O.K.: Oscarsborg 9. april 1940. Utg. av Forsvarets krigshistoriske avdeling. Oslo 1972.
- Grimnes, O.K.: Narvik 1940. Utgitt av Forsvarets Pressetjeneste. Oslo 1975.
- Grønlie, G: Intendanturtjenesten på Narvik-fronten 1940. NIT nr. 2, 1975, s. 18–22.
- Grønmo, S: Militære meninger. Oslo 1973.
- Guderian, H: The Panzer War. London 1974.
- Gullers/Nycop: Då, våra beredskapsår 1939–45. Stockholm 1974.
- Haffner, S: Notater om Hitler. Oslo 1979.
- Halder, F: Kriegestagesbuch 1. Stuttgart 1962.

- Hallager, G: Norges Høyesterett 1814–1915.
- Halle, F: Fra Finland til Kaukasus. Nordmenn på østfronten 1941–45. Oslo 1972.
- Hambro, C.J: De første måneder. Oslo 1945.
- Hambro, C.J: 9. april – 7. juni. Oslo 1956.
- Hannevik, O.T: Føresetnadene for forsvarskipnaden av 1933. Hovedoppgave i historie, univ. i Oslo 1952.
- Hansteen, W: Krigen i Norge 1940. Operasjonene til lands på Vestlandet og i Hallingdal og Numedal. Utg. av Forsvarets krigshistoriske avdeling 1971.
- Harsem, P: Utrolig, men sant. Oslo 1948.
- Hart, B.H. Liddell: Den annen verdenskrig. Oslo 1971.
- Hartmann, P: Bak fronten. Oslo 1955.
- Hartmann, S: Fører uten folk. Oslo 1959.
- Hartmann, S: Søkelys på 1940. Var Sovjet farligere enn fienden? Oslo 1971.
- Hartmann, S: Situasjonen i Nord-Norge sommeren og høsten 1940. En imøtegåelse og dokumentasjon. NMT 1971, s. 241–46.
- Hartmann, S: Nytt lys over kritiske faser i Norges historie. Oslo 1965.
- Hartmann, S: Spillet om Norge. Oslo 1959.
- Hartmann, S: Skjebnedagen fra time til time. Aktuell 14/65.
- Haugan, A: Farlig historieskriving. Offisersbladet/12 1956.
- Hauge, E: Odds against Norway. London 1941.
- Haukaas, K: Faktaregister for okkupasjonstiden m. bilag UB/Oslo.
- Hertzberg, N: Operasjonene på Ringerike og Hadeland. (Krigen i Norge) Oslo 1960.
- Heye, A.W: Z 13 von Kiel bis Narvik. Berlin 1941.
- Hinsley, F.H: British Intelligence in the Second World War, 1. London 1979.
- Hjelmtveit, N: Vekstår og vargtid. Oslo 1969.
- Hoare, S: Nine troubled Years. London 1954.
- Holm, N.F. (utg): Oscar II, Mina memoires. Oslo 1962.
- Holst, J.J: Surprise, signals and reaction: The attack on Norway, Cooperation and Conflict 1/66.
- Holtermann, H.R: Forsvaret av Hegra festning. En kort oversikt. Norges Forsvar 12/1969.
- Horne, A: To lose a Battle. London 1969.
- Hubatsch, W: Weserübung. Frankfurt 1960.

- Huseklepp, P: Kapteinane og 9. april. Hovedoppgave 1970 II. Nr. 3417.
- Høgevoll, J: Hvem sviktet? Oslo 1974.
- Höhne, H: Canaris, Patriot im Zwielficht. München 1976.
- Ironside, E: Diaries 1937–40. London 1963.
- Jensen, J: Operasjonene i Sør-Trøndelag og nordre del av Hedmark fylke. (Krigen i Norge) Oslo 1956.
- Jensen, J: Krigen på Hedmark. Oslo 1947.
- Johansen, H.K. (N.K. Dahl): Den norske Tragedin. Sth. 1943.
- Johnsen, J: Operasjonene ved Telemark infanteriregiment nr. 3 osv. (Krigen i Norge) Oslo 1956.
- Jones, R.V: Most Secret War. London 1978.
- Jong, L. de: The German Fifth Column in the Second World War. London 1956.
- Jyhne, H.W: En artilleriavdelings opplevelser og erfaringer fra 1940. Norsk Artilleritidsskrift 1947.
- Kahn, D: Hitlers Spies. London 1977.
- Kennedy, J: The Business of War. London 1957.
- Kissing, H: Chronik der Festung Oscarsborg, Drøbak 1944.
- Kjeldstadli, S: Hjemmestyrkene. Oslo 1959.
- Klatt, P: Die 3. Gebirgs-Divisjon, B. Nauheim 1958.
- Klinck, kommandørkapt.: Den norske marines historie i det skjæbnesvangre 1814 etter adskildelsen fra Danmark. Norsk Tidsskrift for Søvæsen. Horten 1900.
- Knudsen, F: Jeg var Quislings sekretær. København 1951.
- Knudsen, H.&H.V. Ringsted: Maskene faller i Nürnberg. Oslo 1946.
- Koht, H: Frå skanse til skanse. Oslo 1947.
- Koht, H: For fred og fridom i krigstid. Oslo 1957.
- Kreyberg, L: Etter ordre . . . eller uten. Oslo 1977.
- Kaartvedt, A: Kampen mot parlamentarismen 1880–84. Oslo 1956.
- Lange, Ø: Krigen som vekket Norge. Oslo 1941.
- Langeland, O.H: Dømmer ikke. Oslo 1955.
- Langeland, O.H: For at I ikke skal dømmes. Oslo 1948.
- Lapie, P.O: With the Foreign Legion at Narvik. London 1941.
- Larssen, O: Mennesker ved skillevei. Oslo 1971.
- Lemkuhl, D: Reise til London. Oslo 1946.
- Lewin, R: Churchill as War Lord. London 1974.
- Lewin, R: Ultra goes to War. London 1978.
- Lie, T: Leve eller dø. Oslo 1954.

- Munthe-Kaas, O.U: Felittoget i Nord-Norge 1940. En oversikt. NMT 1975, s. 59–68. kart.
- Nilsen, A.B: Hva var det egentlig som hendte i april 1940? Norges Forsvar 1970, s. 295–96.
- Nordahl, K: Med LO for friheten. Oslo 1969.
- Nordanger, T: Lang kyst. Trondheim 1975.
- Norland, A: Hårde Tider. Oslo 1973.
- Norges Kommunistiske Parti (NKP): Hvitboka om 1940. Oslo 1975.
- Normann, H: Rettsak mot HOK 1940. Oslo 1953.
- Normann, H: Vollgraven. Oslo 1955.
- Normann, H: Hvordan gikk det til? Oslo 1964.
- Normann, H: De fem første dagene. Oslo 1970.
- Normann, H: Uheldig generalstab. Oslo 1975.
- Nygaardsvold, J: Beretning om den norske regjeringes virksomhet. Oslo 1947.
- Nøkleby, B: «Fra november til april – sendemann Bräuers personlige politikk». 1940 – Fra nøytral til okkupert. Oslo 1969, s. 7–89.
- Olsen, O: Vi kommer igjen. Oslo 1945.
- Olstad, A: Bjørgseter ikke nådd. Norges Forsvar/15 1965.
- Parelius, N: Den eneste norske hvitbok om felittoget i Norge 1940. Norges Forsvar 1971, s. 49–53.
- Parrot, C: The Tighrope. London 1975.
- Persen, O.J: Høgreekstremismen i Bergen 1920–1933. Hovedoppgave i historie, univ. i Bergen 1974.
- Popperud, E: Streiftog gjennom Kongsberg Våpenfabrikks historie 1814–1975. Drammen 1976.
- Porten, E: The German Navy in World War II. London 1969.
- Pruck, E: Abwehraussenstelle Norwegen. Marine Rundschau 53/56.
- Qvam, E: Langs veien til 9. april. Vårt Vern 1966, s. 88–90.
- Raeder, E: Mein Leben. Thüringen 1957.
- Reid/Rolstad: April 1940. Oslo 1980.
- Reynaud, P: La France a sauvé l'Europe. Paris 1947.
- Riste, O: Introduction. Scand. Journ. of Hist. 2/77.
- Riste, O: Journalistikk og historie. Dagbladet 16/10-80.
- Risting, J., Parelius, N: Fra felittoget i Norge 1940. En hvitbok utgitt illegalt under okkupasjonen. Til Studium og Ettertanke 1971.
- Rolfsen, J: Optakten til 9. april. Oslo 1941.
- Rolfsen, W. Münther: Fra Oscarsborg til Hegra. Oslo 1946.

- Lillebrænd, P: I krig langs Begna. Gjøvik 1949.
- Lindboe, A: Fra de urolige tredveårene. Oslo 1965.
- Lindbäck-Larsen, O: Veien til katastrofen. Oslo 1973.
- Lindbäck-Larsen, O: Krigen i Norge 1940. Oslo 1965.
- Lindbäck-Larsen, O: Den norske hær og 1814. Oslo 1945.
- Lindbäck-Larsen, O: Situasjonen i Nord-Norge sommeren og høsten 1940. NMT 1971, s. 1–9.
- Lindbäck-Larsen, O: Kampene i Valdres 1940. Litt om Bagnsmoen. Av Mikkjel Fønhus. Utgitt av Norges forsvarsforening ved avdukingen av bautaen over kampene i 1940. Fagernes 1971.
- Lislegaard, O: Skuddene som reddet Norge? Senkningen av «Blücher» 9. april 1940. Oslo 1975.
- Lislegaard, O: Oscarsborg. Oslo 1971.
- Litunski, Z: I was one of them. London 1941.
- Loock, H.D: Quisling, Rosenberg og Terboven. Oslo 1972.
- Lossberg, B. von: Im Wehrmachtsführungsstab. Hamburg 1949.
- Lødrup, H.P: Vinjesvingen. Oslo 1945.
- Macleod/Kelly: The Ironside Diaries. London 1962.
- Mackesy, P: Churchill on Narvik. The Royal United Service Institution Journal Dec. 1970, s. 28–33.
- Maiski, Ivan: Hvem hjalp Hitler? Oslo 1965.
- Mannerheim, G: Memoirs. London 1953.
- Marek, K.W: Wier hielten Narvik. Berlin 1942.
- Massy, H: Operations in Central Norway, 1940. Pref. by the War Office. London 1946. The London Gazette, 28th of May, 1945. Suppl.
- Masterman, Y.C: The Double Cross System 1939–45. London 1979.
- Meyer, H: Et annet syn. Oslo 1952.
- Midgaard, J: 9. april 1940. Oslo 1973, med etterord av Olav Riste.
- Midtun, O: Livsminne. Oslo 1971.
- Mogens, V: Tyskerne, Quisling og vi andre. Oslo 1945.
- Mosley, L: Backs to the Wall. London 1971.
- Mowinckel, J.L: 13 og 1. Stockholm 1942.
- Munthe-Kaas, O: Operasjonene gjennom Romerike - Hedmark - Gudbrandsdalen - Romsdal, b. 1–2. (Krigen i Norge) Oslo 1955.
- Munthe-Kaas, O.H: Evakueringen av Narvik-avsnittet juni 1940. En krigshistorisk studie. Oslo 1970.
- Munthe-Kaas, O.H: Krig, evakuering, kapitulasjon. NMT 1971, s. 109–12.

- Roper, H.R. Trevor: Hitlers War Directives 1939–45. London 1964.
- Roskill, S: Handey, Man of Secrets. London 1974.
- Roskill, S: The War at Sea. London 1954.
- Rudolf, G.H: Die kalte Hölle bei Narvik. April/Mai 1940. Fallschirmjäger, Fliger, Gebirgsjäger und Matrosen gegen britische Gebirgstruppen. Rastatt (Baden) 1960.
- Ruge, O: Krigens dagbok, b 1. Oslo 1946.
- Rytter, O: Fra Nybergsund til Honnørbygga. Oslo 1946.
- Rødland, I: Det tyske angrepet på Egersund og Dalane 1940. Dalane Folkemuseum, Egersund 1974.
- Røed, O.T: Undersøkelser vedr. no. mynd. stilling til ty. arb. oppdrag den første tid etter 8. april 1940 – stensil fra Erstatningsdirektoratet, UB/Oslo.
- Sagen, E: Eit politisk fallitbu. Tønsberg 1947.
- Sandberg, R: Vi ville slåss. Oslo 1945.
- Sandvik, T: Operasjonene til lands i Nord-Norge. Fra «Krigen i Norge», utgitt av Forsvarets krigshistoriske avdeling. Bind 1: s. 87–210, 222–260. Bind 2: s. 11–60, 153–189, 189–230, 261–338.
- Scharffenberg, J: Norske aktstykker til okkupasjonens forhistorie. Oslo 1950.
- Scharffenberg, J: Årsaksforbindelsen mellom invasjonsplanene. Morgenbladet 15/12-50.
- Scharffenberg, J: Ansvar for okkupasjonen av Norge. NTS 67/52.
- Scheldrup, F: Fra Norges kamp for retten. Oslo 1945.
- Schie, E.G: Rapport om feltsykehus 6's virksomhet under felttoget i Ofotenavsnittet 9. april – 10. juni 1940. Sanitetsnytt 1965, s. 400–05 ill.
- Schiøtz, J: Fra britiske rapporter om operasjonene i Nord-Norge i 1940. NMT 1947, s. 509–17.
- Schiøtz, J: Om de norske offiserer under krigen 8. april 1940 til 8. mai 1945. Formet som anmeldelse av Sverre M. Halbo: Æresordet NMT 1946, s. 420–24.
- Schaaning, Chr.K: Sanitetstjenesten i området Dombås - Oppdal - Berkåk - Sunndalen 1940. Sanitetsnytt 1965, s. 369–375.
- Shirer, W: Berlin Diary 1934–41. London 1970.
- Siem, O: Fiskeskøytene anvendelse i krigen i Nord-Norge. NTS 1970, s. 50–65.
- Siem, O: Sjøtransporten m.m. i Nord-Norge under krigen 1940. Hofda-

- segl 1967, s. 323–33. (Foredrag holdt i Oslo Militære Samfund.)
- Singer, K: *Duel for the Northland*. London 1945.
- Skard, A: *Fagorganisasjonen i Norge*.
- Skodvin, M: *Norge i stormaktsstrategien. Frå Finlandsfreden til «Wilfred»*. 1940 – Fra nøytral til okkupert. Oslo 1969, s. 89–127.
- Skodvin, M: *Striden om okkupasjonsstyret i Norge*. Oslo 1956, s. 11–155.
- Skodvin, M: *Norsk utanrikspolitikk 1939–41, med særleg tanke på forholdet mellom dei nordiske landa. Mellom nøytrale og allierte*. Oslo 1968.
- Skodvin, M: *Nytt materiale om Vestmaktene og Norden 1939–40. Samtid og Historie*. Oslo 1974.
- Soot, R: *Noen betraktninger angående «kapitulasjonsoverenskomsten» av 1940*. NMT 1971, s. 125–28.
- Spears: *Assignment to Catastrophy*. London 1954.
- Stang, N: *Omkring 1940 – og legenden om den norske motstand*. Kontrast, nr. 3, s. 54–63.
- Statistisk Sentralbyrå: *Historisk statistikk*. Oslo 1968.
- Steen, E.A: *Norges sjøkrig 1940–45*, b 1–4.
- Steen, S: *Norges krig*, b 1. Oslo 1947.
- Stensaker, A: *Det hendte i Bergen*. Bergen 1946.
- Stevenson, W: *A Man called Intrepid*. New York 1976.
- Stortinget: *Innstilling fra Undersøkelseskommisjonen av 1945 med bilag*. Oslo 1946.
- Innstilling O.IX.A 1948. Tilråding frå protokollkomiteen om Innstilling fra Undersøkelseskommisjonen av 1945. Oslo 1948.
- Innstilling fra Landsvikutvalget av 1955. Oslo 1962.
- Stortingsforhandlinger, innst. dok. fra 1940, 45, 46, 48.
- Stowe, L: *No other road to freedom*. N.Y. 1943.
- Strømme, E: *Krigen i Norge 1940* NTS 1972, s. 406–27.
- Strømme, O: *I tilfelle opprør. Det norske militærapparatet fra 1814 til 1905*. Oslo 1979.
- Strømme, O: *Den hemmelige hæren. Den hemmelige militære organisasjonen mot «indre uro» i Norge fra 1918 til 1940*. Oslo 1978.
- Strømme, O: *Stille mobilisering. Hvorfor det blei stille og delvis mobilisering 9. april 1940, og hvorfor soldatene fikk ubrukelige våpen*. Oslo 1977.
- Strømsheim, A.M: *Som sanitetslotte på Hegra. Sanitetsnytt 1965*, s. 376–79.
- Sunde, Hj.I: *Felttoget i Nordland. Beretning om striden ved Dalselv*.

- NMT 1968.
- Sundell, O: 9 april. Stockholm 1948.
- Svendsen, R.A: Britisk norgespolitikk fra 12. mars til 9. april 1940. Hovedoppgave UiO 1980.
- Tanner, G.E: Glimt fra sanitetstjenesten i Bergen - Voss i april 1940. Sanitetsnytt 1965, s. 346–357.
- Taylor, A.P: Årsakene til den annen verdenskrig. Oslo 1967.
- Turner, E.S: The Phoney War on the Home Front. London 1961.
- Valen, T: De tjente på krigen. Oslo 1975.
- Vardaas, B: Grunnlovsbrudd og rettsoppgjør. Oslo 1946.
- Vatne, O: Mobiliseringsordren 9. april. Arbeiderbladet 23/5-47.
- Veaa, J: Næringsliv og holdninger 1940. Hovedoppgave UiO 1974.
- Wamper, H: Luftwaffe Nordwärts! Kampfflieger, Lufttransporter, Gebirgs- und Fallschirmjäger in Norwegen. Dresden 1942.
- Warlimont, W: Im Hauptquartier der deutschen Wehrmacht. Frankfurt 1962.
- Willock, G.I: Bergen festning falt 9. april 1940. Hvorfor? NMT 135/1966.
- Wyller/Stahl: Aprildagene 1940. Stavanger 1959.
- Ytreberg, N.A: Narviks historie. Narvik 1954.
- Ziemke, E.F: The German Northern Theatre of Operations. Washington 1960.
- Ørvik, N: Sikkerhetspolitikken 1920–39. b 1–2. Oslo 1960.
- Østbye, G: Krigen i Valdres. Oslo 1946.
- Østbye, G: Operasjonene på vestsiden av Mjøsa - Follebu - Gausdal. (Krigen i Norge) Oslo 1960.
- Østbye, G: Operasjonene i Nord-Trøndelag. (Krigen i Norge) Oslo 1963.
- Øverland, A: Litt om sanitetstjenesten i Nord-Trøndelag 1940. Sanitetsnytt, s. 358–368.
- Aagesen, V.K: Fagopposisjonen av 1940. 1940 – Fra nøytral til okkupert. Oslo 1969, s. 357–460.

Register

A

Agdenes, 24, 25, 26, 93, 145
Akerselva, 54
Akershus, 19, 53, 59
Andelva, 76
Andvord, 67, 68, 69
Ankenes, 161
Anker, Johan, 166
Arendal, 17
Askim, 88
Astrup, A, 66
Atlantehavet, 92, 135, 150
Auchinleck, 159
Aurdal, 113

B

Backer, Finn, 87
Bagn, 110, 111, 113
Balberg, 119, 129
Ballangen, 158
Barcelona, 162
Bardu, 56
Bäuer, 19, 49, 61, 72
Beichmann, J, 78, 87
Beisfjord, 158, 161, 162
Beitstad, 147
Berg, Bull J, 54, 57
Berg, Ole, 85
Bergen, 15, 17, 18, 28, 29, 32, 43,
45, 82, 133, 136, 141, 142, 149,
150
Bergersen, Olav, 24

Berggrav, 55
Berkåk, 117
Berlin, 19, 49, 61, 91, 154, 161,
164, 165, 167
Bjerkvik, 155, 156, 157, 159, 160
Bjonevik, 111
Bjørgeseter, 94, 96, 99, 107
Bjørkmann, 116
Bjørnefjell, 154, 160, 162
Bjørnseth, 66
Bogen, 159
Bolærne, 16, 20, 24, 27, 52, 82, 88
Bordalen, 142, 143
Borgen, 158
Brandbu, 55, 96, 109
Brandt, F, 138, 139, 140
Brattefoss, 142
Broch, H, 65
Bykk, 125
Bøckmann, 157, 158

C

Chamberlain, 134
Christensen, 50
Christoffersen, B, 58, 67
Churchill, Winston, 133, 159, 163
Corks, 148, 159, 163
Corneliussen, 45

Tall i *kursiv* viser til fotnotene i boka.

D

Dahl, T, 102, 107, 108, 109, 110
Dal, 56
Dalberg, 109
Danmark, 18, 23, 24, 43, 48, 88
Deset, 115
Diesen, H.E, 23, 26, 28, 48, 60
Dietl, 161
Digerud, 52, 54
Dirdal, 140
Djupdal, 114
Dokka, 93, 110
Dombås, 94, 119, 121
Dormer, 93
Dovre, 94
Drøbak, 21, 22, 28, 48

E

Edlandsvatn, 139
Egersund, 17
Eide, 142
Eidsvokk, 59, 68, 70, 72, 73, 75
Eigersund, 138, 139
Elvegårdsmoen, 153, 156
Elverum, 52, 60, 61, 64, 65, 72,
80, 81, 83, 86, 102, 103, 104,
107, 114, 165
Engelbrecht, 19, 54, 55, 75
Enger, H, 23
England, 130, 137, 151
Erichsen, 88, 90
Eriksen, D, 20, 21, 22, 57
Espa, 100, 128
Etnedal, 111
Europa, 31, 39
Evje, 87, 138, 141

F

Fagernes, 113
Falkenhorst, von, 17, 18, 19, 24,
82, 110, 111, 125
Fall, 108

Figgjo, 138
Fillefjell, 113
Finland, 17, 102, 133, 134, 150,
152, 153
Finnmark, 80, 152, 153, 156, 166
Fjordbotneid, 157
Fleischer, Carl G, 80, 153, 157,
159, 163, 164
Fluberg, 109, 110, 111
Flå, 113, 114
Foley, Frank, 122
Follestad, Ivar, 57, 77, 78
Fornebu, 23, 24, 52, 53, 61, 62,
81, 82, 88
Fossum, 32, 88
Frankrike, 133, 134
Fredrikstad, 46
Frostad, 64
Frølich-Hansen, C, 36
Frøya, 145
Fuglehuk, 13, 16
Færder, 13, 19
Fåberg, 109
Fåvang, 119

G

Gällivare, 133, 150
Gardermoen, 52, 58, 59, 62, 66,
67, 68, 69, 71, 74, 88
Gauldal, 117, 146
Gausdal, 100, 105, 107, 109, 110,
124
Geilo, 114
Getz, 148, 149
Gjersjøen, 52, 54
Gjøvik, 73, 107
Gleodden, 29
Glomma, 88, 103, 116
Gloppedalsura, 139, 140
Gol, 113
Golz, von der, 17
Glåma (se Glomma)

Glåmådal, 115, 116
Graff-Wang, T.F, 53, 54, 56, 57
Grahm, Odd, 66
Gran, Trygve, 113
Granvin, 143
Gratangen, 156, 157, 158, 159
Gravdal, 143
Greaker, 88
Gressdalen, 157
Grinaker, 124
Grislingaas, Kristian, 62, 68
Grong, 160
Gorud, 63
Grøndal, 116
Gudbrandsdalen, 83, 86, 92, 100,
101, 105, 109, 110, 111, 116,
119, 120, 121, 123, 124, 128,
137, 145
Gudvangen, 143
Gullichsen, C.J, 20, 130
Gulliksen, 85
Gulsvik, 113, 128

H

Hadeland, 86
Haga, 117
Hakadal, 92
Hallingby, 111
Hallingdal, 81, 105, 114
Hamar, 22, 23, 49, 53, 59, 60, 61,
62, 64, 66, 68, 69, 72, 74, 75, 81,
100, 107, 116
Hambro, 64
Hamburg, 17, 18, 24, 146
Hannevig, Thor O, 125, 126
Hansson, 79
Harestuvannet, 94
Harstad, 152, 159
Hartmann, 146
Hartvigvatn, 155
Hatledal, R, 50, 61, 64, 65, 85

Haug, Hvinden, 48, 50, 52, 53,
54, 56, 57, 58, 59, 60, 62, 64, 65,
67, 69, 70, 71, 73, 75, 76, 77, 78,
79, 85, 86, 101, 123
Hauge, J. Chr, 78, 79
Haugerud, Arthur Olav, 62
Haugesund, 143
Haugfjell, 160
Hauglie, 85
Haugsbbygda, 88, 94, 96
Haukeligrend, 125
Hedmark, 100, 114, 116, 117, 124
Hegra, 25, 32, 126, 146, 147, 149
Heidal, 119
Helgeland, 31, 32
Helleobotn, 160
Helset, Olaf, 64, 79, 86, 92
Hemsedal, 113
Hen, 111
Herjangsfjorden, 159
Hertzberg, J, 85
Heyerdahl-Larsen, 53
Hitler, Adolf, 17, 165, 167
Hjellebotn, 148
Hjort, H.S, 36, 60, 83, 104, 114,
115, 116
Hoch-Nielsen, 83, 102
Hoel, Ingolf, 36
Hokksund, 88
Holm, Wrede, 85, 86, 129
Holland, 163
Holtermann, R, 146, 149
Hornskleiva, 108, 129
Horten, 22, 23, 28, 46
Hovda, 116
Hurdalen, 73
Hvoslef, 83
Hysnes, 25, 26
Høiland, 69
Høljerasten, 112, 113
Hønefoss, 15, 55, 81, 84, 86, 90,
92, 94, 111

Høy, Knut, 158
Høydalsmo, 125
Høytorp, 88
Håkon, kong, 64
Haanes, 112
Haavie, 65
Håøy, 26, 27

I

Ivesdal, 140

J

Jacobsen, F, 24, 26
Jensen, 60, 61, 71
Jessheim, 59, 60, 63, 72, 73
Jevnaker, 94, 96, 99, 109
Jugoslavia, 33
Jylland, 18

K

Karelen, 152
Karlstad, 14
Kiel, 164
King-Salter, 122
Kirkenes, 153
Kiruna, 133, 150
Kjeller, 46
Kjellerholen, 62, 72, 74
Kjelstrup, F.H, 36
Kjelsås, 54
Klækken, 94, 119, 129
Koht, Halvdan, 49, 64, 65
Kongsberg, 15, 46, 87, 88, 90,
102, 125, 126, 128
Kongsvinger, 60, 61, 83, 86, 88,
92, 102
Koppang, 116, 117, 119
Kopperfjell, 159, 160
Korperud, 115
Kotsøy, 117

Kristiansand S, 17, 18, 29, 33, 43,
45, 87, 136
Kronborg, 111
Kuberget, 159, 160
Kvam, 119, 120
Kvamskøgen, 142
Kvikne, 117
König, 158

L

Lange, Øyvinn, 24, 26
Lapphaugen, 157
Laurantzon, A.J, 25, 145, 146
Leira, 113
Lenaelva, 107
Lesjeskogvatn, 120
Lie, Jonas, 85, 153
Lie, Trygve, 64
Liljedal, 87
Lillehammer, 67, 101, 107, 109,
116, 118
Lillesand, 18
Limavatn, 139
Linge, 139
Liosvingen, 125
Ljungberg, B, 50
London, 19, 85, 93, 123, 134, 136,
148, 159, 163, 166
Lowzow, Rolf, 126
Lundamo, 146
Lundehøgda, 101, 118
Lyngen, 164
Lysaker, 53, 54, 56
Løken, 71, 72, 76
Løvestad, 143
Laake, K, 48, 50, 60, 61, 64, 83,
85, 86

M

Mackesy, 158, 159
Majorstua, 54
Malmin, 140
Marstein, 15, 136
Meinich, 58, 59, 66, 67, 68, 70,
71, 78
Melsom, Odd, 36
Midtskogen, 60, 61, 63, 64, 65,
67, 78
Midt-Sverige, 133
Minnesund, 60, 68, 69, 73, 75, 76
Mjøsa, 73, 76, 86, 92, 100, 107,
108, 109, 110, 128
Morgan, 118, 121, 122, 123
Mork, 81, 84, 86, 92, 94, 96, 108
Mosjøen, 148
Moskva, 134
Mosmoen, 94
Moss, 22, 52
Mowinkel, 165
Munthe, A.F, 36, 85, 86, 117
Munthe, Axel, 139
Munthe, Malcom, 139
Müller, Willy, 62
Myrdal, 143
Møre og Romsdal, 86
Måkerøy, 26, 27, 34

N

Namsos, 93, 145, 147, 148
Narvik, 17, 29, 32, 43, 91, 93, 133,
134, 135, 136, 137, 150, 151,
153, 154, 155, 156, 158, 159,
160, 161, 162, 163, 164
Navelsaker, 119, 120
Nesoddlandet, 69
Nesoddtangen, 52

Nielsen, A.B, 87
Nordheimsund, 142
Nordmarka, 55
Nord-Norge, 31, 32, 86, 103, 124,
164, 165, 166
Nordre Osen, 116
Nordsjøen, 17, 18, 92, 137
Normann, H, 130
Notland, K, 19, 20, 26, 27
Numedal, 114
Nybergsund, 83
Nypefoss, 86

O

Odderøya, 29
Odnes, 111
Ofotfjorden, 154
Olsen, Rud Oluf, 56
Olsen, Welding, 13, 14, 15
Oltedal, 137, 139, 140, 142
Omdahl, 153, 154
Orkdal, 146
Orneset, 162
Oscarsborg, 20, 21, 22, 23, 29, 57,
82, 88, 90
Oslo, 15, 17, 18, 20, 21, 23, 28,
48, 49, 50, 51, 52, 54, 55, 56, 57,
58, 59, 61, 62, 63, 64, 66, 69, 71,
72, 73, 74, 75, 77, 81, 82, 83, 86,
88, 92, 94, 100, 102, 131, 141,
149, 166
Oslofjorden, 13, 19, 22, 24, 26,
28, 45, 48, 57, 88

P

Paget, 120, 123
Pellengahr, 100
Pettersen, A.J.T, 52, 69

- Pipervika, 49
 Piro gård, 70
 Polen,
 33
 Pran, A.R., 130
- Q**
 Quisling, Vidkun, 36, 37, 54, 59,
 66, 67, 73, 74, 81, 83, 114, 145,
 149, 167
 Quist, 69
- R**
 Randsfjorden, 108, 111, 129
 Ramsøy, 103
 Rauer, 16, 19, 20, 23, 24, 52
 Raufoss, 46
 Ravnsborg, 85
 Rena, 83, 92, 104, 107, 114, 115,
 130
 Rendalen, 115, 116, 128
 Rhinen, 134, 135
 Riise-Hansen, 88
 Ringe, H.Chr, 27
 Ringerike, 56, 61, 86, 96, 129
 Rjukan, 54
 Roa, 128
 Rogaland, 137
 Rognan, 160
 Rognlien, 85
 Rolstad, L, 65, 83
 Rombaken, 161, 162
 Romerike, 63, 69
 Romsdal, 93, 124, 145
 Roverud, 104
 Ruge, Otto, 64, 65, 77, 78, 79, 80,
 83, 84, 85, 86, 88, 92, 93, 96, 98,
 99, 101, 103, 104, 109, 110, 112,
 114, 120, 121, 122, 123, 124,
 127, 129, 130, 141, 145, 148,
 153, 163, 164, 165
 Rundfjell, 160
 Ryen, 128
 Røa, 53
 Rød, 103, 104, 114, 117
 Rødberg, 114
 Råde, 148
- S**
 Saksum, 109
 Salangen, 156
 Saltdalen, 160
 Saltfjell, 160
 Sander, 102
 Sandnes, 139
 Sandstad, 103
 Sarpsborg, 88
 Schreiber, 21, 102
 Schjøtz, J, 77, 78
 Schnitler, H.P.K., 50, 54, 56, 62
 Schrøder, 158
 Schønning, 53
 Sefland, J.K.I., 112
 Seip, J, 52, 53, 54, 62, 63
 Selmer, 85
 Setermoen, 156
 Setesdalen, 15, 87, 90, 98, 138,
 141
 Steen, Einar, 15, 87, 124
 Sinsenkrysset, 63
 Skagerak, 18, 82
 Skandinavia, 133, 134, 151
 Skaret, 33
 Skarnes, 60, 102
 Skien, 28
 Skjervet, 142, 143
 Skreia, 107
 Skøyen, 53
 Smedstad, 53

Smith-Johannsen, J, 22, 23
Snekkermoen, 102
Snåsavatnet, 147, 148
Sognefjorden, 143
Sokna, 87
Sola, 137, 139
Solberg, J, 112
Sollihøgda, 33, 86, 92
Son, 22
Sovjet, 33, 134, 151, 156
Sperillen, 111
Spiller, 61, 62, 63, 64, 66, 67, 81
Spørck, 137, 138, 139, 140
Stai, 116
Stange, 68
Stavanger, 44, 82, 133, 136, 137,
138, 139, 141, 149
Stavenes, 142
Steen, 125
Steffens, 126, 141, 143
Steinkjer, 146, 147
Stjørdal, 146, 147
Stockholm, 165
Storbritannia, 44, 47, 85, 150
Storebalak, 159, 160
Storsjøen, 116,
Strandløkka, 69, 100, 101
Strugstad, O.S, 114, 115, 116,
117
Stryken, 92
Støren, 146
Sundlo, 29, 36
Sunnan, 148
Svartehavet, 134
Svenneby, 85
Sæbo, 70
Sæter, L.M.E, 112
Sørfjorden, 142
Sørlandet, 87
Sørma, 104
Sør-Norge, 50, 51, 91, 98, 107,
119, 123

T

Tanberg-Hanssen, 26, 28
Tangen, 60, 68, 100, 101, 104, 107
Telemark, 87, 125
Telle, 20
Tellefsen, Arne, 54
Terboven, 167
Terijoki, 152
Terningmoen, 64, 65, 80
Thagaard, Wilhelm, 68
Thorkildsen, 70, 71, 76
Torbjørnskjær, 13, 19
Tones, 14
Tonåsen, 111, 113
Treider, 143
Tregereid, 141, 142
Tretten, 109, 116, 119, 126
Troms, 156
Trondheim, 17, 24, 25, 82, 86, 91,
93, 117, 121, 123, 133, 134, 145,
146, 149
Trondheimsfjorden, 24, 93
Trysil, 116
Trøgstad, 88
Trøndelag, 25, 45, 86, 91, 93, 145,
146, 148
Tynset, 117
Tyskland, 36, 37, 38, 43, 44, 47,
56, 64, 88, 130, 133, 134, 136,
141, 150, 151, 154, 166, 167
Tysse, 142
Tønsberg, 28

U

Ullernchaussen, 53
Ulvik, 114

V

Valdres, 93, 100, 105, 109, 110,
111, 113, 124
Vardal, 109
Vardø, 153

Vassdal, 157
Vassfaret, 114
Vefsn, 160
Verdalsøra, 147
Vestlandet, 81, 110, 113, 126,
133, 140, 141
Vestre Slidre, 113
Vetlesen, 146
Vikeså, 138, 139
Vinje, 99, 125, 126
Vinstra, 119
Voss, 126, 141, 142, 143
Vråstad, 107
Værnes, 146, 149, 156, 162

W

Walther, 61, 62, 64, 66, 69, 70,
71, 72
Wedel-Jarlsberg, 59
Welhaven, 49, 50, 53, 55
Whitwort, 154
Wiart, de, 160
Wigers, S.E, 29
Willoch, G.I, 28
Winsnes, C.H.H, 52, 53, 54
Wold, Getz, 117
Wold, Terje, 49, 50, 60, 64, 83
Wølner, R.E, 26

Z

Zanthier, 128

Ø

Øen, Bjarne, 85, 130
Øi, Øyvind, 63
Ørje, 88
Østby, G, 110, 111, 112, 113, 127,
132
Østerdalen, 92, 100, 105, 110,
114, 124
Østfold, 15, 152

Østlandet, 54, 86, 110, 127, 137,
141
Østring, Bjørn, 71, 72, 73, 75, 75,
76
Øyjord, 161, 162
Øverstrøm, 102

Å

Aaby, 66
Ådalen, 111
Åli i Hallingdal, 141
Aalborg, 24
Ålgård, 139, 140
Ålvik, 143
Åmot, 125
Aamoth, 126
Aarustad, 74, 75
Aas, K, 26
Åsheim, 140
Åsmarka, 129
Åsta, 104, 114

UNNGÅ Å IRRITERE FIENDEN

er et dårlig motto for en forsvarskrig. Det blei uttalt av kommandanten for en av våre kystfestninger i et forsøk på å forklare hvorfor han ikke hadde skutt mot tyskerne. Orda bør bli stående som en påminnelse om hvordan store deler av denne forsvarskrigen egentlig artet seg, i motsetning til mye av det som står å lese i historiebøkene.

På bildet: Biskop Bergrav i skogen på Ringerike i aprildagene 1940, mens han appellerte til nordmenn om å komme til bygds.

En
norsk Biskop
mellem de kæmp
Fronter